

zarez

DVOTJEDNIK ZA KULTURNIA
I DRUŠTVENA ZBIVANJA
Zagreb, 16. travnja 2009., godište XI, broj 255

BESPLATNO OBRAZOVANJE ZA SVE
BIBLIOTEKA MALI ZAREZ: IVICA PRTENJAČA
TEMAT: ZATIRANJE KULTURE U MEDIJIMA

9 771331 797006 01509

12 kn (HR), 2,5 km (BIH), €1,6 (SLO)

INFO

Jelena Ostojić 2, 55

DRUŠTVO

Gotta Fight For Your Right...
Jovica Lončar 3Pravo na obrazovanje
Milena Radović 4-5Besplatan studij za sve
Mate Kapović 5Sublimno ime emancipacije?
Stipe Ćurković 8-10, 12Razgovor s Alainom Badiouom
Jela Krečić 11-12SOCIJALNA I KULTURNA
ANTROPOLOGIJAZvjerska peta kolona
Snježana Husić 6-7

KOLUMNA

Umijeće sisanja Nenad Perković 13

Kapeta Koma preporučuje
Zoran Roško 14Slovo Tvrdo Uk Frt
Neven Jovanović 54

VIZUALNA KULTURA

Između neba i moje glave
Marina Jurjević 16-17Arhitektura kao društvena i politička
odgovornost Silva Kalčić 18-19

ESEJ

Eric Chevillard François Monti 20

Pogrešne misli, loši osjećaji
David Noriega 46-47TEMA BROJA: ZATIRANJE
KULTURE U MEDIJIMAIntelektualac: zabranjena i žilava
vrsta Nataša Govedić 21-22Anketa Dinko Telečan, Andreja
Kulunčić, Daša Drndić, Jasenka
Kodrnja, Snježana Abramović
Milković, Borislav Mikulić, Milorad
Stojević, Biljana Kašić, Irena Lukšić,
Mirko Petrić, Tamara Visković, Duško
Ljuština, Neven Ušumović, Seid
Serdarević, Gordana Crnković, Slavko
Jendričko, Renato Baretić, Jerica
Ziherl, Siniša Labrović, Saša Vojković,
Jadranka Pintarić, Boris Domagoj
Biletić 22, 24-26, 31-36Bijeda estradnoga ideološkoga
gleichschaltunga Žarko Paić 23-24Kritika u doba infonode
Trpimir Matasović 25Novo doba novinara
Nataša Petrinjak 35

MALI ZAREŽ

Okrutnost Ivica Prtenjača 26-29

GLAZBA

Savršen zvuk – zauvijek
Vatroslav Miloš 37Razgovor s Brunom Langerom i
Dejanom Cukićem

Omer Karabeg 38-39

Kako se školuju budući glazbenici?
Trpimir Matasović 44

KAZALIŠTE

Razgovor s Bojanom Gagićem
Suzana Marjanić 40-41Vučja jazbina ili Zoogreb
Nataša Govedić 42

NATJEČAJ

Što pamtim? Luka Kuvedžić 45

Film Daniel Radočaj 45

KNJIGE

Uvjerljivije od fotografije
Bojan Krištofić 48-49

Slava u negativu Dario Grgić 49

Rani Beckett u pismima
Nicholas Lezard 50

STRIP

www.komikaze.hr 51

PROZA

Labirint Rade Jarak 52-53

I ove godine Slavoj Žižek na Subversive Film Festivalu!

Nakon što su se ljudi prošle godine doslovno borili za mjesto u kinu Europa, i ove će godine Subversive Film Festival posjetiti slovenski filozof Slavoj Žižek. Pretvarajući to u svojevrstu tradiciju, Žižek će kao poseban prijatelj Festivala ove godine biti i selektor dijela programa u kojem će pod naslovom "Sablasti Kulturne revolucije: par iznenađenja" predstaviti svoj odabir filmova. U subotu 23. svibnja u 18 sati održat će predavanje "Kinematografija kao organ Kulturne revolucije" u zagrebačkom kinu Europa, a sudeći prema prepunoj dvorani prošle godine, oni koji će htjeti pronaći mjesto morat će po kartu doći nekoliko dana ranije. Ulaznice po cijeni 20 kn prodavat će se u kinu Europa od prvog dana festivala. Žižekovo predavanje neće pokriti samo Kinu, kinematografiju i Kulturnu revoluciju, nego i širok spektar intrigantnih tema od kritike kapitalizma do trenutne financijske krize. Slavoj Žižek (1949) dosad je objavio oko 50 knjiga, koje pokrivaju teme od klasičnog njemačkog idealizma, Lacana i Lenjina, preko Hitchocka i Lyncha, sve do rata u Iraku. Knjiga Pervertitov vodič kroz film objavljena je za vrijeme Subversive Film Festivala, dok je iz tiska u izdanju Anti-barbarusa upravo izšla njegova nova knjiga Paralaksa. Žižek danas slovi za "Elvisa kulturne teorije"; a čitatelji časopisa Foreign Policy prošle su ga godine stavili na listu 25 najznačajnijih intelektualaca na svijetu.

Rasprava o krivnji u kontekstu Balkana se nastavlja recesiji usprkos

Čini se da mnogi građani Srbije i Hrvatske misle da će, ako šute dovoljno dugo, problemi nestati. Ali neće. Tako je Slavenka Drakulić zaključila raspravu koja se svela povodom njenog članka

"Zašto se nisam vratila u Beograd" u srpskoj Politici u kojem problematizira odgovornost Srbije za ratove i ratne zločine u Hrvatskoj, Bosni i Kosovu. Članak je izazvao brojne reakcije. Među tim reakcijama bila je i ona koja se odnosila na stav da bi se brojni mladi ljudi u Srbiji koji se žale što ne mogu dobiti vize za inozemstvo trebali pitati

zašto je to tako. Prigovor novinarka Nataša Marković da mladi ljudi koji „niti ne znaju, ne mogu biti ni odgovorni“ je bio upućen na posve krivu adresu jer se kod Drakulić se ne radi o tome da na leđa mladih koji nisu imali direktne veze s ratom stavlja breme odgovornosti, nego ono za što oni trebaju biti odgovorni je za to što ne pitaju. Zanimljivo je da jednake komentare i optužbe na račun svoga rada Slavenka Drakulić dobiva jednako od strane hrvatskih medija ili jednostavno čuvara poretka, kao i srpskih. Razlog je jasan. Metode su najčešće iste, a strane su eventualno sukobljene. To je ukratko priča o nacionalizmima na našim prostorima i poteškoćama sa priznavanjem odgovornosti i suočavanjem s krivnjom. Kao priloga tome može poslužiti to da je ova plodna rasprava, unatoč njenoj aktualnosti, u hrvatskim medijima ostala nevidljiva.

"Nemojte srat', znanje, a ne rat"

Posjet predsjednika Republike Stjepana Mesića Filozofskom

Fakultetu u Zagrebu nekolicina studenata iskoristila je da još jednom izrazi svoje protivljenje ulasku Hrvatske u NATO. Okupivši se blizu ulaza na fakultet dok je prolazio predsjednik, raširili su transparent s natpisom "NATO – 60 godina je dosta" i izvicali parolu "Nemojte srat', znanje, a ne rat". Policija koja je bila u službi predsjednika osiguranja u tom trenutku narušila je prava studenata te prekršivši zakon kojim se jamči autonomija sveučilišta, ograničila je studentima slobodu kretanja i prijetila im uhićenjem. Prosvjednicima su u pomoć prišli neki profesori i studenti koji su pokušavali policiji objasniti da krši zakon. Među njima je bio i Žarko Puhovski, koji je

naglasio da sigurnost predsjednika nije bila ugrožena i stoga nikakva intervencija policije nije bila opravdana. Sam predsjednik pozitivno se izrazio o prosvjedu hvaleći tekovine demokracije i angažman mladih ljudi.

Filozofijada

U organizaciji Kluba studenata Filozofskog fakulteta 25. i 26. ožujka u prostorijama Filozofskog fakulteta održat će se druga po redu Filozofijada. Program Filozofijade II zamišljen je kao skup radionica s raznih područja, edukativno-interaktivnih tribina, izložbi, projekcija filmova i okruglog stola (cjelodnevne rasprave aktualnih tema) te prigodna pratječeg programa u vidu koncerata mladih bendova. Filozofijada ovaj put bit će samo jedan od događaja iznimno bogata programa koji će se održavati na Filozofskom fakultetu cijeli tjedan prije.

I ove će se godine na Jarunu, od 3. do 5. srpnja, održati jedan od značajnijih kulturno-glazbenih događaja u zemlji. U ovom četvrtom izdanju ROKAJ Festa proširuje se festivalski prostor, povećava broj pozornica, unapređuje festivalski kamp, a cijena ulaznica, što je hvalevrijedno, ostaje ista. U tri dana na tri pozornice nastupit će 30 izvođača, domaćih i svjetskih imena. ROKAJ Fest ističe kako nije prioritetno komercijalan projekt i shodno tome napor i u organizaciji kampa idu u tom smjeru. Namjera je proširiti kamp izvan festivalskog prostora da bi posjetitelji mogli unositi vlastitu hranu i piće.

Polufinalisti nagrade za najbolji hrvatski roman

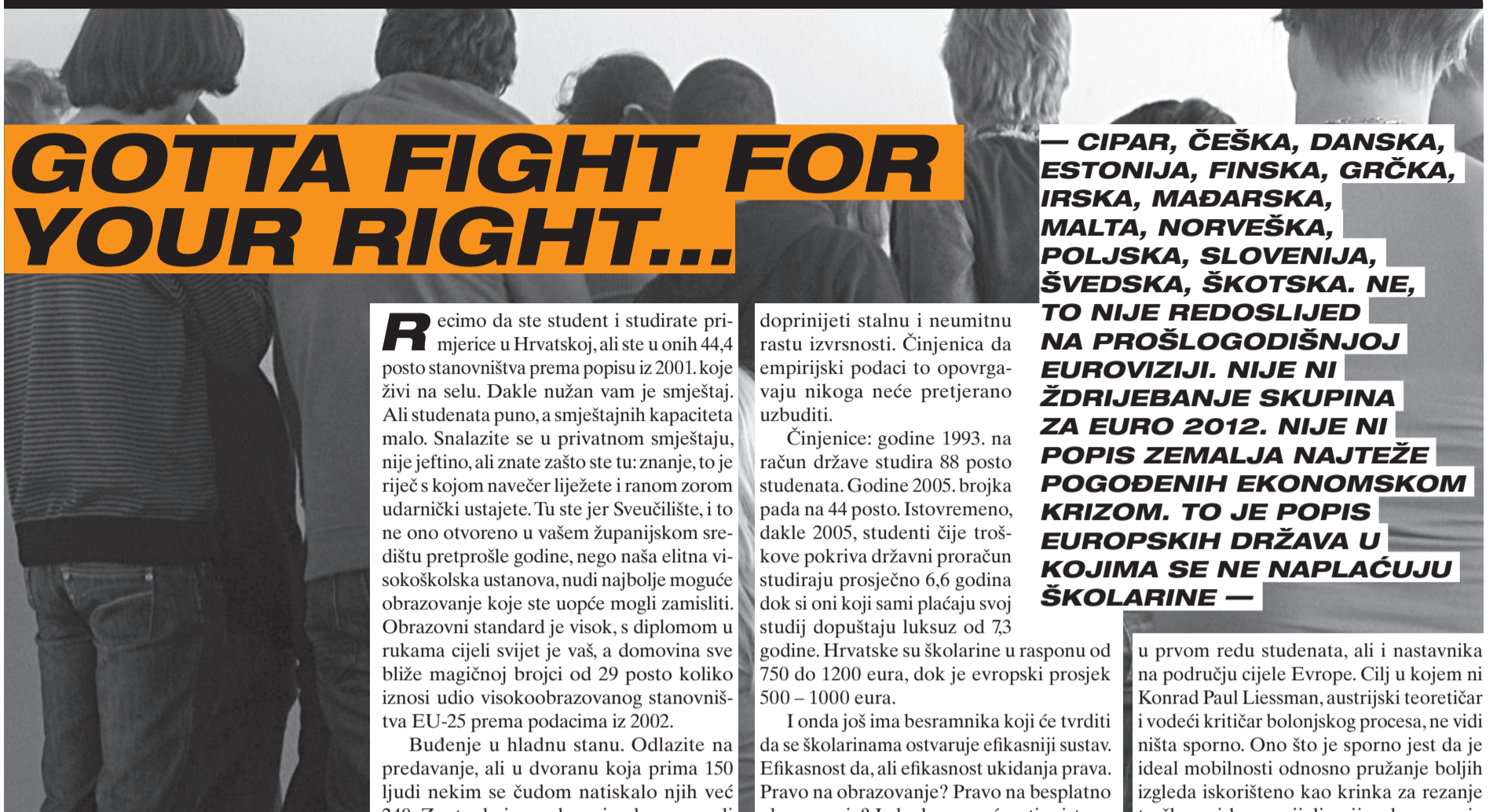
Od 53 naslova pristigla na ovogodišnji natječaj za književnu nagradu roman@tportal.hr, za najbolji hrvatski roman izdan u 2008, žiri je odabrao njih 11. Autori koji su ušli u polufinale konkuriraju za književnu nagradu vrijednu 100 tisuća kuna. Polufinalisti te književne nagrade jesu Renato Baretić, Hotel Grand (Algoritam), Ludwig Bauer, Patnje Antonije Brabec (Fraktura), Sladana Bukovac, Rod avetnjaka (Fraktura), Drago Glamuzina, Tr' (Profil International), Marinko Koščec, Centimetar od sreće (Profil International), Sanna Lovrenčić, Martinove strune

(Leykam International), Robert Medurečan, Prodajem odličja, prvi vlasnik (Konzor), Pavao Pavličić, Literarna sekcija (Mozaik knjiga), Igor Rajki, Dobro izgledaš (Naklada Ljevak), Dubravka Ugrešić, Baba Jaga je snijela jaje (Vuković&Runjić), Eda Vujević, U sfinginoj sjeni (Fraktura). Odluku o pobjedniku natječaja donijet će stručni žiri neovisnih stručnjaka iz područja književnosti u sastavu: Jadranka Pintarić (predsjednica), Alida Bremer, Tomislav Brlek, Gordan Duhaček, Slaven Jurić, Igor Mandić i Miroslav Mićanović. Nagrada će biti dodijeljena za vrijeme trajanja Zagrebačkog sajma knjiga, 20. svibnja 2009, u knjižari Profil Megastore u Zagrebu.

Performance Studies International

Godišnja konferencija svjetske organizacije Performance Studies International održat će se u Zagrebu od 24. do 28. lipnja na temu "Kriva izvedba: neuspjeh, neprilagodena, krivo čitanje". Riječ je o najvećem skupu umjetnika i znanstvenika u području izvedbenih umjetnosti i humanističkih znanosti ikad održanom u Hrvatskoj.

Na konferenciji će se održati preko 350 znanstvenih referata raspoređenih u 95 panela te 40 interaktivnih izvedbi koje preispituju odnose umjetničke prakse i njezine kritičke i teorijske refleksije. Na konferenciji će sudjelovati više od 500 sudionika iz 40 zemalja (od Novog Zelanda, Australije, Japana, Tajvana, Singapura i Indije, preko Izraela, Turske, Grčke, Italije, Njemačke, Belgije, Danske, Švedske, Francuske, Španjolske i Velike Britanije do Kanade, SAD-a, Meksika, Paname, Čilea i Brazila). Sudionici konferencije predstavljat će preko 130 sveučilišta i umjetničkih škola iz svih krajeva svijeta, među kojima su i Sveučilišta Harvard, Yale, Stanford, Brown, Northwestern, Berkeley, Columbia, Princeton, Roehampton, Trinity College Dublin, King's College London, Tisch School of Arts, The School of the Art Institute Chicago. U Zagreb dolaze mnogi vodeći svjetski teatrolozi, teoretičari izvedbenih umjetnosti te kazališni umjetnici i umjetnici performansa: Tim Etchells (Forced Entertainment), Matthew Goulish i Lin Hixson (Every House Has a Door), Lois Weaver i Peggy Shaw (Split Britches), Fiona Templeton (Theatre of Mistakes), Karen Finley, Adrian Heathfield, Mike Pearson, Carol Becker, Alan Read, Rebecca Schneider, Faith Wilding, Martha Wilson, Hans-Thies Lehmann, Patrice Pavis, Janelle Reinelt, Joseph Roach, Nicola

GOTTA FIGHT FOR YOUR RIGHT...

— CIPAR, ČEŠKA, DANSKA, ESTONIJA, FINSKA, GRČKA, IRSKA, MAĐARSKA, MALTA, NORVEŠKA, POLJSKA, SLOVENIJA, ŠVEDSKA, ŠKOTSKA. NE, TO NIJE REDOSLIJED NA PROŠLOGODIŠNJOJ EUROVIZIJI. NIJE NI ŽDRIJEVANJE SKUPINA ZA EURO 2012. NIJE NI POPIS ZEMALJA NAJTEŽE POGOĐENIH EKONOMSKOM KRIZOM. TO JE POPIS EUROPSKIH DRŽAVA U KOJIMA SE NE NAPLAĆUJU ŠKOLARINE —

Recimo da ste student i studirate primjerice u Hrvatskoj, ali ste u onih 44,4 posto stanovništva prema popisu iz 2001. koje živi na selu. Dakle nužan vam je smještaj. Ali studenata puno, a smještajnih kapaciteta malo. Snalazite se u privatnom smještaju, nije jeftino, ali znate zašto ste tu: znanje, to je riječ s kojom navečer liježete i ranom zorom udarnički ustajete. Tu ste jer Sveučilište, i to ne ono otvoreno u vašem županijskom središtu pretprošle godine, nego naša elitna visokoškolska ustanova, nudi najbolje moguće obrazovanje koje ste uopće mogli zamisliti. Obrazovni standard je visok, s diplomom u rukama cijeli svijet je vaš, a domovina sve bliže magičnoj brojci od 29 posto koliko iznosi udio visokoobrazovanog stanovništva EU-25 prema podacima iz 2002.

Buđenje u hladnu stanu. Odlazite na predavanje, ali u dvoranu koja prima 150 ljudi nekim se čudom natiskalo njih već 240. Znae da je predavanje obavezno, ali što učiniti? Odlazite do referade raspitati se što vam je činiti, tamo vas upućuju na pročelnika odsjeka. Srećom, danas su mu konzultacije. Čekate punih sat vremena nitko se ne pojavljuje, obavijesti nema.

Da ne duljimo, vi ste prosječan hrvatski student. Ostaje vam za utjehu da sve skupa barem i nije toliko skupo. Godina košta 5500-9240 kn. Mislite, prava bagatela prema onom što vas čeka na postdiplomskom gdje godina vrijedi punih 20.000 kn.

ČINJENICE Cipar, Češka, Danska, Estonija, Finska, Grčka, Irska, Mađarska, Malta, Norveška, Poljska, Slovenija, Švedska, Škotska. Ne, to nije redoslijed na prošlogodišnjoj Euroviziji. Nije ni ždrijevanje skupina za Euro 2012. Nije ni popis zemalja najteže pogođenih ekonomskom krizom. To je popis evropskih država u kojima se ne naplaćuju školarine. Dakle 13 članica kluba EU-25 plus Norveška, a školarine ni od korova. Neće dugo, sigurno ćete reći. Pogledajmo kakva je situacija u našem dvorištu.

Prema podacima iz 2005. godine 57 posto studenata u RH plaćalo je neki oblik školarine. Ako tome pridodamo i 30-postotni porast školarina od 1996. do 2006, sve skupa još je sumornije. Preddiplomski studij ovisno o ustanovi plaća od 1/2 do 2/3 studenata, diplomski bi trebali plaćati svi, postdiplomski plaćaju svi. Kad se sve zbroji, ispada da sa završetkom srednje škole završava i dostupnost obrazovanja. Pitanje je, naravno, za koga? Empirijska istraživanja u Zapadnoj Evropi pokazuju da društveno porijeklo djeteta uvelike određuje hoće li ono studirati. Prenesemo li to u naše uvjete, dolazimo do podataka prema kojima u populaciji od 40 do 69 godina starosti, u kojoj im udio iznosi svega 14 posto, roditelji više ili visoke školske spremne daju čak 40 posto naših studosa. Istovremeno vojska od 42 posto onih bez osnovne ili samo s osnovnom školom daje svega 5,5 posto hrvatskih sveučilištaraca. Što će reći da su privilegirani 3 puta nadzastupljeni, a oni s manje životno-obrazovne sreće 7,5 puta podzastupljeni. A što tek reći o činjenici da 42 posto trenutne roditeljske populacije nije došlo dalje od osnovne ako i to? Toliko o jednakosti šansi.

Onaj tko može platiti taj će i studirati. Neko će reći da ništa nije besplatno, a znanje ponajmanje, i da plaćanje može samo

doprinijeti stalnu i neumitnu rastu izvrsnosti. Činjenica da empirijski podaci to opovrgavaju nikoga neće pretjerano uzbuditi.

Činjenice: godine 1993. na račun države studira 88 posto studenata. Godine 2005. brojka pada na 44 posto. Istovremeno, dakle 2005, studenti čije troškove pokriva državni proračun studiraju prosječno 6,6 godina dok si oni koji sami plaćaju svoj studij dopuštaju luksuz od 7,3 godine. Hrvatske su školarine u rasponu od 750 do 1200 eura, dok je evropski prosjek 500 – 1000 eura.

I onda još ima besramnika koji će tvrditi da se školarinama ostvaruje efikasniji sustav. Efikasnost da, ali efikasnost ukidanja prava. Pravo na obrazovanje? Pravo na besplatno obrazovanje? Jednake mogućnosti pristupa obrazovanju temeljene isključivo na sposobnosti? (To “sposobnosti” shvatiti kao pojmovnu opreku imovinskom statusu, a ne nekakvu diferenciju između sposobnijih i manje sposobnih.)

OBEĆANA ZEMLJA ZNANJA Članak 26 Opće deklaracije o ljudskim pravima iz 1948. kaže:

“Svatko ima pravo na odgoj i obrazovanje. Odgoj i obrazovanje moraju biti besplatni, barem na osnovnom i općeobrazovnom stupnju. Osnovno obrazovanje mora biti obvezno. Tehničko i strukovno obrazovanje mora biti dostupno svima; više i visoko obrazovanje mora biti dostupno svima prema sposobnostima.”

Što kaže Europska unija? U Povelji o temeljnim pravima iz 2000, u članku 14 posvećenu pravu na obrazovanje, stavak prvi kaže: “Svatko ima pravo na obrazovanje i pristup strukovnoj i kontinuiranoj izobrazbi”. Stavak drugi ipak želi pojasniti neke stvari pa kaže: “To pravo uključuje mogućnost besplatna obaveznog obrazovanja”. Što kaže naša regulativa? Ustav će Republike Hrvatske u članku 65 reći: “Osnovno je školovanje obvezatno i besplatno. Svakomu je dostupno, pod jednakim uvjetima, srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje u skladu s njegovim sposobnostima”.

Naš ustav ne govori o pravu, ali govori o dostupnosti pod jednakim uvjetima. Činjenica da studirate za osobne potrebe (što je inače samo po sebi jedna divna sintagma) navodi vas da se upitate trebete li biti sretni zbog dostupnosti ili zdvajati nad “jednakosti” uvjeta?

No nema brige, opće je poznata činjenica da je naša republika deklarirano društvo znanja. U obećanu zemlju znanja još nismo stigli, ali grabimo nezaustavljivo. Najnoviji rebalans proračuna kojim je resorno ministarstvo ostalo bez otprilike 900 milijuna kuna ne može biti ništa drugo doli zalag sigurna koraka u zemlju gdje cvjeta znanje.

ZNANJE NA TRŽIŠTU Da bi znanje cvjetalo uz manje proračunskog navodnjavanja, tu je dokument poznat kao Bolonjska deklaracija. Potpisana od većine zemalja EU u Bologni 1999, promovira usporedivost studijskih programa i akademskih stupnjeva, što bi u konačnici omogućilo veću mobilnost

u prvom redu studenata, ali i nastavnika na području cijele Evrope. Cilj u kojem ni Konrad Paul Liessman, austrijski teoretičar i vodeći kritičar bolonjskog procesa, ne vidi ništa sporno. Ono što je sporno jest da je ideal mobilnosti odnosno pružanje boljih izgleda iskorišteno kao krinka za rezanje troškova i komercijalizaciju obrazovanja promoviranjem “efikasnosti studija” i “tržišne konkurentnosti”. Državna birokracija odlučila je stati na kraj beskrajnu studiranju skraćivanjem studija s nekadašnjih 6 godina na službeno 5, a ustvari na 3. Kako se došlo do tog genijalnog rješenja? Ideja je da student već nakon tri godine može izaći na tržište koje vapi za mladim stručnjacima, a i šteta je da čovjek koji je već odgوليو tri godine izgubi još toliko kad bi već sutra mogao privređivati na radost svoju, ali i svih nas. Oni koji ne razmišljaju tržišne plate idućih 5 godina i eto ga: u 26-oj doktorski čvarak!

Društvo dobiva mlade doktore, a država šteti 50 posto nekadašnjih izdataka jer iz javnih sredstava sada pokriva samo 3 umjesto nekadašnjih 6 godina. Da sumiramo: 44 posto seoskog stanovništva, a samo 20 posto studenata potječe sa sela. Nije vas impresioniralo? U roditeljskoj dobnoj skupini od 40 do 69 godina stanovništvo sa samo osnovnom školom čini 42 posto, istovremeno njihova djeca čine 5,5 posto hrvatskih studenata. Ajmo još: 1993. godine 88 posto studenata studira na teret države, 2005. brojka iznosi 43 posto. Nije dosta? Od 1996. do 2006. školarine porasle 30 posto. I dalje vam nije jasno? Prosječna školarina u RH 750 – 1200 eura, a u EU 500 – 1000 eura. Još dvojite? Unatoč opisanom porastu školarina u 10-godišnjem razdoblju prosječna dužina studija onih koji plaćaju još je duža od prosječne dužine studija studenata na račun države. Brojke su jasne, prava su jasna, gaženje istih ne može biti jasnije. Došlo je vrijeme povratka fundamentima. Ponekad je jedino rješenje i najbolje rješenje.

Izvori:

Dolenec, D., Marušić, I., Puzić, S.: *Školarine u sustavu visokog obrazovanja u Hrvatskoj: Poveznice između plaćanja studija i uspješnosti studiranja*, IDIZ-CIRO (2006)

Babić, Z., Matković, T., Šošić, V.: *Strukturne promjene visokog obrazovanja i ishodi na tržištu rada, Privredna kretanja i ekonomska politika*, (2006)

Ivić, N. (2009) *Univerzitet: stuff the dreams are made of*, Gordogan, #11-14

Eurydice – Information Network on Education in Europe www.eurydice.org

DRUŠTVO KOJE NE POŠTUJE TEMELJNO LJUDSKO PRAVO, PRAVO NA OBRAZOVANJE, IDE U SAMO JEDNOM SMJERU: U SMJERU ZATVORA KAO JEDINOG UNIVERZITETA

JOVICA LONČAR

“...sistemi i sistemske promjene, bolje ili lošije, nisu same po sebi presudne. Presudni su oni koji ih nose, nastavnici i studenti...”

Nenad Ivić

PRAVO NA OBRAZOVANJE

PREMDA JE USTAVOM ZAJAMČENO DA NA OBRAZOVANJE IMAJU PRAVO SVI, U POSLJEDNJIH SE NEKOLIKO GODINA SVE VIŠE RAZVIJA TREND UKIDANJA BESPLATNOG OBRAZOVANJA I UVOĐENJA NEOLIBERALNOG NAČELA KOJI ZNANJE PRETVARA U ROBU ČIJU VRIJEDNOST ODREĐUJU ISKLJUČIVO ZAKONI PONUDE I POTRAŽNJE

MILENA RADOVČIĆ

Pravo na obrazovanje jedno je od temeljnih ljudskih prava, i kao takvo je priznato brojnim zakonskim aktima – hrvatskim i međunarodnim. Ustavom Republike Hrvatske navodi se da je visoko obrazovanje dostupno svima u skladu s njihovim sposobnostima, no je li to zbilja tako? Što uopće znači da na obrazovanje imaju pravo svi u skladu sa svojim sposobnostima ako se ostaje na čisto formalnoj garanciji tog prava bez rada na eliminaciji socijalnih nejednakosti koje bi mogle biti prepreka tim sposobnostima? To je pitanje koje treba imati na umu kad se raspravlja o plaćanju visokog obrazovanja i kamo taj trend vodi.

OBRAZOVANJE NA TRŽIŠTU Budućnost financiranja visokog obrazovanja moguće je deducirati iz trenutačnog stanja, dosadašnjih praksi te primijećene tendencije države da sve više troškova za javne usluge (zdravstvo, školstvo) prebacuje na teret građana premda ti isti građani porezima koje plaćaju već izdvajaju za pokrivanje troškova javnih službi. Radi se, ustvari, o postupnoj privatizaciji i komercijalizaciji javnih službi s ciljem komodifikacije njihovih usluga, koje se pretvaraju u robu koja se kupuje i prodaje poput bilo koje druge na tržištu i čiju vrijednost određuju isključivo zakoni ponude i potražnje.

Trošak školovanja na hrvatskim sveučilištima već sad predstavlja znatan izdatak roditeljima, i to dok su školarine još na većini fakulteta relativno niske. Ali treba imati na umu da školarine nisu jedini trošak koji stoji pred studentima odnosno njihovim roditeljima: tu su još knjige i materijali potrebni za studiranje, troškovi prijevoza, stanovanja i prehrane – pogotovo ako student odlazi studirati izvan rodnog mjesta. Čak i kad ostaje studirati u rodnom gradu, ne smijemo zanemariti činjenicu da studenti i dalje ostaje teret svojim roditeljima koji ga moraju uzdržavati sve dok on ne privređuje. Uz sve te izdatke, koji kad se zbroje čine pozamašnu godišnju sumu, školarina se čini još i među nižim troškovima – no dosadašnji trendovi pokazuju da se rast školarina neće usporiti, a kamoli zaustaviti.

Kako će to utjecati na pristup obrazovanju pojedinaca iz srednjih i nižih slojeva društva? Učenicima koji potječu iz obitelji s nižim imovinskim statusom pristup visokom obrazovanju već sad je otežan

uslijed visoka izdatka koje to školovanje uvjetuje. Trend rastućih školarina ukazuje na to da će se isto dogoditi i učenicima iz obitelji s nešto višim imovinskim statusom, odnosno onima koji potječu iz srednjeg sloja (pogotovo, na primjer, ako budu htjeli školovati više od jednog djeteta). Možemo predvidjeti da će rastući iznosi školarina, odnosno rastući troškovi studiranja, predstavljati prepreku koju će mnogi studenti odnosno roditelji moći prevladati tek uz podizanje kredita kojim bi se namirili troškovi studija. No uz postojeća opterećenja kućanstava, koja su nerijetko već zadužena putem raznih stambenih i inih kredita, kartica, minusa na tekućim računima i slično, dodatno uduživanje kako bi se pokrili sve brže rastući troškovi studiranja gurnut će srednji sloj društva u dužničko ropstvo, a nižem sloju dodatno zaduženje neće ni biti moguće. U tom će slučaju visoko obrazovanje biti uistinu dostupno jedino bogatim pripadnicima društva; srednji će se sloj morati odricati drugih životnih potrebitina ili luksuza kako bi svojoj djeci priuštio studij; a među najsiromašnijima studirat će samo rijetki koji uspiju osvojiti stipendije. Stipendije, pak, u takvu sustavu služe više pružanju iluzije o stvarnoj dostupnosti obrazovanja svima nego što je to istina. Studenti najugroženijeg socio-ekonomskog statusa natjecat će se međusobno za relativno malen broj stipendija, a njihov odabir vršit će se vjerojatno na temelju ostvarena

— UVOĐENJEM ŠKOLARINA NIJE SE IŠLO SUSTAVNO K POBOLJŠANJU VISOKOG OBRAZOVANJA U HRVATSKOJ, NEGO K PREBACIVANJU DIJELA TROŠKOVA ZA VISOKO OBRAZOVANJE S DRŽAVE NA POJEDINCE – PREMDA SVI TI POJEDINCI VEĆ IZDVAJAJU ZA OBRAZOVANJE IZ POREZA KOJE PLAĆAJU NA SVOJ DOHODAK, IMOVINU ITD. —

uspjeha u školi odnosno na studiju. To znači da pravo na visoko obrazovanje studenti slabijeg materijalnog statusa neće imati na temelju svojih sposobnosti, nego na temelju izvrsnosti, dok će pravo na obrazovanje shodno njihovim sposobnostima biti rezervirano samo za one koji si ostvarivanje tog prava mogu i priuštiti. U ovome se očituje ključni problem školarina i rastućih troškova školovanja, a to je produbljivanje nejednakosti između bogatih i siromašnih ograničavanjem pristupa siromašnih visokom obrazovanju te osiromašivanjem srednjeg sloja društva.

PLAĆANJE = KVALITETA? Često se tvrdi da plaćanje studija nije nužno loša stvar jer će ono potaknuti rast kvalitete studija: što više studenti budu plaćali studij, to će im biti važnije da taj studij bude kvalitetan. No tvrdnja da kvaliteta studija nužno proizlazi iz činjenice da se studij plaća baš i ne stoji ako se razmotre (do)sadašnji trendovi. Prije nekoliko desetljeća u Hrvatskoj je visoko školstvo bilo besplatno za sve, dok danas svoj studij (su)financira njih gotovo dvije trećine.

Broj se studenata u razdoblju od 1991. do 2004. povećao za 82 posto, a broj studenata koji (su)financiraju svoj studij porastao je za 814 posto. Jesu li poboljšanja u kvaliteti studiranja porasla i približno toliko skokovito u tom razdoblju? Brojni fakulteti još imaju premale kapacitete s obzirom na broj upisanih studenata, mnoge knjižnice još su nedovoljno opremljene pa nedostaje literature potrebne za ispite i seminare itd. – upitno je koliko je kvaliteta nastave porasla time što je sustav visokog obrazovanja prešao iz besplatnog u ono koje svake godine plaća sve veći broj studenata. Kao zanimljiv primjer možemo uzeti školarine doktorskih studija na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, koje su se prije nekoliko godina podvostručile (sad iznose od 10.000 kn po semestru i više) a da se studentima na doktoratu nisu ponudili bitno bolji uvjeti studiranja (nastava se još izvodi u blokovima od nekoliko sati, petkom i subotom) ili program, odnosno nastavnici bitno kvalitetniji nego dotad. Možemo li na temelju dosadašnjih trendova poboljšanja nastave i kvalitete studija s obzirom na rast školarina ustvrditi da ovo prvo nužno proizlazi iz ovog drugog?

Uvođenjem školarina nije se išlo sustavno k poboljšanju visokog obrazovanja u Hrvatskoj, nego k prebacivanju dijela troškova za visoko obrazovanje s države na pojedince – premda svi ti pojedinci već izdvajaju za obrazovanje iz poreza koje plaćaju na svoj dohodak, imovinu itd. A ako je suditi prema trendovima rasta participacije građana u troškovima javnih usluga poput zdravstva i školstva, vladajuće strukture očito imaju namjeru posve rasteretiti državni budžet troškova za školstvo i nametnuti ih umjesto tome građanima i privatnom sektoru. Ne trebamo biti zavarani činjenicom da školarine u Hrvatskoj do sada nisu dosegle iznose poput onih u SAD-u ili nekim drugim državama gdje studenti kasnije godinama otplaćuju kredite

kojima su financirali studij – rastući iznosi školarina pokazuju da smo na sigurnu putu prema takvu stanju. Jednom kad su školarine uvedene, postupno se povećavaju njihovi iznosi te broj studenata za koje su one obavezne. Izuzev činjenice da Vlada smatra neisplativim izdvajati za visoko školstvo u usporedbi s izdvajanjima za npr. misije u Afganistanu, gradnje rukomentnih dvorana i slično, postoji i drugo “opravdanje” za prebacivanje financiranja visokog školstva s države na građane: ako studenti budu percipirali obrazovanje kao nešto za što treba izdvojiti veće svote novca (iako ni sad, kad se svi troškovi uzmu u obzir, ti iznosi nisu mali), bit će im više stalo do toga da to obrazovanje bude što kvalitetnije. U tom smislu rastuće školarine postaju nužnost za unapređenje kvalitete studija – školarine moraju biti visoke kako bi studenti više cijenili obrazovanje i bili izbirljiviji, što će pak potaknuti konkurentnost među fakultetima i rast kvalitete njihovih studijskih programa. Zanemarene u tom argumentu ostaju dvije posljedice: smanjena dostupnost visokog obrazovanja manje imućnim

— PRIJE NEKOLIKO DESETLJEĆA U HRVATSKOJ JE VISOKO ŠKOLSTVO BILO BESPLATNO ZA SVE, DOK DANAS SVOJ STUDIJ (SU) FINANCIRA NJIH GOTOVO DVIJE TREĆINE. BROJ SE STUDENATA U RAZDOBLJU OD 1991. DO 2004. POVEĆAO ZA 82 POSTO, A BROJ STUDENATA KOJI (SU) FINANCIRAJU SVOJ STUDIJ PORASTAO JE ZA 814 POSTO —

članovima društva te usmjeravanje obrazovanja na ono što je tržišno isplativo (jer studenti i njihovi roditelji neće ulagati desetke tisuća kuna u obrazovanje koje se nakon završena školovanja neće isplatiti odnosno kojim neće moći otplatiti troškove studiranja). A ono što će se šutke podmetnuti u tom argumentu jest da kvalitetu obrazovanja (koja se definira tržišnom isplativošću i čije se postizanje onda prebacuje na leđa studenata) nije moguće postići a da se ono masno ne naplati – jer nam nedostaje motivacije da se za to potrudimo.

ČEMU SLUŽI OBRAZOVANJE? Što takav razvoj stvari znači za društvo u cjelini, i visoko obrazovanje kao takvo? U takvu kontekstu isplativost studija postaje jedan od ključnih faktora odabira zvanja i zanimanja. Školarine, pak, dobivaju funkciju usmjeravanja visokoškolskih institucija k produkciji kadra potrebna tržištu tako što navode studente da se orijentiraju prvenstveno na isplativost ulaganja u školovanje, a koje se očituje u stopi zapošljivosti studenta nakon završena studija. Time obrazovanje, odnosno znanje samo po sebi, postaje isključivo tržišna kategorija, koja vrijednost ima u okviru isplativosti i potrebnosti na tržištu. Ne-profitna zanimanja – uglavnom ona na koja su orijentirani društveno-humanistički studiji – tako postaju praktički beskorisna samom činjenicom što nisu u nekoj značajnijoj mjeri unovčiva. Postavlja se pitanje, što onda u takvu kontekstu može (i ne može) značiti sintagma *društvo znanja*? Znanje u tom okviru prestaje biti kategorijom koja ima vrijednost sama po sebi, njegova se vrijednost određuje s obzirom na trenutno stanje na tržištu; ono prestaje služiti dobrobiti svih pojedinaca odnosno cjelokupnog društva i služi zahtjevima kapitalističke ekonomije (koja u vidu ima dobrobit individue, ali ne i socijalnu pravdu odnosno cjelokupno društvo); te prestaje biti slobodno jer je nužno vezano uz potrebe i zahtjeve tržišta. Znanje prestaje imati vrijednost ukoliko nije praktički upotrebljivo, odnosno isplativo, a društvo znanja u tom se kontekstu shvaća kao kategorija koja ima u prvom redu ekonomsku vrijednost i funkciju, a koju bi trebali financirati građani – roditelji i studenti – svojim dohocima i kreditima.

Zamjena kritičkog obrazovanja onim isključivo aplikativnim, odnosno isplativim, pogoduje tržištu (ne i društvu u cjelini), a na koncu će je omogućiti trenutačna reforma školstva (Bolonia), kojom se stvara idealna visokoškolska struktura za zadovoljenje potreba tržišta – struktura koja ima cilj smanjiti vrijeme školovanja i specificirati opseg obrazovanja kako bi što uspješnije isporučila kadar koji je u tom trenutku potreban tržištu. No takvo znanje i školstvo, koji zavise o tržišnim potrebama i utjecajima, ne mogu tvoriti temelj prave demokracije – ako uzmemo da se demokracija temelji na osviještenim građanima koji su sposobni kritički sagledati ključna politička, ekonomska i društvena pitanja i sudjelovati u donošenju odluka, oblikovanju kulture i zajedničkih društvenih ciljeva te preuzima-

BESPLATAN STUDIJE ZA SVE

KOMERCIJALIZACIJA VISOKOG ŠKOLSTVA, UZ NAME-TANJE ŠKOLARINA I NEO-LIBERALNU EKONOMSKU POLITIKU, OBRAZOVANJE I ZNANJE PRETVARA U ROBU

— U HRVATSKOJ SE, KROZ NEOLIBERALNU EKONOMSKU POLITIKU KOJU ZASTUPAJU SVE SREDNJOSTRUJAŠKE HRVATSKE STRANKE, POSLJEDNIH 20 GODINA SUSTAVNO UKLANJAJU SVI OBLICI DRUŠTVENIH I EKONOMSKIH PRAVA, ŠTO JE NAJOČITIJE U PRIMJERU ŠKOLSTVA, ZDRAVSTVA I RADNIČKIH PRAVA —

MATE KAPOVIĆ

U Hrvatskoj je nekoć fakultetsko obrazovanje bilo besplatno tj. financirano kroz porezna izdvajanja građana. Danas gotovo 60 posto hrvatskih studenata plaća za svoj studij (unatoč tome što porezna izdvajanja za obrazovanje nisu smanjena). Kaže se da studenti koji plaćaju studij studiraju za osobne potrebe. Ali zar 60 posto studenata može studirati “za osobne potrebe”? Ima li to smisla? Zapravo je posrijedi nešto drugo. Školarine su uvedene postupno, prvo za mali broj studenata pa sve veći, sve dok nije došlo do toga da većina zapravo plaća za studij. Tako i dolazimo do podatka da se od 1991. do 2004. broj studenata koji plaćaju studij povećao za 10 puta više nego što se povećao ukupni broj studenata (814 posto prema 82 posto). Dakako, uza sve to ide i neprestano povećavanje iznosa školarinâ koje su sad već više od prosjeka iznosa školarina u EU. Zadnji je udar na nekim fakultetima izvršen preko bolonjske reforme. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, primjerice, prema planu, od dogodine neće samo 50 posto preddiplomaca (1.-3. godina) plaćati 6 000 kn na godinu, nego će i svi diplomci (4.-5. godina) plaćati 4 000 kn godišnje. Osim toga, “zbog krizne situacije postoje velike intencije povećavanja školarinâ”. Pridoda li se tome da godina prosječnog postdiplomskog studija na istom fakultetu stoji 20 000 kn godišnje, jasno je da su sve priče o “društvu znanja” obične floskule.

Od iduće godine će još više studenata plaćati svoj studij. Daljnji će ciljevi biti proširiti plaćanje školarinâ na sve studente, o čemu se već sasvim otvoreno govori, i zatim naglo dizanje cijena (kao što se događa u Velikoj Britaniji). Sasvim je očito da visoko obrazovanje sve više postaje dostupno samo bogatima, što je pogubno ne samo za neimućne, nego i za društvo u cjelini. Kako očekivati napredak društva ako se obrazuju bogati a ne sposobni? Kako očekivati napredak društva ako visoko obrazovanje postaje sve nepristupačnije? Studentima

se u zamjenu obećavaju “povoljni krediti”. Kao da je nekome, uz kredite koje će ionako morati u životu dizati za kupovinu stana i auta, i uz činjenicu da velik broj ljudi ionako stalno životari na dug, doista utjeha to što će na kraju fakulteta, ako uopće bude mogao dići kredit, ostati s dugom koji će otplaćivati još 10 godina? Kako nekom objasniti da mora plaćati sve veće školarine iako mu one nakon toga čak ne jamče ni bar donekle pristojnu plaću? Kako mu objasniti da mora plaćati školarinu od uskoro sigurno i po 10 000 kn da bi poslije radio u osnovnoj školi za četiri i nešto tisuća kuna? U konačnici sve vodi komercijalizaciji visokoga školstva i njegovu podvrgavanju interesima privatnoga kapitala a ne interesima cijeloga društva. Znanje više nije javno dobro i opće pravo svakoga čovjeka. Obrazovanje je postalo roba, kao što je i predviđeno ugovorom GATS (General agreement on trade and services) koji je Hrvatska bez ikakvih ograda potpisala ne potrudivši ga se čak ni prevesti.

OPĆE STANJE DRUŠTVA Srozavanje i komercijalizacija visokoga školstva ne događa se slučajno i ne može se izdvajati iz šire političko-gospodarske slike Hrvatske. Država je 50 godina imala novaca za besplatno obrazovanje (i, primjerice, za zdravstvo), a onda je odjednom, unutar toliko “efikasna” tržišnog modela, tih novaca jednostavno “ponestalo”. Tu se jasno vidi koji su prioriteti ovoga sustava i države. U Hrvatskoj se, kroz neoliberalnu ekonomsku politiku koju zastupaju sve srednjostrujaške hrvatske stranke, posljednjih 20 godina sustavno uklanjaju svi oblici društvenih i ekonomskih prava, što je najočitiije u primjeru školstva, zdravstva (gdje se uvode participacije, srožava se kvaliteta usluge i na svaki se način pogoduje privatnom sektoru) i radničkih prava (gdje sve više i više ljudi radi na određeno, radi prekovremeno bez naknade itd.). Država je nakon 1990. brutalno opljačkana u procesu privatizacije – prvo su uništena ili prisvojena za privatne interese brojna poduzeća, tvornice, hoteli itd., a sada se to isto nastavlja sa zemljištem te uskoro i vodenim površinama. Nekoć zajedničko blago svih nas danas je razgrabljeno između domaćih novokomponiranih tajkuna i stranih kompanija. U besćenje su prodane banke, prodan je HT, prodana je INA, upropaštena Pliva, poklonjeni hoteli, brodogradilišta samo što nisu dokrajčena... Država, osim što je opljačkana privatizacijom i što je time izgubila sve ono što joj je nekoć donosilo profit, grca u

korupciji i živi na dug. Treba li se onda čuditi što smo sada u ovakvoj situaciji kada su strani izvori financijâ presušili zbog ekonomske krize? Naravno, političko-poslovna elita će pokušati ono što su oni sami zakuhalo, kako bi si omastili brk, prebiti preko leđa onih koji su za ovakvu situaciju najmanje krivi – običnih ljudi, radnikâ, seljakâ i umirovljenikâ. Kaže se – nema novaca, moramo štedjeti. Kriza postaje idealna isprika za daljnje smanjivanje socijalnih i ekonomskih prava. Ta jasno da nema novaca kad ste ga sami prigrabili! Kaže se – teška su vremena, moramo svi skupiti glave skupa i zajedno ovo preživjeti. Ali nismo svi zajedno u tome! Jasna je podjela između običnih ljudi – radnikâ, seljakâ, umirovljenikâ, studenata, koji za ovakvu situaciju ni najmanje nisu krivi, i onih koji su nas u ovakvu situaciju doveli – političke i poslovne elite, predvođene bahatim sabornicima i parazitima iz HUP-a, koja, unatoč krizi, uživa u svojim jahtama i vilama. Zašto bismo dopustili da se sve i opet prebije preko naših leđa? Zašto se, umjesto da se smanjuju plaće radnicima, ne bi uveli porezi na imovinu, luksuz i kapitalnu dobit? Zašto država koja je pred financijskim kolapsom mora za pozajmicu moljati banke koje je ona prije nekog vremena sama osnovala i kojima upravo država, preko HNB-a, osigurava likvidnost? Ako država nema novaca, nije li onda logičnije te iste banke u stranom privatnom vlasništvu, koje izvlače goleme profite iz Hrvatske, nacionalizirati? Ne rade li upravo to u ovom trenutku silne zemlje na zapadu? Jesu li bitniji profiti bogatih multinacionalnih korporacija ili opstanak čitave države? Ako je situacija radikalna, zašto doista ne ići s radikalnim potezima, ali ne na štetu većine građana?

KAPITAL ISPRED ZNANJA Vraćajući se na obrazovanje, opasnost nije samo u već sada prevelikim i mnogima nedostupnim školarinama i drugim troškovima studiranja koji tako omogućavaju perpetuiranje socijalnih nejednakosti. Problem je u tome što će školarine, ne stane li se tome već sada na kraj, rasti sve više i više. Problem je u tome što se sveučilište i bez brzorastućih školarina sve više komercijalizira, podvrgava privatnom sektoru i njegovim potrebama te se sve više bavi menadžmentom i profitom umjesto znanosti, obrazovanjem i istraživanjem. Povećanje školarinâ je zapravo pogodovanje privatnom sektoru koji sve više jača u Hrvatskoj. U svijetu je izvoz visokoga obrazovanja novi trend. Gomila američkih i drugih zapadnih

sveučilišta već ima svoje ispostave po čitavom svijetu. Prodaja visokoga obrazovanja se pokazala kao vrlo isplativa vrsta poduzetništva. Pretpostavimo da se ovakva politika visokoga obrazovanja u Hrvatskoj nastavi, da svi studenti, oni koji imaju novaca ili koji su spremni ući u dužničko ropstvo, počnu plaćati školarine koje narastu do recimo svote od 25 000 kn ili slično za godinu dana. U takvoj situaciji privatni fakulteti, kojih će biti sve više i više i na kojima će cijene biti slične onima na javnim, nekoć besplatnim, fakultetima, izgledaju sve primamljivije. S tim će dakako ići i srozavanje kvalitete državnih fakulteta jer će najbolji profesori prelaziti za veće plaće na privatna učilišta (to se primjerice dogodilo sa studijima ekonomije u Njemačkoj), a, osim toga, kvaliteta će se državnih fakulteta namjerno srozavati da bi se pogodovalo privatnom sektoru (koji će dakako i sâm bivati financiran djelomično od države). Ako vam ovakav neoliberalni plan izgleda kao znanstvena fantastika, treba se samo prisjetiti Zakona o visokim učilištima iz 2000. godine koji je predlagala tadašnja tobože socijaldemokratska (!) vlast, koji je na sreću propao, a koji je vrlo otvoreno predlagao i nagovijestao liberalizaciju, deregulaciju i privatizaciju hrvatskih sveučilišta. Treba raskrinkati i mit o tobožnjoj automatskoj superiornosti privatnih sveučilišta (i uopće privatnih poduzeća). Taj mit pada u vodu čim se pogleda brojna svjetski poznata i ugledna, javna (i besplatna!) sveučilišta u skandinavskim zemljama ili kad se pogleda na što slični većina hrvatskih privatnih fakulteta ili srednjih škola. Takve su privatne institucije u Hrvatskoj većinom vrlo slaba ugleda i na glasu kao učilišta na kojima se “ne padaju godine”.

Treba se na svaki način protiviti ovakvoj politici koja radi u korist manjine a na štetu većine. Svima dostupno znanje i obrazovanje su jedan od ključnih elemenata za izlazak iz ovakve situacije. Stoga treba tražiti više ulaganja u obrazovanje i znanost i povratak besplatnoga obrazovanja za sve te trenutno ukidanje svih vidova školarinâ i plaćanjâ u visokom obrazovanju, uključujući i postdiplomске studije. Krajnje je vrijeme da glas protiv sustava koji radi suprotno od naših zajedničkih interesa dignu ne samo studenti, koji su se već počeli buditi, nego i profesori. Samo od sebe se ništa neće dogoditi niti će se bez borbe išta postići.

nju kontrole nad društvenim, ekonomskim i političkim stvarnostima umjesto da one kontroliraju njih. O tržištu neovisno sveučilište jedino je sveučilište koje može biti usmjereno k razvijanju takve svijesti i koje može biti mjesto nezavisna, kritičkog djelovanja i promišljanja. Obrazovanje, na svim razinama, mora ponuditi metode i načine kritičkog propitivanja temeljnih društvenih formi i institucija umjesto da se orijentira u prvom redu na tržišno isplativa znanja i vještine.

Možda bi kod rasprave o besplatnom obrazovanju prvo pitanje koje se postavlja trebalo biti što je obrazovanje i čemu (kome) ono služi? O tome se sigurno da raspravljati, ali ovim se tekstom nastoji ustvrditi da obrazovanje (na svakoj razini, pa tako i na visokoškolskoj) nije moguće svesti samo na stjecanje znanja i vještina koje su potrebne za postizanje tržišnog uspjeha. Na toj se tvrdnji temelji ovdje iznesen stav da obrazovanje nužno mora biti besplatno kako bi sačuvalo svoju ne-

zavisnost od tržišnih utjecaja i osiguralo onu ulogu koju mu mnogi pridaju: ulogu temeljna pokretača socijalnog napretka, prostora na kojem se nudi mogućnost razvijanje kritičkog promišljanja, i mjesta razvoja kako individualne tako i socijalne svijesti.

U tom je smislu sveučilište kojemu trebamo težiti ono kojemu je cilj široka edukacija radi promicanja kritičkog promišljanja, društvenog angažmana, osnaživanja demokracije, promicanja socijal-

ne pravde i smanjenja nejednakosti između viših i nižih slojeva društva većim uključivanjem manje imućnih u sustav visokoga obrazovanja, a ne ono koje teži pukom zadovoljavanju tržišnih potreba uz sve veće raslojavanje društva na bogate i siromašne – što je ultimativni cilj prema kojem se postojećom reformom školstva, ekonomskom politikom prebacivanja troškova školovanja na studente i tendencijom rastućih školarina krećemo.

ZVJERSKA PETA KOLONA

X-96

PRIJE PROCVATA ZOOETIKE U POSLJEDNJIM DESETLJEČIMA, ALI I ISTODOBNO S NJOME TE UJEDNO MIMO NJE U DIJELU ZAPADNE FILOZOFIJE I DALJE NEMA MJESTA ZA NELJUDSKO ŽIVOTINJE. ALAIN BADIOU PRIPUSTIO IH JE IPAK U ZABRAN ETIKE, ALI SAMO ZATO DA BI TAMO JOŠ JEDNOM ODIGRALE ULOGU MAHNITIH ZVIJERI KOJE PRIJETE KROTKOM LJUDSKOM STADU

SNJEŽANA HUSIĆ

Leksikoni imaju čudesnu moć bilo što svesti na terminološku modu: svaku epohu ljudske povijesti, svako područje ljudskog djelovanja, čitave misaone i svjetonazorske sustave – ili kaose, svejedno, jer i njih će leksikon usustaviti – moguće je pretvoriti u niz više ili manje jednostavnih pojmova. Leksikoni nas uče da, kao što se jedne sezone nose šeširi, a druge rupci, tako se neko vrijeme nose strukture i znakovi, a onda ih s modnog trona svrgnu dekonstrukcija, identitet ili što već preplavi teorijske ormare.

U TEORIJI SE NOSI DRUGI Nepotpun bi bio leksikon koji među modne imperitive posljednjih desetljeća 20. stoljeća ne bi uvrstio Drugog, jedan od ključnih komada sezone koji se morao naći u svakom modno osviještenom teorijskom ormaru. Bojni poklič, lozinka za prepoznavanje istomišljenika, utopijski projekt ili naprosto trendovska perjanica, Drugi je često bio i još je središtem oko kojega kruže mnogi relevantni pokušaji formulacije suvremene teorije, a posebice etike. On se uzdiže na ruševinama subjekta, mrtva ili u najmanju ruku raspršena i neuhvatljiva Ja te njegove problematične istosti. I to Ja koje izmiče, koje benvenistovski pripada svima i ne pripada nikome, koje nikada ne može biti isto, pa ni samome sebi, svoju spasonosnu *raison d'être* može napokon pronaći u Drugome. Budući da Ja po sebi ne postoji, kako je u jednom intervjuu ustvrdio Derrida, “ono nije sebe svjesno prije negoli ga nešto obveže, a to je drugo od njega”.

Ili bi barem tako trebalo biti, pa se nastoji prikazati da tako i jest. No ispliva nerijetko na površinu da je ta opsesivna vrtinja oko Drugoga zapravo tek nov trik kako bi se utvrdio središnji položaj jastva; i kada se Ja hoće definirati kao uvijek relativan pojam, ovisan o Drugome i nemoguć bez njega, opet je Ja u središtu pozornosti.

I dočim je subjekt uvijek prijeporan – pa dakle, ako nikako drukčije, onda u središtu prijepora – oko identiteta Drugog uglavnom se ne dvoji, kao da je izravno dostupan; ako i nije posve dohvatljiv ili obuhvatljiv, on je prepoznatljiv. U sebi samom i za sebe samo Ja nikada ne može biti posve prisutno, ali zato je Drugi, ako je vjerovati Derrida, uvijek prisutan, katkada i nametljiv: “Čak ako se ime drugoga i ne spominje, ono je prisutno, grolji i vrpolji se, urliče ponekad ne bi li se nametnulo.” Da bismo pogledom obuhvatili Drugoga, nisu nam potrebni posrednici poput zrcala, sjene ili jeke; Drugi je prizor, slika, glas, i zato za teoriju nikada ne može biti tako problematičan kao što je to Ja. Teorija voli probleme, od njih živi.

POKRETAČKI PRINCIP ZLA Ako Ja treba Drugoga da bi bilo, onda ga treba i da bi bilo dobro. A ako igdje, etika je svoj oslonac u Drugome pronašla u djelu Emmanuela Lévinasa. Derrida je na Lévinasovu tragu otišao i dalje pa u *Drugom smjeru* nije Drugome povjerio samo zadaću da nas prizove etičnom odustajanjem od vlastite sebičnosti, nego je i sâm nedovršivi proces identiteta formulirao kao odgovornost, odnosno kao “iskustvo odgovora”: odgovarati na, odgovarati za, odgovarati u ime, odgovarati pred. Krajnje pojednostavljeno: Ja treba Drugoga kako bi prije svega bilo, no Drugi mu također omogućava i da bude dobro, kao da su *biti i biti dobar* za subjekt istoznačnice.

No Lévinasovski Drugi koji nas priziva etici, dobru, odgovornosti, a prema Derrida naposljetku i nama samima, jest Drugi koji pati, Drugi koji upućuje krik: “Ne ubij!” Ako je etičnosti subjekta nužan takav napačeni Drugi, onda je zlo uvijek prije dobra. Štoviše, dobro se izvodi iz zla i iz njega nastaje. Pa kao što je u priči o Drugome prikriveni glavni junak često Ja, tako i mnogi suvremeni etički narativi počinju od zla i, ako njime ne završavaju,

ustrajno se upravo njime bave. Umjesto proklamiranom trendu drugosti i etike, pronicav bi leksikon teorije druge polovice 20. stoljeća više redaka svojih natuknica posvetio jastvu i zlu.

Prvenstvu zla u svojoj se *Etici* 1998. godine suprotstavio Alain Badiou ustvrdivši da suvremena ideologija i etika, a posebice ona Lévinasovskih korijena, počivaju na jednodušnu prihvaćanju bjelodanosti zla. Badiou, naprotiv, odbija definirati dobro na temelju zla i svesti ga tako na puku reakciju na zlo. Svoju etiku on je uznastojao utemeljiti u dobru odnosno kao odgovor na dobro, a ne kao uvijek zakasnjeli odgovor na zlo: “Ako Zlo postoji, moramo ga razumijevati s polazne točke Dobra.”

Sukob između dviju struja u suvremenoj etici – Lévinasovske tradicije i Badiouova zalaganja za uspostavljanje prvenstva dobra nad zlom – vraća nas jednoj davnoj razmirici: onoj između manihejskog i pravovjernog kršćanskog shvaćanja dobra i zla. Prema manihejskom nauku zlo je samosvojni djelatni entitet koji supostoji i suprotstavlja se dobru; prema kršćanskom pravovjerju, kakvo je u vezi s tim pitanjem oblikovao sveti Augustin, postoji samo dobro, a zlo nastaje odustajanjem od dobra. Odatle manihejstvo u Lévinasovoj etici, razumljivo će biti, ako nikako drukčije, uzme li se u obzir iskustvo njezina tvorca, Židova koji je za Drugog svjetskog rata kao pripadnik francuske vojske pao u njemačko zarobljeništvo; u takvim okolnostima teško je zamisliti išta bjelodanije od zla. No Badiou se ne mora suočavati sa zlom tih razmjera, svakodnevnim i sveprisutnim. Izvedu li se njegova promišljanja do krajnosti, već i samo priznavanje primata zlu može se prepoznati kao djelovanje u službi zla.

— FILOZOFI, PJESNICI, TEORETIČARI, ISKLJUČIVO HUMANISTIČKOG ZALEĐA, MOĆI ĆE SE KORISTITI FIGUROM ŽIVOTINJE KAKO TO ČINI BADIOU TAKO DUGO DOK NE DOPUSTE ZNATIŽELJI DA IH IZVEDE IZ ZABRANA NJIHOVE DISCIPLINE —

ZVIJER U NAMA Alain Badiou odbija ne samo prihvatiti prvenstvo zla i njegovu bjelodanost nego također i podleći modi drugosti. Umjesto da u njoj utemelji subjekt, pa dakle u onome što ga razdvaja od Drugoga, on radanje subjekta smješta tamo gdje se on sjedinjuje s drugima. Umjesto Lévinasova i Derridina odgovora, koji podrazumijeva granicu između dvaju entiteta, Badiou moć uspostavljanja subjekta pripisuje "odanosti"; onomu što združuje i spaja, sve do stapanja u jedno. No i u tom hvalevrijednom nastojanju da se etika utemelji u dobru, kao reakcija na njega te kao odanost, kao jedinstvo nasuprot drugosti, opet se pomalja Drugi. On se otjelovljuje; štoviše, on jest tijelo.

— SAGLEDAJU LI SE BADIOUOVA I LÉVINASOVA ETIKA IZ PERSPEKTIVE NJIHOVA ODNOSA PREMA NELJUDSKOM, POKAZUJE SE DA SE, USPRKOS GOLEMIM RAZLIKAMA, SUSREĆU U TOJ TOČKI, GDJE OBJE ISKLJUČUJU NELJUDSKO IZ SFERA ETIKE —

Subjektivacija, Althusserov *assujettissement*, ostvaruje se prema Badiouu samo ukoliko se pojedinac otrgne svom životinjskom supstratu, njegovoj tjelesnosti i nagonima koji mu nalažu da stremi tek vlastitom preživljavanju. Tako čovjek postaje subjektom, to jest sudjeluje u tvorbi nadindividualna subjekta, jedino ako postane drugo od životinje. Badiou priznaje da je čovjek također životinja – ali sasvim posebna. Jedinstvena, štoviše, jer samo ljudska životinja može se podvrgnuti subjektivaciji, kojom se promeće u besmrtnika. Ona sudjeluje u tvorbi subjekta samo prizvana posebnim okolnostima. U tom trenutku sve što pojedinac jest, uključujući njegovo tijelo i njegove sposobnosti, prizvano je da omogući istini da nastavi svoj put, u zajedništvu s drugima – zajedništvu koje je zapravo stapanje u jedinstven subjekt, gdje se gube granice među pojedincima koji ga tvore. I tada se čovjek promeće u besmrtnika i postaje nešto više – mnogo više – od smrtne ljudske životinje kakva je bio. No istodobno to sjedinjenje, koje je u Badiouovoj etici trebalo biti utemeljujućim činom za subjekt, pretpostavlja raskid. I dok sjedinjenjem s drugima u odanosti istini, koja u svojoj cjelini nadilazi puki zbroj sastavnica ili sljedbenika, čovjek reagira na dobro, njemu se odaziva, i tako se kao moralno biće ne uspostavlja u odnosu na zlo, u isto vrijeme taj proces podrazumijeva unutarnji raskid: Badiouovim riječima, istina čovjeka lomi.

Raskid bez kojega subjektivacija nije moguća jest raskid sa životinjom koja jesmo. A time životinja postaje Drugo i, za razliku od Lévinasova ili Derridina, koje nas priziva etici, takvo Badiouovo životinjsko Drugo prijeći pristup sferama etike. To nesvodivo Drugo za Badioua je ono s čime treba raskinuti kako bi se čovjek mogao ostvariti kao ljudski subjekt u etičnom činu, kako bi se iz smrtne ljudske životinje mogao prometnuti u besmrtnog čovjeka. Samo ukoliko prigrliti nešto što ga nadilazi, čovjek će se odvojiti od svog životinjskog supstrata i prijeći u sfere etike, zapriječene životinji. Štoviše, jedno od triju imena zla za Badioua jest premoć nagona i interesa smrtne ljudske životinje nad etičkom konzistencijom besmrtnog čovjeka, koja se naprotiv manifestira kao nesebičan interes, kao interes bez interesa. Pokleknuti ili odustati od odanosti, pod pritiskom zahtjeva smrtne životinje u nama, jest zlo, jer je izdaja besmrtnika i njegova nesebičnog interesa u ime sebičnih interesa samoodržanja smrtne ljudske životinje. Tako dugo dok u nama djeluje ono što je Darwin prepoznao kao jednu od osnovnih zakonitosti, koja nas povezuje sa svime što živi, a to je želja da preživimo, nismo spremni za odano služenje istini, subjektivaciju koju ono donosi i posljedičnu besmrtnost. Pa se čini da naposljetku i besmrtnost podrazumijeva ubojstvo, makar metaforičko: zatrti moramo zvijer u sebi.

PRAVOVJERNI BADIOU Nije zvijer dovoljno potisnuti, jer mogla bi se probuditi i zavesti nas da izdamo put istine kojim smo krenuli sjedinjeni s drugima, s pojedincima koji su se poput nas subjektivirali odustavši od zahtjeva opstanka. No životinjski supstrat, koji ostaje s druge strane kada istina čovjeka prelomi, ipak je nužan besmrtniku odanom istini: "Besmrtnik opstoji samo u i po smrtnoj životinji." Zato je od ubojstva životinje u sebi bolje rješenje njezino kroćenje i uprezanje u nesebičan interes besmrtnog, nadindividualnog subjekta jer "rutina opstanka ravnodušna je prema svakom Dobru vrijednom

spomena". Tako dugo dok je životinja sa svojim nagonima upregnuta u kola koja čovjeka vode putem istine, njemu podređena, korisna je, nužna štoviše; poželji li nametnuti razloge svog podjarmljenog tijela, postaje neprijateljem nadindividualnog subjekta i zavodi pojedinca na izdaju.

Za razumijevanje korijena Badiouove misli nije nevažno zamijetiti da do te izdaje dolazi unutar pojedinca, koji obuhvaća i besmrtnika ili sudionika u tvorbi subjekta, tog nositelja principa dobra koje se ostvaruje u sjedinjenju i sudioništvu, kao i prijatnju Drugog, smrtne ljudske životinje, u kojoj čuči princip zla sa svojim stremljenjem isključivo individualnim ciljevima, to jest s nagonom preživljavanja. Jer raskidanje sa životinjom koja jesmo opet podsjeća na vremena kada su se takva pitanja na Zapadu rješavala u okvirima kršćanstva. Badiouov zahtjev za potiranjem interesa smrtne ljudske životinje, u ime više istine koja od čovjeka čini besmrtnika ako je spreman biti joj posve odanim, neodoljivo podsjeća na kršćansku interiorizaciju sukoba nagona i morala, osjetilne i razumne duše u čovjeku, smrtnog tijela i besmrtno duše – naposljetku, uz imperativ razumskog nadvladavanja instinktivnih žudnji. Pa ako se čovjek mora boriti

protiv životinje u sebi kao nečega lošeg, zašto bi drukčije pristupao životinjama izvan sebe?

Prevladaju li dakle instinkti i interesi smrtne ljudske životinje nad etičnošću besmrtnika, rada se zlo, jer "etička dosljednost očituje se kao nesebičan interes", a odustajanje od služenja istini pod pritiskom potreba i nagona životinjskog supstrata isto je što i izdaja besmrtnika u sebi – što je jedan od oblika zla u svijetu. Štoviše, za Badioua je zlo "inkompatibilno s ljudskom biti", pa opet susrećemo misao prema kojoj su za čovjeka *biti i biti dobar* zapravo istoznačnice; ako je jedan od oblika zla popuštanje potrebama životinjskog supstrata, umjesto da ih se upregne ili potisne u službi besmrtnikove istine, onda čovjek više i nije čovjek, nego životinja, a time se ispisao iz sfera etike. Smrtna ljudska životinja na strani je zla, osim u slučaju kada se posve pokorava i služi boljem od sebe, subjektiviranom, besmrtnom čovjeku.

KVRAGU ŽIVOT BEZ LJUBAVI Na strani dobra, koja je rezervirana za besmrtnog čovjeka, počevjećenje se prema Badiouu ostvaruje predavanjem barem jednom od četiriju tipova ili područja partikularnih istina: ljubavi, znanosti, politici i umjetnosti. Svaka od njih donosi tom novom biću, uz subjektivaciju i besmrtnost, također i zadovoljstvo, toliko da se kroćenje životinjskog supstrata ne ukazuje ni u kom slučaju kao odricanje ili žrtvovanje. Istodobno, dakako, za Badioua to znači da životinje ne mogu sudjelovati u dobru i ne znaju ni za što od navedenoga; zapriječene su im ne samo znanost, umjetnost i političko djelovanje, nego čak i nesebična ljubav, u kojoj drugi postaje jednako važan ili i važniji od njih samih, pa više i nije drugi.

Životinja je omiljena filozofska figura svega što ljudsko biće ne želi ili ne bi trebalo biti. Da bi se prostor njezinog značenja mogao tako figurativno ispuniti, on barem djelomice mora prije toga biti prazan, a malo što jamči dostatnu značenjsku prazninu poput neznanja. Kada životinjama niječe sposobnost da vole, Badiou proturječi jednoj od temeljnih postavki vlastite misli, a to je odbijanje bjelodanosti zla. U slučaju nijekanja životinjske ljubavi, ako ista, Badiou odbija prepoznati bjelodanost dobra. Svi primjeri unutarvrstnih žrtvi i solidarnosti među neljudskim životinjama njemu ništa ne znače, kao ni takvi primjeri među inovrsnicima – ako zna za njih. Krdo slonova koje se kreće sporijim ritmom kako bi šepava slonica mogla održavati korak time ujedno smanjuje svoje izgleda za preživljavanje. Za posvajanje inovrsnika, toliko puta zabilježeno među različitim životinjskim vrstama, također je teško naći opravdanja unutar vulgarizirane verzije darvinizma i logike njegove sebične borbe za opstanak, u čijim okvirima Badiou očito misli životinju.

Filozofi, pjesnici, teoretičari raznih usmjerenja, isključivo humanističkog zaleda, moći će se koristiti figurom životinje kako to čini Badiou tako dugo dok ne dopuste znatiželji da ih izvede iz zabrana njihove discipline. Tako dugo dok ne znaju za čimpanzu Moju koja komunicira znakovnim jezikom s drugim čimpanzama i s ljudima, a zabavlja se nizanem znakova koji svi počinju istim položajem ruku, u nekoj svojoj inačici anafore ili aliteracije, moći

će Badiou i drugi tvrditi da nema umjetnosti i kreativnosti među neljudskim životinjama. No možda i da vide kako se gorila Koko šali i u razgovoru s ljudskim bićem, također na znakovnom jeziku, tvrdi da je ptica i da zna letjeti, a na zahtjev da pokaže kako leti smije se i odgovara: "Lažna ptica, klaun" – njihovu istančanom smislu za humor to ne bi bilo dovoljno dobro, pa bi odmahnuo rukom. Ako mužjaci ptica sjeničarki grade čudesa zdanja od šiblja i ukrašavaju ih raznim predmetima koje nađu u okolišu – a koja nisu stambeni objekti odnosno gnijezda – lako je diskvalificirati pernate graditelje kao umjetnike jer cilj im je udvaranje, a to spada među prizemne razloge preživljavanja vrste. A teze poput onih Geoffreyja Millera da je razvoj ljudske umjetnosti povezan sa seksualnom selekcijom mnogi će odbiti s gnušanjem braneći prazninu u svojoj semantici životinje, jednako kao što će olako prijeći i preko primjedbi da su dokazani razvoj tehnologije i korištenja oruđa kod nekih neljudskih vrsta zametak onoga što danas zovemo znanošću, a njihove borbe za vlast, savezništva, intrige i ratovi zametak politike ili politika drugim sredstvima.

DARUJMO MU PSA Badiouovo prokazivanje slabosti suvremene etike u njezinu prihvaćanju bjelodanosti zla i shvaćanju dobra kao reakcije na zlo, čime se utemeljuje u zlu i za njim uvijek kasni, nudi izazovnu osnovu za neku novu, nadajmo se i djelotvorniju koncepciju etike. Važna novina Badiouove etike također je u shvaćanju nesvodivog Drugog: budući da se počevjećenje ili subjektivacija ostvaruje u sjedinjenju i poistovjećivanju, Drugo nije izvan nas, nego je Drugo ono što u nama prijeteći da će iznevjeriti i raskinuti to jedinstvo po kojemu sudjelujemo u dobru i u subjektivitetu. Primjerice u ljubavnom odnosu, koji Badiou nudi kao jednu od mogućnosti etičkog ostvarenja čovjeka, sastavnice postaju Jedno koje ih nadilazi, pa nesvodivi Drugi nije naš ljubavnik – mi samo zajedno tvorimo jedinstven subjekt – nego je to ono što prijeteći izdajom našem jedinstvu, a to čuči u nama samima i moglo bi se pobuniti, uništiti nas kao dio besmrtnog subjekta namećući svoje zahtjeve i interese tako da ih pretpostavimo istini, u ovom slučaju ljubavnoj.

Izokrenuvši postavke suvremene etike utemeljene u reakciji na zlo, Badiou je morao poduzeti i radikalan obrat u odnosu prema Drugom. Dočim je za Lévinasa i mnoge na njegovu tragu, poput Derride, Drugi izvan nas i prema njemu treba ići, za Badioua je nesvodivo Drugo interiorizirano, ali od njega se treba distancirati, jer ako i jest nužno za opstanak pojedinačnog nositelja nadzbirobnog ljudskog subjektiviteta, istodobno predstavlja stalnu pri-

— NEPOTPUN BI BIO LEKSIKON KOJI MEĐU MODNE IMPERATIVE POSLJEDNJIH DESETLJEĆA 20. STOLJEĆA NE BI UVRSTIO DRUGOG, JEDAN OD KLJUČNIH KOMADA SEZONE KOJI SE MORAO NAĆI U SVAKOM MODNO OSVIJEŠTENOM TEORIJSKOM ORMARU —

jetnju ukoliko odbije poslušnost. Drugome su ponajprije, u te dvije koncepcije, dodijeljena različita mjesta: Lévinas ga smješta izvan pojedinačnog subjekta, Badiou unutar pojedinačnog nositelja skupnog subjektiviteta. U skladu s time postavljaju različite imperativne za odnos prema njemu, u težnji etičnom djelovanju odnosno subjektivaciji: prema Lévinasovu izvanjskom Drugom čovjek treba ići, od Badiouova nutarnjeg Drugog treba se distancirati i pripitomiti ga. Ali oni mu podaruju i različita obličja, a prepoznavanje Drugog pritom im ne predstavlja probleme poput onih što ih se trse razriješiti potanko obrazlažući svoje poimanje onoga što od čovjeka čini subjekt, koji je ujedno i etički subjekt. Identitet Drugog je dohvatljiv, i zato se također preko njega definira subjekt. Pritom je Badiouov prijeteći Drugi životinja koja želi opstati po svaku cijenu, pa makar odustajući od dobra; Lévinasov molećivi Drugi, koji nam odašilje svoj krik "Ne ubij!" i nagovara nas na dobro, ima lice, jest lice. Ne samo da se nalazi izvan nas i da mu je bit upravo u drugost od nas nego nam je štoviše i zagonetka – ali ipak nam nalikuje. Jer ima lice, a ne njušku, kljun, rilo ili surlu. Sagledaju li se Badiouova i Lévinasova etika iz perspektive njihova odnosa prema neljudskom, pokazuje se da se, usprkos nedvojbenim i golemim razlikama, susreću u toj točki, gdje obje isključuju neljudsko iz sfera etike. No Badiouu još stignemo darovati psa.

SUBLIMNO IME EMANCIPACIJE?

(2)

**KOMENTARI NA
KONFERENCIJU "O IDEJI
KOMUNIZMA" NA BIRKBECK
COLLEGEU OD 13. DO 15.
OŽUJKA 2009, DRUGI DIO
(nastavak iz prethodnog broja)**

STIPE ĆURKOVIĆ

DRUGI DAN

ALESSANDRO RUSSO Alessandro Russo, talijanski sociolog sa sveučilišta u Bologni i stručnjak za Kulturnu revoluciju, govorio je o krizi modela emancipacijske politike koji je gotovo dvjesto godina bio hegemonijski. Tri "epistemička stuba" na kojima je ta hegemonijska politička kultura počivala jesu: partijska država; klasno utemeljena vizija politike; vjera u političku vrijednost integracije radnika u državu. Sva su tri na različite načine dovedena u pitanje šezdesetih godina 20. stoljeća, kada se javljaju novi oblici političke subjektivnosti, u direktnoj koliziji s postavkama stare matrice.

Russo samourušavanje realno postojećih socijalizama početkom devedesetih vidi kao odgođenu posljedicu krize modela partijske države koja se kristalizirala u šezdesetima, s vrhuncem u Kulturnoj revoluciji. Kina je šezdesetih bila povlašten lokus zaoštrene političke artikulacije problema čiji je značaj bio univerzalan.

Crvena garda predstavljala je oblik samoorganizacije izvan hijerarhija partijske države, čiju je legitimnost i monopol samim svojim postojanjem dovodila u pitanje. Što je za posljedicu imalo i gubitak nedvosmislenosti kategorije klasnog kao okosnice emancipacijske politike: za Kulturne revolucije na klasu kao legitimacijski kriterij pozivali su se neprijatelji decentralizacije, pripadnici partijske elite.

Šangajska komuna predstavlja zaoštavanje krize trećeg stuba: političke figure radnika. Kao rezultat radničke samoorganizacije izvan okvira partije komuna je i za maoste predstavljala izazov, jer je na radikalnan način otvarala pitanje legitimnosti interferencije institucionaliziranih posredničkih instanci između radnika i njihove političke emancipacije. Partija se odnosu na radničku samoorganizaciju našla u poziciji evidentne izvanjskosti, a na trenutke i u otvorenu nasilnu sukobu s njom. U Italiji je do sličnih legitimacijskih problema za partiju doveo pokret Operismo. Povijesno "rješenje" tog izazova bilo je dvojako. S jedne strane integracija radnika u državu kao momenta njezine stabilizacije putem sindikalizma. A, kao radikalniji oblik pacifikacije, formula Deng Xiaopinga da "radnik nije politička figura".

No upravo to isključenje radnika iz politike u korist komunističke partije radikalizira opreku između komunizma kao projekta masovne emancipacije i partije kao njezina povijesno privilegiranog instrumenta. Po Russoovu

mišljenju to odvajanje jest povijesno konačno i stoga nalaže da se ustrajavanje u projektima emancipaciji masa mora odvijati pod nekim novim imenom, različitim od "komunizma".

Za Russoa politika može biti samo inovacija oblika egalitarnosti za sve. Kao takva se povijesno koncentriira u rijetke, iznimne i diskontinuirane sekvence. Što otvara problem koji i sam priznaje: kako misliti kontinuitet različitih sekvenci političkog i duga razdoblja depolitizacije? Pogotovo ako je osnovni okvir klasne borbe kao historijski jamac kontinuiteta doveden u pitanje.

O odnosu filozofije i politike Russo kaže da će prva uvijek ostati potrebna potonjoj u mjeri u kojoj predstavlja "sistematsku opoziciju doksama" i uspijeva spriječiti da se sama ne izrodi u depolitiziranu akademsku doksu. Utoliko filozofija predstavlja stalan izvor samoobnavljanja politike, ali uz stalan rizik da zakloni njezinu singularnost.

Russo se, pored Bosteelsa, u svome izlaganju metodološki najviše približio onomu što se nekoć običavalo zvati "historijskim materijalizmom", odnosno tipu eksplicitne povijesne i socijalne autorefleksivnosti teorije čiji je ideal Marx svojedobno u opreci spram idealizma formulirao kao "uzdizanje od apstraktnoga prema konkretnome". Historijskom konkretnošću argumentacije iscrtao je eksplicitno povijesne parametre vlastite pozicije kao i one dijela drugih izlagača s kojima generacijski dijeli isto politički formativno iskustvo. Moment gdje Russo ostaje upadljivo izvan analitičkih zahtjeva historijskog materijalizma jest prešućivanje ekonomije i ekonomske povijesti.

ALBERTO TOSCANO Pošavši od Hegelove definicije fanatizma kao "entuzijazma za apstrakciju koja negira svijet kakav jest", Alberto Toscano postavio je pitanje "politike apstrakcije". Komunizam predstavlja upravo takvu nasilnu negaciju pozitiviteta postojećeg svijeta. U hladnoratovskoj literaturi "ideokracija" je bila etiketa koja je trebala imenovati teror apstraktnih ideja nad empirijskim bogatstvom društvene stvarnosti navodno svojstvene totalitarizmu.

Toscano naglašava da je i sam Marx kritizirao komunizam "dogmatske apstrakcije", ali da kritika Gotskog programa jasno pokazuje da komunistička jednakost za Marxa nije tek jednakost ekonomističkog distribucionizma. U tranzicijskim projektima kakav daje Gotski program zakon vrijednosti i dalje ostaje na snazi, a kategorija "prava" na jednak dio društvenog proizvoda apstraktan je korelat vladavine zakona vrijednosti. "Pravo" znači primjenu jednakog mjernog standarda na nejednaku stvarnost. Komunistička jednakost ne može značiti podvođenje nejednakosti pod jednaki mjerni standard vrijednosti ili prava, nego stvaranje društvenih relacija u kojima će samo nastajanje nejednakost biti onemogućeno. Iako u takvoj formulaciji i sama apstraktna, ideja jednakosti s

onu stranu prava i vrijednosti važan je aspekt borbe protiv centralnih apstrakcija koje proizlaze iz kapitalizma i zakona vrijednosti.

S druge strane, komunizam je nemoguće odvojiti od pitanja njegove realizacije, a time i od pitanja moći. Toscano izražava potrebu da se napusti po njemu sterilne antinomije i nabrojavanja pozitivnih i negativnih implikacija u pokušajima preuzimanja države. Moć nije homogena, nego uvijek konstelacija heterogenih antagonističkih praksi. Potrebno je nadići opreku između aspekta *organizacije* i *asocijacije*. Prva je uvijek vezana uz sposobost inkorporacije strategijskih ciljeva, uključujući i samu tranziciju u komunizam. Druga se tiče razine neposredne preobrazbe svakodnevnog života. Toscano povijesni uzor za nadilaženje njihove opreke pronalazi u Sovjetima, koji su predstavljali kombinaciju obaju polova, u radikalnoj opreci s građanskom moći, jer moć sovjeta nije bila utemeljena na parlamentarnim dekretima, nego na popularnoj inicijativi.

Ti problemi vode direktno u pitanje koje Toscano naziva najtežim zadatkom filozofije: povezivanje subjektivnog zahtjeva za izgradnjom "prefiguracijâ komunizma" po uzoru na Sovjete sa znanjem o tendencijama povijesnog razvoja suvremenog kapitalizma. Ako je komunizam nešto više nego što imenuju koncepti jednakosti i emancipacije, onda je to u mjeri u kojoj "predstavlja *određenu negaciju* kapitalizma i njegovih konkretnih oblika apstraktno dominacije." Presudno pitanje jest pitanje uloge znanja u njegovoj realizaciji.

**— NASUPROT DEFETIZMU
TEORIJA KOOPTACIJE BADIOU
PONOVO SNAŽNO AFIRMIRA
FIGURU MILITANTA. NASUPROT
PARTIKULARIZMU POLITIKÂ
IDENTITETA I BESKRAJNIH
DIFERENCIJACIJSKIH IGARA
TIJELÂ I JEZIKÂ BADIOU
AFIRMIRA UNIVERZALNOST
ISTINE —**

Komunistički pojam revolucije mora se locirati na sječištu između "ideje političke sposobnosti i moći" i vjere da je "iz angažirane perspektive takve organizirane sposobnosti moguće poznavati i praktično anticipirati realne tendencije svijeta koji komunizam *konačno i određeno* želi negirati." Da bi imao smisla, pojam komunističke revolucije mora dakle biti u stanju artikulirati interakcije moći i znanja. A pritom izbjeći ponovno postuliranje "unutarnje logike" razvoja kapitalizma prema neminovnu samoukinuću i pasivističko brisanje političke volje koje mu je inherentno.

ANTONIO NEGRI Negrijeva teorijska pozicija vjerojatno je većini čitatelja poznata bar u osnovnim tezama.

Budući da su one dijelom iznesene i u komentaru na izlaganje Michaela Hardta s prvog dana konferencije, ovdje ću ih ponoviti samo u najgrubljim crtama. Negri polazi od teze da kapitalu kao relaciji moći danas više ništa nije izvanjsko, ali prividni fatalizam te dijagnoze izokreće u obećanje izvjesnosti skora samonadilaženja kapitalizma. Logikom vlastitog razvoja kapitalizam stvara uvjete svog ukidanja kao i agente koji će to ukidanje izvršiti. Tranzicija iz kapitalizma u komunizam zbit će se kao posljedica inherentne dinamike antagonizma proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa. Navodno hegemonijski karakter nematerijalnog rada, u kojemu sam kapital više nije potreban kao organizator proizvodnje, stvara povijesne uvjete za "egzodus" iz mreže moći koju uspostavlja kapital. Komunizam je imanentan samom kapitalizmu. Trijumfalno odbacivanje njegove tijesne košuljice povijesna je izvjesnost.

Komunizam predstavlja trenutak u kojemu radnici ponovno uspostavljaju kolektivno raspolaganje *zajedničkim*. Stoga komunizam treba oštro razlikovati od socijalizma, jer se u potonjem to direktno uspostavljanje raspolaganja zajedničkim *ne* zbiva. Zato za Negrija "biti komunist znači biti i neprijatelj socijalizma", u mjeri u kojoj je komunist uvijek neprijatelj države, a socijalizam usko vezan uz formu države. Komunistička demokracija znači nadilaženje stare opreke između državne moći i anarhizma, komunistički bitak proizvodnju novih oblika moći protiv države, a komunistička etika militantnu opoziciju eksploataciji i proizvodnji institucija.

Negri je dakle još jedanput utvrdio vlastitu poziciju. Pritom je, što za njega također nije neobično, dublji utisak od samih teza ostavila forma njegova izlaganja: njegov poetsko-objavni, gotovo apostolski ton. Za njega tipično bilo je i prelaženje iz užeg terminološkog registra političke teorije na motive koji se unutar takva programa kod drugih autora rijetko javljaju toliko otvoreno. Negri u jednome dahu s komunističke demokracije prelazi na "ljubav koja je odbijanje samoće i proizvodnja oblika kolektivnosti i zajedničkog", pa natrag do objave vjere u subjektivno transformativni karakter komunizma koji je "nadilaženja svega što je u mračnim stoljećima koja mu prethode bilo poznato kao *identitet*".

Ono što na koncu dobivamo jest paradoks kvijetističkog trijumfalizma. A ni poetizacije ne može otkloniti problematičnost takvog "rješenja".

TERRY EAGLETON Terry Eagleton socijalizam definira kao samoukidajući projekt. Jedino mjerilo njegova uspjeha njegov je nestanak. Paradoks utopijskih slika obilja kao tradicionalnih ilustracija komunizma kao ideala jest da počivaju na zaboravu materijalne baze kao uvjeta mogućnosti vlastitog zaborava: ne znati ništa o novcu može si priuštiti samo onaj tko ga posjeduje u izobilju. Ako je to ideal kojemu komunizam teži, onda je to patricijski ideal kreativne dokolice, koji nema nikakve veze s materijalnim uvjetima života radnika. Eagleton suprotstavlja opis takva tipa obilja u Shakespeareovoj *Oluji* drugačijem tipu "komunizma" u *Learu*. Zlo kod Shakespearea po Eagletonu je nematerijalno. Ne može patiti, pa stoga ni razviti sposobnost suosjećanja. Nasuprot tomu "komunizam" u *Learu* počiva na punoj svijesti o materijalnosti i tijelu koje pati. Zato vizija komunizma u *Learu* ide u smjeru ukidanja ekscesa i smanjenja patnje, koje se na koncu prevodi u politiku pravedne distribucije: svatko bi trebao imati *dovoljno*.

Eagletonovo izlaganje predstavlja jedva kamufliran apel na trezvenost pred opasnostima idealističkog radikalizma. Sublimnost komunizma kao ideala obilja za Eagletona stoji u srodstvu s imaterijalnom, apstraktnom logikom kapitalizma, čija je druga strana uvijek materijalna žudnja. Poziv na svijest o materijalnim uvjetima mogućnosti komunizma tako vjerojatno treba shvatiti kao obranu dostojanstva strategijski skromnijih zahtjeva socijalizma pred dismissivnim radikalizmom zahtjeva za "čistim" komunizmom.

Eagleton podsjeća da je druga zamisliva varijanta jednakosti ona jednakosti bijede, a ne obilja. A olako zanemarivanje tog upozorenja logičke mogućnosti jednakosti u bijedi vodi u opasnost njezina povratka kao povijesne realnosti.

JACQUES RANCIERE U jednome trenutku svoga izlaganja Ranciere je iskustvo vlastite generacije opisao kao put od Althussera do maoizma: napuštanje figure velikoga učitelja u ime projekta (re)edukacije intelektualaca

— NAKON ZAVRŠETKA KONFERENCIJE, U REDU PRED STOLOM GDJE SE TOČILO VINO, NETKO JE VATTIMOV NASTUP OCIJENIO KAO "TERMINALNU TOČKU SENILNOSTI LIJEVOGA HAJDEGERIJANSTVA". GRUBA FORMULA KOJA PRECIZNO UKAZUJE NA RAZMJERE DEPLASIRANOSTI NJEGOVA NASTUPA —

u direktnu susretu s radnicima u tvornicama i na ulicama. To su i koordinate njegova vlastitog teorijskog i biografskog puta. Od svih kasnijih otpadnika iz povlaštena kruga oko Althussera, Ranciere je ostao najžešći kritičar svog nekadašnjeg učitelja. A upravo figura učitelja i političke implikacije pitanja adekvatnog znanja centralna su mjesta Rancierova teorijskog projekta.

Ranciere odbacuje Althusserovu podjelu na znanost i ideologiju. Postuliranje epistemološkog jaza između ispravnog znanja i krive svijesti u konzekvenci samo iznova utvrđuje i legitimira socijalnu podjelu uloga koju je još Platon ustanovio kada je u *Državi* odijelio one koji su sposobni spoznati istinu od onih koji nisu. Zadatak je prvih da misle i upravljaju, zadatak drugih jest da rade. Sama distinkcija između ispravnog i neispravnog, adekvatnog i neadekvatnog znanja tako leži u temelju perpetuacije društvene neravnopravnosti. Ranciere iz toga izvlači radikalnu konzekvencu: aksiomatsku afirmaciju jednakosti inteligencije svih.

Taj inicijalni teorijski potez Rancierea vodi u dosljedno odbacivanje svakog oblika povlaštena znanja o toku povijesti ili inherentnoj logici razvoja kapitalizma, kao i institucijâ koje se takvim znanjem legitimiraju. Partija kao inkarnacija istinskog znanja i povlašten lokus donošenja strategijskih odluka o ispravnu trenutku upisuje se u dugu tradiciju institucija koje radnika uvijek iznova upućuju natrag u granice njegova "pravog mjesta", poručujući uvijek iznova da trenutak za njegovu emancipaciju još nije došao. Već je za Marxa, po Rancierovu mišljenju, "jedino znanje za koje je radnik sposoban znanje o njegovoj vlastitoj bijedi". Znanje o inherentnoj dinamici kapitalizma i razvoju povijesti rezervirano je za one koji nisu obuhvaćeni disciplinirajućem učinku kapitalističkog stroja. Povijest komunističkih institucija tako postaje paradoksalnom poviješću kontinuirane pobjede i vladavine komunista nad radnikom.

Ranciere naglašava da komunizam nije samo ime jednog obećanja, nego i ime za partiju koja i danas vlada velikom državom kao što je Kina. Povijesti institucionalnog i državnog komunizma suprotstavlja povijest komunističkih trenutaka disrupcije države. Emancipacija se događa u trenucima afirmacije komunizma inteligencije, kao "mogućnosti svakoga da bude gdje ne može biti i da čini ono što ne može činiti". Po definiciji, komunizam je istovjetan s trenucima opoziva verificirane alokacije uloga i mjesta. Vrijeme komunizma nije budućnost, komunizam je uvijek izvan svog zadanog vremena. Komunizam se ne će zbiti na kraju povijesti kao posljedica povijesne nužnosti, niti je imanentan samome kapitalizmu. Komunizam predstavlja improvizaciju i ispitivanje novih mogućnosti kolektivne inteligencije, sposobnosti svakoga da mišljenjem i govorom participira u pitanjima od kolektivne važnosti za koje nije formalno kvalificiran. Ili, kako je to Ranciere formulirao u jednom ranijem predavanju na temu aktualnosti komunizma: "biti komunist znači misliti i djelovati tako da potvrdjemo apsolutnu ravnopravnost svakoga sa svakome u svijetu u kojemu komunizam nema druge aktualnosti do mreže koju naše komunističke misli i djela sami stvaraju".

U istome predavanju Ranciere je ustvrdio da te mreže "nikad neće dovesti do stabilna svijeta institucionalizirane jednakosti. Politika zakazuje pri pokušaju ostvarenja obećanja potpune slobode i jednakosti. Naš komunizam rođen je kao odgovor na to 'zakazivanje'". Na Birkbecku dodaje da riječ "organizacija u pravilu označava disciplinarnu logiku alokacije socijalnih pozicija". Inzistira da emancipacija

o kojoj govori, iako nužno disruptivna, nije svodiva pod kategoriju spontanosti. Ona opreku organizacija/spontanost nadilazi.

Pitanje je, međutim, što to zapravo znači? Osim zazivanja konceptualne mogućnosti čiji povijesni uvjeti realizacije nisu jasni. Ranciere isključuje mogućnost organizacijske stabilizacije jer ona vodi natrag u povijest institucija i država. S druge strane, uzdavanje u čistu spontanost u sebi nosi paradoksalnu opasnost novog oblika kvijetizma i još jedne temporalnosti čekanja, ovoga puta na "spontane erupcije", koja se ne može legitimirati ni obećanjem minimalne trajnosti posljedica. Ako je nadilaženje te opreke nužno, ostaje pitanje: kako ga izvesti?

Ranciere je u jednome trenutku napomenuo da trenutačna kriza označava "kolaps utopije kapitalizma", ali nije jasno što to unutar Rancierova teorijskog projekta uopće može značiti, jer on strategijska razmatranja i pitanja povijesti kapitalizma principijelno odbacuje, bar tamo gdje ostaje dosljedan vlastitim temeljnim premisama. Kada dakle govori o krizi kapitalizma, ne čini to iz pozicije koja bi bila inherentna njegovu teorijskom projektu. Ma koliko da su deskriptivno vrijedni uvidi koje u takvim prilikama iznosi, ne mogu prikriti činjenicu da dosljedna izvedba centralnih motiva njegova vlastitog projekta o povijesnim cezurama nema što za reći, jer se on razvija u opoziciji spram transhistorijske figure koja te cezure briše. Bilo da se suprotstavlja Platonu, Marxu ili Althusseru, Ranciere uvijek iznova ustaje protiv iste figure Velikoga učitelja i socijalnih konzekvenci koje ona proizvodi.

ALAIN BADIOU Alain Badiou je izlaganje započeo tvrdnjom da ideja komunizma sadrži četiri elementa: politički, povijesni, subjektivni i idealni, od kojih politički čini uvjet svih ostalih. Politička istina empirijski znači konkretnu sekvencu emancipacijske politike, poput Francuske revolucije ili Kulturne revolucije. Ideal predstavlja ono što spaja subjektivnu istinu s globalnim političkim procesom, odnosno ono što omogućuje da se subjektivna participacija shvati kao participacija u povijesnom procesu. Riječ "komunizam" historijski je najvažnije ime participacije u povijesnom procesu emancipacije. Komunizam je realno politike u strukturi neke simboličke fikcije.

— ZA NEGRIJA "BITI KOMUNIST ZNAČI BITI I NEPRIJATELJ SOCIJALIZMA", U MJERI U KOJOJ JE KOMUNIST UVIJEK NEPRIJATELJ DRŽAVE, A SOCIJALIZAM USKO VEZAN UZ FORMU DRŽAVE —

Događaj predstavlja disrupciju normalna funkcioniranja tijela i jezika. Događaj nije imanentan nekoj situaciji, događaj stvara nešto novo, predstavlja točku mogućnosti mogućega, gdje moguće i realno postaje nemoguće razlikovati. Procedura istine jest organizacija svih konzekvenci nekoga događaja. Istinu ne čine činjenice. Istina je uvijek i nastajanje novoga subjekta. U slučaju politike to znači nastajanje novog kolektivnog subjekta. Ideja za individu predstavlja subjektivnu relaciju jednog događaja i istine s globalnim povijesnim procesom. Odnos istine i činjenica jest takav da se istina prikazuje putem povijesnih činjenica, ili se povijesne činjenice tretira kao simbole neke istine. Komunizam iznosi posebnu vrstu istine u obliku povijesne činjenice. Opasnost se javlja kada ta činjenica poprima oblik države.

Povijest nam se često prikazuje u obliku popisa slavnih vlastitih imena. Odnos vlastitih imena i kolektivne emancipacije ne stoji u nužnoj opreci. Vlastito ime je neizbježnost koja proizlazi iz činjenice da istina mora poprimiti oblik povijesne činjenice. Vlastito ime je moment upisivanja neke istine u simboličko. Vlastito ime je imaginarna i ideološka točka u kojoj se realno istine i simbolički poredak povijesti susreću. Pitanje je: čemu ta korelacija singularnosti osobnog imena i nečega što se ne može imenovati? Odgovor je: jer je povijest povijest državâ, pa korelacija istine sa singularnošću vlastitog imena postaje neophodna da bi se istinu spasilo od nevidljivosti u povijesti.

Ako je događaj uvijek prekid i disrupcija, kako nas povijest može pripremiti za prihvaćanje nekog događaja? Ako je svakodnevni život život prihvaćanja nepolitičke pasivnosti kao normalna poretka stvari, kako biti spreman za mogućnost mogućnosti nečega novoga? Ideja komunizma predstavlja ime za mogućnost mogućnosti jedne nove istine u povijesti. Podrška ideje komunizma omogućuje nam da prihvatimo mogućnost novoga događaja i istine. Ako je komunizam kao riječ kriminaliziran i odsutan, to znači brisanje mogućnosti pojave nove istine u povijesti, jer je komunizam samo ime politike kao stvaranja subjektivnog prostora za mogućnost jedne nove mogućnosti. Komunizam je dakle ime činjenice da je nova istina moguća.

Danas zadatak nije samo nastaviti komunističku hipotezu, nego ju je potrebno i ponovno utvrditi. Ideja komunističke države, tvrdi Badiou, monstruoza je. U svom generičkom smislu komunizam je identičan s degeneracijom države. U dvadesetom stoljeću dijalektički odnos između istine i činjenice izbrisan je u ime njihove lažne sinteze u obliku komunističke države. Danas je zadatak ponovno razdvojiti istinu od činjenice komunizma. Što je istovjetno s restitucijom ispravne funkcije komunističke hipoteze.

Badiou tvrdi da komunistička ideja predstavlja jedinu sponu između povijesti i politike. Ne postoji povijest politike, ni filozofija povijesti, postoji samo povijest država kao objektivna povijest koju je moguće analizirati i opisivati metodama historijskog materijalizma, ali to ne vrijedi za na filozofiju ili politiku.

Protivno Badiouovu nalogu, ipak ću ovdje pokušati dati komentar koji u osnovi predstavlja pokušaj primjene metodologije historijskog materijalizma na vrstu iskaza koji, kao što vidimo, njezinu ingerenciju nad sobom eksplicitno odbija. Iako kontraintuitivno, Badiouovo odbijanje nadležnosti historije nad filozofijom i politikom ima duboke teorijske razloge: sam pokušaj njihove eksplanatorne korelacije s općom povijesti prijeti poništavanju njihove nesvodivosti na imanentnu logiku situacije u opreci spram koje se javljaju ako žele biti konzekventno izvođenje neke istine.

Međutim, ako krećemo iz obrnutog smjera, iz smjera povijesne situacije u kojoj se Badiouova filozofija javlja, pa odatle prema unutrašnjosti njezinih iskaza, sam disjunktivni model događaja i naglasak na subjektivnom karakteru istine poprimaju povijesno simptomatski smisao. Sud da se situaciji nije imanentan ni događaj ni istina, postaje moguće čitati kao iskaze o trenutka povijesti svjetskog, a posebno zapadnoeuropskog kapitalizma, u kojemu se čini da je zauvijek za sobom ostavio sva proturječja i krize koje mu je Marx dijagnosticirao. Nakon desetljeća kontinuirana poslijeratnog gospodarskog rasta, kejnzijskog klasnog kompromisa i pacifikacije proletarijata konzumerizmom doista se moralo činiti da *situacija* iz vlastite logike nije sposobna proizvesti radikalnu promjenu. Postalo je moguće ekonomiju percipirati kao neutralan pozadinski šum dobro podešena mehanizma, dok se politika inscenirala na drugim pozornicama, logikom koja nije dugovala ništa strategijskim kalkulacijama i projekcijama izglednosti sistemske krize sustava. Ustrajavanje u analitičkom opipavanju povijesnog pulsa kapitalizma moglo se činiti oblikom napuštanja svake politike: puls kapitala bio je uspravljajuće stalan i, bar u metropolitanskim centrima, bez dalekosežnijih disrupcija. Učinak te prividne statičnosti bio je da je politika zadobila šansu ponovne afirmacije svoje autonomije od svega ekonomskog, i mogućnost da, oslobođena prisilne prisnosti s pitanjima još proizvodnih odnosa i klase, gotovo proizvoljno lakoćom širi imaginarij mogućih putanja emancipacije.

To je s jedne strane vrijeme teorijâ totalne kooptacije poput Marcuseova *Čovjeka jedne dimenzije*, a s druge optimistična bujanja različitih varijanti politike identiteta.

Nema sumnje da Badiouova povijesna važnost leži u odlučnu raskidu s obje te tradicije. Nasuprot defetizmu teorijâ kooptacije Badiou ponovno snažno afirmira figuru militanta. Nasuprot partikularizmu politikâ identiteta i beskrajnih diferencijacijskih igara tijelâ i jezika Badiou afirmira univerzalnost istine. Ali vrijedi postaviti pitanje koju cijenu za to plaća.

Badiouova teoretizacija događanja odvija se u prostoru krajnjeg formalizma čija je veza s poviješću upravo onoliko stabilno utemeljena koliko dopušta spona poput riječi "komunizam" kao imena za "mogućnost mogućnosti novoga". Događaj se uvijek identificira naknadno, u činu retrospektivna povezivanja povijesne činjenice sa subjektivnom istinom koja već mora biti djelatna u subjektu da bi sama operacija naknadne korelacije bila moguća. Događaji su Francuska revolucija, Kulturna revolucija i Svibanj '68. Dakle, uvijek već prošlost. Za one koji se tek imaju zbiti postoji samo ime najave *mogućnosti* mogućnosti, bez strategijskih perspektivi njihova postepenog pripremanja.

Pitanje koje vrijedi postaviti jest ne upućuje li *forma* artikulacije Badiouova raskida s lijevim defetizmom i partikularizmima na zaključak da se, paradoksalno, taj raskid *povijesno* još nije zbilo? Da bi afirmirao istinu i militantni subjekt, Badiou u vlastitim teorijskim razmatranjima udio povijesti mora svesti na naknadnu uspostavu spona sa singularnom točkom izolirane povijesne činjenice. To je cijela mjera udjela povijesti u istini. Je li dakle razlog što se Badiouov raskid odvija na terenu apstraktno formalizacije taj što mu nedostaje povijesne supstance? Badiouovo odbacivanje nadležnosti historijskog materijalizma nad filozofijom tako postaje nužnim uvjetom koji mu omogu-

— Hegel s Haitijem ZA ŽIŽEKA JE NAJSAŽETIJA MOGUĆA FORMULA KOMUNIZMA. ROBOVI NA HAITIJU FRANCUSKU REVOLUCIJU SHVATILI SU DOSLOVNIJE OD SAMIH FRANCUZA, I TAKO JE UZDIGNULI DO KOMUNISTIČKE SUBLIMNOSTI —

čuje da čuva samu mogućnost mogućnosti novoga u vrijeme njezine povijesne nemogućnosti realizacije. Ono što Badiou tvrdi za komunizam kao ime time prošireno na Badiouov cjelokupni teorijski projekt.

TREĆI DAN

SLAVOJ ŽIŽEK I Žižek komunizam suprotstavlja socijalizmu. Socijalizam u varijanti poput Moralesove po njemu se još oslanja na komunitarističke fantazme i supstancijalistički organizizam. Narrative pada poput onoga sadržanog u Moralesovoj izjavi da smo "izgubili dodir s prirodom" treba odlučno odbaciti. "Što god da komunizam jest, on nije povratak majci prirodi". Komunizam treba tražiti s onu stranu svih nostalgijâ i invokacija predmodernih "iskona" i izgubljenih organskih jedinstava – u direktnoj korelaciji singularnog i univerzalnog, bez posredovanja partikularnog. Ta direktna korelacija jest ono što komunizam razlikuje od socijalizma. Partikularno je po Žižeku još domena "privatne uporabe razuma" u Kantovu smislu. I sama domena države

— IDEJA KOMUNISTIČKE DRŽAVE, TVRDI BADIOU, MONSTRUOZNA JE. U SVOM GENERIČKOM SMISLU KOMUNIZAM JE IDENTIČAN S DEGENERACIJOM DRŽAVE. U DVADESETOM STOLJEĆU DIJALEKTIČKI ODNOS IZMEĐU ISTINE I ČINJENICE IZBRISAN JE U IME NJIHOVE LAŽNE SINTEZE U OBLIKU KOMUNISTIČKE DRŽAVE —

još potpada pod privatno po Kantovu kriteriju. Oblici "razumnog rasizma" kakav je danas uobičajena praksa većine zapadnih država to jasno pokazuju. Iako prividno nenasilne, administrativne antiimigracijske mjere lakmus su koji otkriva ne-univerzalni karakter suvremene države, jer pokazuju da ona ciljano proizvodi isključenja.

Oslanjajući se na Susan Buck-Morss, Žižek kao povijesni primjer za svoje teze navodi revoluciju robova na Haitiju. Haiti je točka gdje univerzalnost uspostavlja direktnu korelaciju sa singularnošću onih koji nemaju udjela u partikularnome simboličkom poretka, onih koji u njemu figuriraju kao paradoksalan "dio bez udjela". Pobunjeni robovi koji suočeni s Napoleonovom vojskom pjevaju Marseljezu predstavljaju točku u kojoj univerzalni revolucionarni entuzijazam uspostavlja direktnu korelaciju sa singularnošću isključenih. Ne samo povijesno, nego i logički, Hegel i Haiti pripadaju jedno drugome. *Hegel s Haitijem* za Žižeka je najsazetija moguća formula komunizma. Robovi na Haitiju Francusku revoluciju shvatili su doslovnije od samih Francuza, i tako je uzdignuli do komunističke sublimnosti.

Komunistička ideja preživjela je sve neuspjele pokušaje ostvarenja. Komunizam je platonistička ideja koja se uvijek iznova vraća, nakon svakog neuspjeha realizacije. Naš je zadatak svaki put iznova uspostaviti korelaciju između nje i nekog singularnog isključenog.

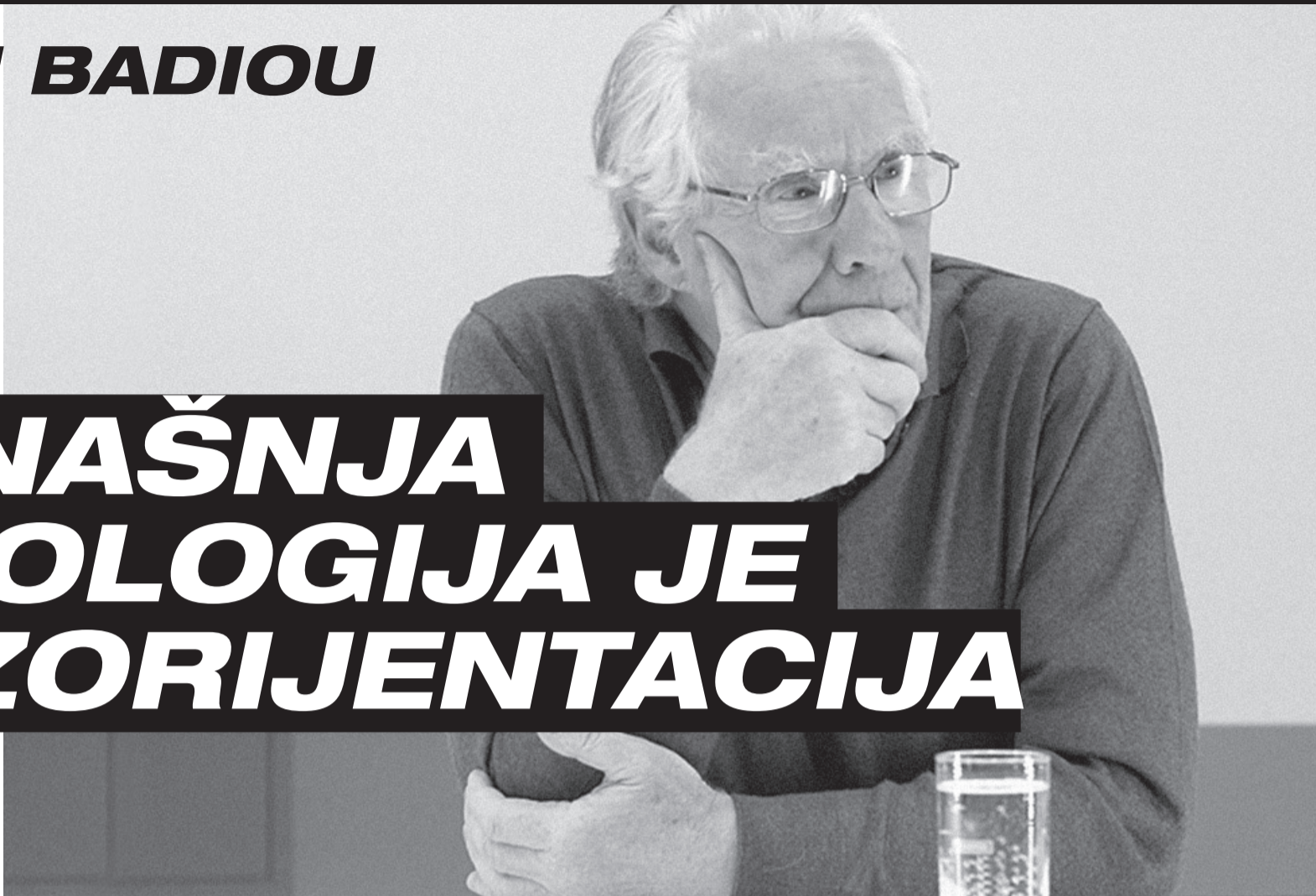
Sovjeti su predstavljali spektralnu sjenu administrativnog državnog aparata realnog socijalizma, povratak komunističke ideje unutar samog socijalizma. Ni danas je ne treba tražiti ni unutar ni izvan forme države, nego, po uzoru na Badioua, na odstojanju koje će razotkriti njezinu pravu strukturu. Ako je "istinska inovacija posljednjih desetljeća 'kapitalizam s azijskim vrijednostima'", onda se pitanje naše budućnosti svodi na dilemu: koji će Hegel pobijediti? Hegel Haitija ili Hegel civilnog društva pod pokroviteljstvom autoritarne vlasti. O ishodu neće odlučiti inherentna logika po matrici evolucionističke marksističke teleologije: "Povijest nije na našoj strani! Radikalni politički voluntarizam jedino je rješenje!"

Uptan nešto kasnije iz publike kako je takvu objavu radikalna političkog voluntarizma moguće pomiriti s kritikom političke ekonomije za koju je u nekoliko prilika rekao da je nužno vratiti joj se, Žižek je radikalnost svoje izjave bitno ublažio rekavši da njegov polemički zagovor voluntarizma treba shvatiti kao reakciju protiv mehanicističkog evolucionizma, i da on time ne misli dovesti u pitanje nužnost analize konkretne povijesne situacije i strategijskih procjena koje iz nje proizlaze.

U svom možda najoriginalnijem trenutku, u završnoj raspravi, Žižek je, valjda isprovociran antietatičkim konsenzusom među većinom ostalih sudionika završene rasprave, "istinskim neuspjehom dvadesetog stoljeća" proglasio sve "ekstradržavne pokušaje emancipacije, a ne projekte državnog socijalizma." U zbroju s izrazima simpatije za Chaveza ta rečenica baca složenije svjetlo na ranije izraze vjernosti Badiouovoj formuli o nužnosti "distance spram države". Ako ništa drugo, Žižek je tako još jednom demonstrirao virtuoznost svog "dijalektičkog" umijeća sjedenja na dvije stolice istovremeno.

GIANNI VATTIMO Nastavljajući se na Žižeka, Gianni Vattimo započeo je svoje izlaganje tvrdnjom da je Latinska Amerika za Europu danas ono što je Haiti bio za Francusku revoluciju. Nažalost, ostatak svog vremena naizmjenice je pričao anegdote iz svoga života kao člana Europskog parlamenta i čitao dijelove brošure koja se od prvog dana konferencije mogla dobiti na recepciji. Brošura je nosila *nastavak na stranici 12* –

ALAIN BADIOU

DANAŠNJA
IDEOLOGIJA JE
DEZORIJENTACIJA

POZNATI FRANCUSKI FILOZOF GOVORI O "IDEJI KOMUNIZMA", ZNAČAJU KONFERENCIJE NA BIRKBECKU U LONDONU, SVOM NESLAGANJU S NEGRIJEM, DOGAĐAJU I PROCEDURAMA ISTINE

JELA KREČIĆ

U svom predavanju na nedavnoj konferenciji o ideji komunizma na Birkbeck Institutu govorili ste o ideji komunizma kao o ideji koja stvara prostor za mogućnost mogućnosti. Ideja komunizma tako trasira put za događaj kojeg shvaćate kao radikalni prijelom s postojećim. Možete li u današnjoj društveno-političkoj konstelaciji prepoznati kakav politički pokret ili akciju koja bi navješćavala događaj?

— Točnije rečeno, posrijedi je to da događaj kao takav stvori mogućnost mogućnosti i da je ideja komunizma danas ideja mogućnosti događaja. Komunistička ideja je tako mogućnost mogućnosti mogućnosti, što zvuči vrlo apstraktno. Pokušam li precizirati, komunistička ideja je prezentacija mogućnosti događaja u formi činjenice, u formi nečega vidljivog. Na konferenciji je netko kao primjer komunističke ideje ispostavio Eva Moralesa u Boliviji. Kako možemo to razumjeti? Provodi li doista Morales u Boliviji komunističku politiku? To ne znam, a slažem se da je potrebno ideju komunizma prezentirati ili ispostaviti. Vlada Moralesa u Boliviji je povijesna činjenica. Je li kod nje posrijedi događaj ne znamo, budući da ga svagda možemo prepoznati tek u retrospektivi, unatrag. U njegovim posljedicama. Možda u tom konkretnom slučaju nije posrijedi događaj, možda je posrijedi prezentacija mogućeg događaja u formi činjenice. Drugim riječima, u okviru komunističke ideje jasno je da tek događaj odlučuje o novoj mogućnosti. Događaj možemo anticipirati i na njega smo spremni tako da u konkretnoj situaciji za određen dio ili dijelove kažemo da za nas predstavljaju mogućnost komunističkog događaja u punom značenju riječi i dakle u određenom smo trenutku spremni na nadolazak nove političke istine.

NOVI INTERES ZA RADIKALNU FILOZOFIJU

Čini se da je puno ljudi na nedavnoj konferenciji očekivalo da će od vas filozofa dobiti recept ili formulu za revoluciju ili konkretnu političku akciju. No Vaše predavanje i neka druga predavanja bila su namijenjena afirmaciji same filozofske misli. Je li, kako je rekao Marx, zadaća filozofa mijenjati svijet ili je jednako značajno promjenu i misliti?

— Danas je zbog niza uzroka što smo ih izložili tijekom konferencije veoma teško formulirati komunističku hipotezu unutar konkretnog političkog iskustva. Unutar konkretnoga političkog iskustva krećemo se u okviru ideje emancipacije, nove slobode, distance spram države i tomu slično. To doduše posve razumijem, jer je komunizam u prošlosti bio ime za politike koje nisu baš bile uspješne. Danas je partikularna zadaća nekih filozofa predstaviti mogućnost debate o komunističkoj hipotezi. Nije neuobičajeno da filozofija, kada je politička situacija tako zamagljena, predlaže nešto novo, povezano s komunističkom hipotezom. A to ne proistječe iz političkog eksperimentiranja, nego iz same filozofije. Filozofija danas nudi tu mogućnost. Na konferenciji nisam bio iznenađen brojem filozofa koji su sudjelovali, nego brojem slušatelja. To je doista bilo zanimljivo.

Govorimo li o filozofiji i njezinim zadaćama, iznenađuje da je Vaša knjiga Ime čega je Sarkozy?, u kojoj iznosite kritiku politike koju zastupa francuski predsjednik, postala velikim bestsellerom u Francuskoj pa i drugdje. To je vjerojatno jedan od načina kako filozofija intervenira u dnevnu politiku. Vidite li na svjetskom političkom zemljovidu još kakav događaj koji bi zahtijevao takvu filozofsku intervenciju? Je li to, prema Vama, izbor Baracka Obame za predsjednika SAD?

— Mislim da postoji novi interes za radikalnu filozofiju, u koju smještaju i mene, premda tu oznaku, pravo rečeno, ne

razumijem najbolje. Držim da danas za nju postoji interes zato jer konkretna situacija izaziva veliku konfuziju, jer među ljudima vlada velika dezorijentacija; ne samo u području politike, nego i u općenitijem polju egzistencije. U vrijeme hladnoga rata, kad smo imali dvije strane, kapitalističku i socijalističku, struktura je svijeta bila jasna. Danas više nije. Ako je filozofija nešto, tad je zacijelo prijedlog nove orijentacije egzistencije. Radikalni filozofi zastupaju tezu da novu orijentaciju ne možemo naći u svijetu takav kakav jest, unutar dominantne ideologije. Trenutna je ideologija naime upravo sama dezorijentacija. To možemo

— U VRIJEME HLADNOGA RATA, KAD SMO IMALI DVIJE STRANE, KAPITALISTIČKU I SOCIJALISTIČKU, STRUKTURA JE SVIJETA BILA JASNA. DANAS VIŠE NIJE —

vidjeti posvuda; i masovni mediji pridone toj dezorijentaciji. Moramo predlagati novi koncept, nove reference. Knjiga o Sarkozyju je vrlo konkretna, Sarkozy se naime ne tiče vječnih pitanja (smijeh). Uspješna je pak bila jer su je ljudi razumjeli kao odgovor na tu dezorijentaciju. A Sarkozy uistinu nije tema knjige; za mene je bio zapravo izgovorom za tematizaciju trenutne situacije. Mislim da je analiza, koju predlažem sa Žižekom i još nekim drugim filozofima, analiza političke situacije, a iz aspekta pitanja orijentacije egzistencije politike.

MANIFESTI I POLEMIKE

Vaša knjiga o Sarkozyju se na trenutke čita kao manifest. Manifest je i inače česta tema u Vašim djelima, pa i sami ste prije dosta godina napisali manifest za filozofiju i nedavno još jedan. Što je, prema Vama, u manifestima tako privlačno da pišete o njima i da ih sami pišete?

— Forma manifesta je suvremena forma, i to zbog situacije u kojoj se nalazimo. U uobičajenoj situaciji razmišljamo o tome da nešto nastavimo. Kad sam bio mlad, recimo, htio sam nastaviti Sartreovo djelo. Tu se radilo o ideji nastavljanja, o nastavljanju djela jedne ključne reference. Danas imamo ideju da treba početi nešto iznova. Ta nam je zadaća zadana. Ljudima moramo reći da se ne dâ nastavljati sa svijetom takvim kakav jest, da ne mogu nastavljati s egzistencijom

— SVE KLASIČNE REVOLUCIJE U POSLJEDNJEM STOLJEĆU STVORILE SU NOVE DRŽAVE, A NE NJEZINU DEMONTAŽU. RIJEČ JE O GOLEMIM DRŽAVAMA, VEOMA AUTOKRATSKIM, ČAK TERORISTIČKIM, A NE O PROCESU POVLAČENJA DRŽAVE —

takvom kakva jest. Ne dâ se predlagati samo nova forma orijentacije onoga što već postoji. Suočeni smo s globalnom dezorijentacijom, zato moramo početi iznova — i za taj je početak manifest primjerena forma. I kod Marxa je bilo tako. Zašto manifest za komunističku partiju? Jer je bio komunizam tada na apsolutnom početku i komunistička je partija, da bi se uopće uspostavila, potrebovala manifest. Nakana je manifesta stvoriti ne posvema novu situaciju, nego točku novoga početka.

Vratimo se konferenciji. Očekivali smo više konfrontacije, recimo između Vas i Tonija Negrija. U svojim djelima polemizirate s njim, ne slažete se s njegovim konceptima i u antiglobalizacijskim pokretima, kojima Negri pridaje veliku težinu, ne vidite neku obećavajuću političku snagu.

— S Negrijem se apsolutno ne slažem, i to glede niza stvari. No konferenciju nisam

zamislio kao polemiku. Moja je ideja bila da treba s predavačima koji se ne slažu sa mnom, i s kojima smo inače u polemici, naglasiti jedinstvo, a ne razdor i razdvajanje. U debatama znam biti veoma oštar, no ovaj mi se put činilo veoma značajnim da nekoliko filozofa, za koje svi znaju da se međusobno ne slažu, ne samo na političkoj, nego i na filozofskoj razini, da tih nekoliko filozofa bude zajedno i nešto kažu o komunizmu, ne želeći pritom nadmašiti jedan drugoga. To je naša pobjeda.

Kant je rekao da je filozofija bojište. Filozofija je doista veoma zanimljivo bojište, a predstava o filozofima koji se neprestance suprotstavljaju ujedno vrlo stereotipna. Hoću naglasiti novu ideju glede odnosa filozofije i politike, želim artikulirati što je precizno ideja komunizma, kako je možemo razumjeti danas. Jedinstvo na konferenciji ne bismo mogli dosegnuti suprotstavljajima između Negrija i mene, između Žižeka i Negrija ili između Žižeka i mene itd. Čitamo naime

knjige i upoznati smo sa svim tim polemikama. I to je doista velika promjena. Prije toga komunizam je bio kriminalizirana riječ, danas pak najznačajniji filozofi na svijetu zajedno izjavljuju da je komunizam za njih značajan. To je dostignuće. Za suprotstavljajnja bit će vremena kasnije.

DRŽAVA, DOGAĐAJ I PROCESI ISTINE

Različiti filozofi na konferenciji različito shvaćaju komunizam, drukčije razumiju i državu i njezin status. Negri u državi vidi protivnika, Žižek zagovara demontažu države iz nje same, Vi pak zagovarate distancu spram države. Vjerojatno se slažete da je danas za obična čovjeka nezamislivo živjeti u svijetu bez države?

— U 19. stoljeću je bila ideja društva bez države nešto uobičajeno. Mnogo je ljudi poznavalo patološku prirodu države. Zašto je dva stoljeća kasnije tako nemoguće zamisliti

društvo bez države? To je pravo pitanje. Država je bila apsolutno prisutna u cjelokupnom 19. stoljeću, a najlošije pak mjesto u povijesti, prema meni, pripada socijalističkim državama u prijašnjem stoljeću. Sve klasične revolucije u posljednjem stoljeću stvorile su nove države, a ne njezinu demontažu. Riječ je o golemim državama, veoma autokratskim, čak terorističkim, a ne o procesu povlačenja države. Imamo čak stoljeće političkog iskustva opozicije državi, bilo socijalističkoj, kapitalističkoj ili neokolonijalističkoj. Iznova treba uspostaviti ideju — ne apsolutno iščeznuće države, budući da ne znamo što je to, nego ideju da možemo započeti politički proces, a da pritom ne budemo odmah suočeni s pitanjem moći. Pitanje države je značajno, jer pri njoj nije riječ o različitim oblicima moći, nego i o kapitalističkoj ekonomiji, medijima itd. A ponavljam: poanta nije u tomu da želimo živjeti izvan države, nego da možemo započeti politički proces koji ne bih odmah bio zatočenikom pitanja moći. Odatle možemo nastaviti.

Događaj, veoma značajan koncept u vašem djelu, povezan je i s procesima istine. Navodite četiri procesa istine: znanost, politiku, umjetnost i ljubav. Događaj u svakom od navedenih polja stvara istinu koja pripada tom određenom polju. No, zar ne možemo određene umjetničke akcije, recimo umjetničke avangardne pokrete, vidjeti i kao politički događaj? Zar ne može umjetnički

— PRIJE BIRKBECKA KOMUNIZAM JE BIO KRIMINALIZIRANA RIJEČ, DANAS PAK NAJZNAČAJNIJI FILOZOFI NA SVIJETU ZAJEDNO IZJAVLJUJU DA JE KOMUNIZAM ZA NJIH ZNAČAJAN. TO JE DOSTIGNUĆE —

događaj obilježiti i druga polja? Kako razlučujete različite procese istine?

— To je značajno i teško pitanje. Posrijedi je naime pitanje odnosa različitih tipova istine, procesa istine. Nekoliko sam puta sam predavao o tomu da danas postoje političke konsekvence umjetničkih kreacija. U umjetničkom polju možemo artikulirati i pitanje države, dakako alegorijski. Državu možemo u polju umjetnosti vidjeti kao reprezentativnu funkciju umjetnosti. Tu nije riječ o mimezisu, o nasljedovanju, nego o reprezentativnoj funkciji. Kreativni momenti suvremene umjetnosti, što ih možemo prepoznati u performansu, instalaciji, body artu i mnogim drugim oblicima, sežu s onu stranu reprezentativne funkcije i možemo reći da idu i u smjeru nove političke vizije. Ta je dakako nejasna, no to mi se ne čini problematičnim. Postoji dakle ozbiljna mogućnost da umjetnički događaj ima konsekvence pri konstruiranju nove političke svijesti.

U svezi sa četiri procesa često se pojavljuje i pitanje zašto ste se odlučili upravo za spomenuta četiri. Zar ne bismo mogli njima pridružiti i još kakav proces istine?

— Glede tih procedura nisam dogmatičar. Opstoje dva razloga za četiri procedure: prvi je posvema povijesni i dogmatski; kod Platona, koji je utemeljitelj filozofije, imamo ta četiri procesa. Drugi je razlog da me preostali prijedlozi nisu uvjerali. Višeput su mi predlagali da tim procedurama pribrojim još sport, religiju i mnoge druge stvari. Predugo bi trajalo da idemo kroza sve te inačice, zato ću samo reći da me ti prijedlozi nisu uvjerali, jer ne odgovaraju tehničkoj analizi procesa istina. Ti se pak tiču događaja, organizacije konsekvencija, konstrukcije generičkog niza, pojava novog subjekta. Sve nabrojeno za mene je veoma značajno, i to u ostalim slučajevima ne nalazim. No, kao što je rečeno, ostajem otvorena duha.

Objavljeno u *Delu*, 21. ožujka 2009. / Preveo Mario Kopic

— nastavak sa stranice 10

naslov *Slabi komunizam* i sastojala se od reformulacijâ tezâ iz njegova *Kraja moderne*. Ovoga puta kamufliranih kao kritika “metafizičkog komunizma” u korist “slaboga”. I pad Berlinskog zida i financijska kriza za Vattima jesu aspekti “rastvaranja metafizike”. Kriterij njihova podvođenja pod istu epohalnu dijagnozu nije dao.

Vattimo je na koncu “poantirao” nizom vulgariziranih parafraza teza iz Derridinih “Sablasti Marxa”. Komunizam tako po Vattimu mora imati “hrabrosti da bude duhom”. Pri čemu je jedini indikator njegove autentičnosti odbijanje da bude “sistem, konstitucija ili pozitivni ‘realistički’ model koji se konstruira tradicionalnim političkim metodama: na primjer pobjeđivanjem na izborima (tko u njih još vjeruje?).”

Nakon završetka konferencije, u redu pred stolom gdje se točilo vino, netko je Vattimov nastup ocijenio kao “terminalnu točku senilnosti lijevoga hajdegerijanstva”. Gruba formula koja precizno ukazuje na razmjere deplasiranosti njegova nastupa.

JUDITH BALSO Prema mišljenju Judith Balso živimo u vremenu nakon komunističke hipoteze. Povijesno je ona posjedovala dvostruku jezgru: proletarijat kao klasu; i pitanje države, odnosno pitanje mogućnosti njezina odumiranja. Od Marxa, preko Lenjina do Maoa prvi je aspekt bilo nužno podvrgnuti modifikacijama na putu do ostvarenja drugoga. Drugi, međutim, nikad nije modificiran ni doveden u pitanje.

Uznemirujući aspekt Kineske revolucije prema Balso leži u činjenici da je ona pokazala da “ukidanje privatnog vlasništva nije spriječilo uspostavu represivne države crvene buržoazije”. Prema njezinu mišljenju komunistička

hipoteza time je empirijski opovrgnuta. Zato put emancipacijske politike danas ne može voditi preko ukidanja privatnog vlasništva, nego u opreci prema državi. A “država je danas svugdje”, dok je “društvo samo iluzija”. Politika danas može značiti samo “organizaciju novih mjesta, različitih od onih koje dodjeljuje država”. Država nije mjesto političke neutralnosti, nego se otkriva kao potpuno korumpirana, čak i u svojim socijalističkim varijantama. Treba odustati od pokušaja oživljavanja komunističke hipoteze: “Vrijeme pridjeva je prošlo, ponovno živimo u doba imena”. Na nama je da ih izmislimo.

Na samome kraju konferencije Balso tako još jednom sažima centralne motive koji su se provlačili izlaganjima mnogih drugih sudionika: antinomiju između države i potrebe za inovacijom novih mjesta, čija ontologija ostaje vrlo nejasna. I rigorozno odbijanje socijalističkih projekata i pitanja političke ekonomije u korist “komunističke sublimnosti” i “čiste” politike.

ZAVRŠNA RASPRAVA: KOMEMORACIJA SOCIJALIZMA?

Moguće kritike i pokušaje “historijsko-materijalističkog” tumačenja tih stavova pokušao sam dati na drugim mjestima u tekstu. Ovdje nemam prostora ponavljati ih. Međutim jedan od centralnih aspekata moguće kritike dramatično se inscenirao za vrijeme završne rasprave u obliku frontalne polemike konfrontacije Bruna Bosteelsa s Judith Balso. Bosteels je teoriju države Judith Balso nazvao “smiješnom”, dodavši da je “čak i Althusser imao suvisliju”. Gotovo metafizičku demonizaciju i teorijsko poopćenje države do opresivne sveprisutnosti Bosteels vidi kao svjedočanstvo duboka eurocentrična provincijalizma i arogantne ravnodušnosti spram procesa koji se odvijaju u drugim dijelovima svijeta. U svom izlaganju prvoga dana konferencije Bosteels je “lijepim dušama ljevičarske

hipoteze” pored sve kritičnosti atestirao minimalno dostojanstvo čuvara “duše” bez kojih bi “tijelo komunizma” možda “bilo samo leš”. Direktno sučeljen Balso pokazao se manje diplomatskim.

Dijelom na tragu samoga Bosteelsa, pokušao sam naznačiti koliko je antietizam “ljevičarske hipoteze” kao generacijske konstante vezan uz specifično iskustvo, šezdesetih i sedamdesetih. Nasuprot poetično-apstraktnoj tvrdnji Judith Balso da živimo u “doba imena” vjerujem da se može reći da svi oni koji danas djeluju pod “ljevičarskom hipotezom” u konzekvencama svoga teorijskog rada još žive u sjeni traume neuspjela projekta realnog socijalizma i dvostruka gubitka legitimiteta partije. Na Istoku, gdje je bila istoznačna s državnim terorom; na Zapadu, gdje je funkcionirala kao institucionaliziran alibi za kvijetistički oportunitizam. Alain Badiou je razmjere tog zavora sažeo formulom: “Ideja komunističke države je čudovišna”.

Istup Bruna Bosteelsa, započeo riječima da je “prisiljen raskinuti svoje uobičajene saveze”, pokazao je da ideja socijalističke države za mladu generaciju teoretičara ne vodi u neminovne evokacije birokratskog terora, “crvenih buržoazija” i gulaga. U Bosteelsovu izlaganju stalna referenca bio je Alvaro Garcia Linera, potpredsjednik Moralesove vlade, dok Peter Hallward sve više postaje intelektualnim ambasadorom svrgnuta predsjednika Haitija Jean-Bertranda Aristidea. Ako je konferencija na Birkbecku u jednome aspektu predstavljala neformalnu koronaciju Alaina Badioua, na samome kraju svečanosti, nakon što ga je Žižek i službeno proglasio “intelektualnim ocem” većine nazočnih, mladi među njegovim “sinovima” ukazali su i na moguće granice očeve vladavine. Ta intelektualna granica, pokazalo se, ima i konkretan geografski korelat: Južnu Ameriku.

UMIJEĆE SIJANJA

DRUŠTVENA PIRAMIDA SE PREOKRENULA. STVAR ZNAJU SELJACI, UMJETNICI SU BEDACI. NITI SE ŠALIM, NITI SAM IRONIČAN, NITI, NE DAJ BOŽE, TJERAM POPULIZAM. OBJESIMO LIJEPO KOPAČKE O KLIN I PREPUSTIMO OGNJIŠTARIMA DA SPAŠE STVAR. DOK JOŠ IMAJU ŠTO SPAŠAVATI

NENAD PERKOVIĆ

Uvrijeme kad sve mora biti transparentno, pa time i emitirano, kad nam je teško razlučiti nešto kao postojeće ako nije projicirano na bilo kakav način, isto se traži i od nečega što skupno nazivamo kulturom. Industrijalizacija života doprinijela je tome podarivši nam kulturni proizvod, a otkako se i propaganda industrijalizirala, ostalo je vrlo malo prostora za drugačije poglede. Pogotovo je ostalo malo prostora unutar prostora koji nazivamo medijskim.

KAK NE BI ZNAL KAJ JE KULTURA Sve u svemu, zbunjujuće. Kako kome, reći ćete, i imat ćete pravo.

Evo, recimo: sjednete na bicikl i odvezete se u Prigorje ili Turopolje. Vrijeme je sjetve, i pitajte bilo kojeg seljaka na polju uz cestu zna li što danas uopće znači "kultura"? Vi ste malo zbunjeni, pa biste htjeli nekog pitati...

— Je, kak ne, dečec/dekla (pazite, još malo pa će i svaki seljak biti rodno, spolno i ino "osviješten" pa će vam i u direktnom govoru reći dečecslashdekla ili gosponslashgospa... nemate pojma kako mi ide na živce taj nepotrebnii pravopisni manirizam koji tobože govori o govornikovu prihvaćanju ravnopravnosti spolova, kao da će uplivom u gramatiku poravnati stvari, stvari grbave u mnogo dubljim slojevima... Dajte, ljudi, nemojte me... pišite normalno! Nitko vas neće krivo gledat, vjerujte!... ali, to je već druga tema...). Vratimo se Prigorcu Štefu. Reći će, dakle, o kulturi:

— Je, kak ne bi znal, ja sam posejal jenu kulturu. Kuruzu. Sused Jura posejal je dve, jenu kuruzu, a drugu ne znam, njega pitajte, drugu menja sake godine...

Prigorec Štef bez trunca dvojbe, u polnoći da ga probudite, zna kaj je kultura, zna, dapače, koja je njegova kultura jer ju je — "posejal"

Ako pak pitate bilo kojeg teoretičara ili filozofa ili nekog od te fele, i on će vam otprilike znati objasniti što bi kultura bila. Je, malo će potrajati, objasniti će vam da postoji bar dvjesto do petsto definicija pojma, ali vidjet ćete da nekog vraga kuži, i da vam može dati korisne informacije. Što god bilo, kakvo vam god objašnjenje dao, vidjet ćete da se stvar elementarno svodi na nekakav uzgoj, odgoj, njegu... štono riječ — kultivaciju. Svejedno da li kuruze u Prigorju, bakterije u laboratoriju ili glasa u opernom pjevanju. Ako ste samo malo maštoviti i domišljati, intelektualno znatiželjni, i sve što uz to ide, ne možete ne zamijetiti kako je kultura zapravo vrlo neobična imenica. Ne samo zbog tog neobično širokog polja pokrivanja pojmova, nego prije svega zato što kao da je na rubu glagola, čak i preko ruba, čak i kada nije u uobičajenoj formi glagolske imenice.

UMJETNICI POJMA NEMAJU Jedini koji pojma nemaju o čemu se zapravo radi jesu, na kraju tako ispada, umjetnici. Ništa me nemojte čudno gledati. Umjetnici svih profila. Siroti šljakeri, proizvodni radnici, štanceri na traci... Njih ne treba ni u bunilu pitati o kulturi jer vam, stojim vam dobar, ništa neće znati reći. Propentat će nešto, i to je sve...

Objasnit ću, prije nego se netko, sačuvaj Bože, uvrijedi.

I Prigorec Štef, i teoretičar, i prevodilac, i biolog u laboratoriju, svi oni nekog vraga uzgajaju ili njeguju, posvećeni su tome. A što možete čuti od umjetnika, likovnih, dramskih, književnih, ovih, onih, svih? Uvijek jedno te isto, već godinama, ako ne i pokoje desetljeće... Možete čuti gotovu šprancu, klišej, industrijski standard, produkt... Ide otprilike ovako: umjetnici uvijek stavljaju nešto "u kontekst". Bi rekli, kontekstualiziraju. Onda, kad su to obavili, krenu "propitivati" i "preispitivati". Kud je stavljanje u kontekst nedefinirano, propitivanje je to još manje. Umjesto da lijepo priznaju, što bi bilo ljudski i drugarski, "probal sam nešt', čuj, kajznam, nije išlo, pojma nemam...", oni će obavezno reći kako su nešto stavili u kontekst u kojem su to nešto propitivali zato jer je to njemuslashednoj "bilo važno". I? Što je to mene briga? Što ja imam s tim što ste vi nešto propitivali u nekom kontekstu? E, to ne znaju. Nešto što je bilo važno njima, individualno, u datom trenutku. Hoćeš privatno... u razgovoru, hoćeš u javnom intervjuu... ne znaju! I što možeš zaključiti? Jedini koji pojma nemaju što rade, i zašto, jesu umjetnici. Štef zna. Biolog zna. Umjetnik? Pojma taj nema... a zajedno s poljoprivrednikom i znanstvenikom sisa proračun.

SVET SE OKRENUL — Svet se okrenul — reći će baka samouvjereno, vjerovatno baš ona baka koja plete u zapečku, kultivirajući nit pletiva u pluhu odjevnog predmeta, i koju biste zatekli kad biste došli kod Štefa Prigorca doma. I vi ćete je u čudu gledati. Nema ona pojma o kontekstima ni o teorijama, ali nije žena slijepa, vidi da se "svet okrenul". Nekoć, valjda jako, jako davno, "človek je f škole išel pak ih je zučil, pak je postal znalac kaj zna, profesor, umetnik, čarobnjak ili nedajbog fiškal. A selak je selak bil, bogec, nišneznajući, prostak, koji sam na svoju rit, bogmiprosti, misli." I evo, svet se okrenul. Selak zna kaj je kultura. I "niš mu ni trijeba preispitivati". Umjetnik ne zna ni što je to što radi, a kamoli da bi štogod kultivirao. Nema muda (mudaslashedkajznamzmlitenekaj) ni priznat elementarnu istinu: da ne zna. Ne može, kad ne zna, reći: evo, to sam napravio, to je to! Ma kakvi... on tek počinje preispitivati... Jedino što zna reći jest da je on umjetnik, a i to samo da bi cendrao nad svojim "položajem umjetnika u kontekstu suvremenosti". Drugim riječima, kenja i mulja, nema načina da se to pristojnije kaže tim nekulturnim prostacima, ispričavam se na izrazu, molim! Zašto sam tako grub s eventualnim nesretnim senzibilcem? Pa, nisam! Sam je rekao, u "kontekstu": ne zna. Propituje. Nemojte me gnjaviti — ako je rekao da propituje, to znači da još ne zna, a velika je vjerojatnost da nikad neće ni saznati. Da zna, ne bi imao što propitivati.

— STVAR JE JASNA. ALI TKO ZNA IZ KOJEG SMO RAZLOGA ODLUČILI PRESTATI JASNO IZGOVARATI JASNE STVARI. "SVET SE OKRENUL." SELJAK JE ZNALAC, UMJETNIK JE SMETENJAK I NEZNALICA. NEMOJTE ME TJERATI DA NAVODIM PRIMJERE —

KONTEKST, PROPITIVANJE, UMJETNOST Dajte, ajmo reći i to: stoput je vjerodostojniji umjetnik koji za sebe to nikad neće reći i koji je prije tri, deset, dvadeset ili xy godina napravio nešto za što je rekao "to je to!" pa bacio kist, ili kameru, ili što već u smeće i zauvijek se odrekao impotentnaslashedfrigidna umjetnikovanja današnjice te eventualno sadi kuruzu negdje u okolici grada, ili makar kakvu ilegalnu biljnu kulturu negdje na zabačenu otoku. Ili je PR-manager. Bilo što, samo ne ta strava po formuli kontekst + propitivanje + osobna zanimacija = umjetnost.

Stvar je jasna. Tko zna iz kojeg razloga smo odlučili prestati jasno izgovarati jasne stvari.

Društvena piramida se preokrenula. Seljak je znalac, umjetnik je smetenjak i neznalica. Nemojte me tjerati da navodim primjere. Svijet se "okrenul". Očito. Nekoć je svaka budala mogla uzeti motiku i otići polje prekopati. Danas to ne ide. Tko se razumije u poljoprivredu i poljoprivredne kulture? Malobrojni, i sve ih je manje. Elita! Ali zato danas svaka budala može otići u ribarnicu, uzeti iz "konteksta" ribarnice smrdljivu ribu, odnijeti je u galeriju, to jest u "novi kontekst", i tamo preispitivati svoj položaj umjetnika u svijetu koji propituje pokvarenu namirnicu u novom kontekstu i, navodno, potiče publiku na propitivanje pokvarene namirnice u neočekivanu kontekstu... jer mu je to "osobno jako važno". I tako već desetljećima — taj ubogi umjetnički proletarijat čitavog Zapada i čitavog Istoka premješta smrdljive ribe, obljepljuje zgrade selotejpom, lijepi naljepnice na čelo, piše stihoveslashedpopissadržajasamoposluge i upinje se jalovo svim silama da preispita nepreispitivu tajnu kulture: sjemenku koja proklja, raste, naraste i, ako je predano njeguješ — donese plod. Da na glavi dube (a i to rade u performansimaslashedzvedbenim umjetnostima) neće dostići Štefa Prigorca i njegovo umijeće sijanja.

Svet se okrenul. Stvar znaju seljaci, umjetnici su bedaci.

I, molim lijepo? Što je kultura? Ak' nije kuruzo?

ZORAN ROŠKO

Frederick Seidel, *Poems 1959 – 2009:*

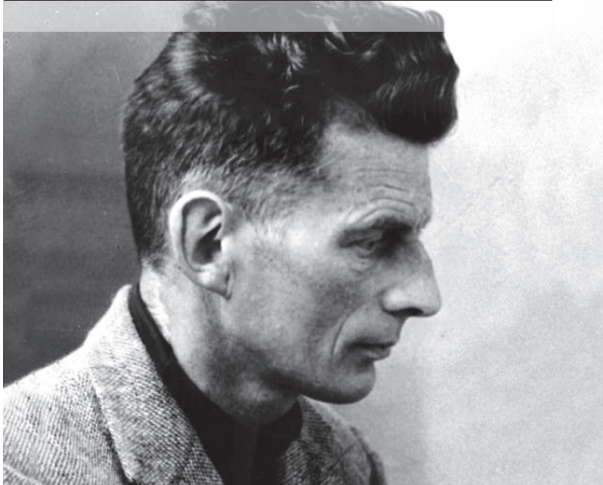
Seidel je ono biće koje je astronaut Armstrong ugledao na Mjesecu i onda zapanjen izrekao poznate riječi: "Ovo je malen korak..." NASA, kao CIA-ina podružnica, dugo je skrivala postojanje pjesnika na Mjesecu, no zahvaljujući Googleovoj svemirskoj tražilici, dijelovi puzzlea posloženi su i sada Frederick Seidel ne samo da živi i na Zemlji nego doživljava objavljivanje svojih "sabranih djela". Poput svih ljudi s Mjeseca, Seidel je lud i elegantan, aristokratski serijski ubojica s manirama, enciklopedičan barbar, Ezra Pound u izvedbi Sex Pistolsa.

Ova Seidelova biblija (na 509 stranica) najbolja je pjesnička knjiga 21. stoljeća (koje je prije nekoliko mjeseci neslavno završilo). Seidel će napisati stihove:

"I anđeo božji dođe Mariji i reče joj: /Imaš rak. /Marija se nije mogla dosjetiti kako. /Nijedan muškarac nije bio s njom;" a onda malo zboriti o najdražem restoranu, ili nekoj francuskoj referenciji, kao da se ništa nije dogodilo, kao da eksplozija atomske bombe u pozadini nije ništa naročito. A onda će opet ubaciti miks Busha i Al Qaide, Saudijske Arabije u Švicarskoj i spomenuti risotto milanese ili reći da je "fašistička Italija sladoled u čizmi". U duhu pravog izvanzemaljca jednostavno će po rendgenskoj slici čovječanstva dopisivati fusnote, zaokruživati mjesta s tumorom, podcrtavati egzotične deformacije i zapisivati šale na račun ljudskih urnebesnih mutacija. U pjesmi *Poem by the Bridge at Ten-Shin*, nedavno objavljenoj i u *New Yorkeru*, Seidel nam je otkrio pornić iz privatne kolekcije planeta Zemlje i, naravno, stavio ga na YouTube: "Zemlja se stalno okreće, dan i noć, vrteći na ražnju sve preplanule /Umorne ledenjake i polarne medvjede, što bjelinu čini gotovo prokrijumčarenom. /Biosfera na ražnju ispušta nekakav zvuk /Koji zvijezdama govori da je Zemlja stenjala od užitka dok se utapala. /Uspaljeni bijeli ledenjaci kese svoje smeđe zube, sikćući. /Gledaju stare porniče s otapajućim ledenjacima kako pišaju. /Ledenjaci koji još nose hulahopke, lezbijke su koje se šlataju. /Gnjili ocean guta raketirani putnički avion kojem se izgubio trag."

No nije kod Seidela sve tako bombastično, ima on i mnoštvo kolekcija ovakvih starokineskih stihova: "Opet sam u hotelu Claridge's, u sobi 427, /I u ogledalu nalazim komadić raja," ili: "Doslovce najskuplji hotel na svijetu /Je miris kiše koja tek što nije počela padati"

The Letters of Samuel Beckett 1929 – 1940:

Za Becketta se obično misli da je Jimi Hendrix autizma, a da su mu tekstovi poput frižidera na LSD-u. Jer, eto ga opet, trga živce naracije i ponovno ih spaja, slaže neku solazu, a onda sve rečenice ostavlja razlomljene na stejdžu povezane golemim magnetom i odlazi u svoj skafander na dnu oceana. Je li zaista tako, je li Beckett zapravo bio Houdini patnje, najtopliji i najnježniji čovjek na svijetu koji je nosio džempere kako bi prikrio da ima tri srca?

Sada pred sobom imamo 782 stranice koje su priređivači konjskom injekcijom izvukli iz Beckettova privatnog života, a to je tek prvi od četiriju najavljenih tomova njegove *izabrane* korespondencije. Taj vjerojatno nakladnički događaj godine u anglosaksonskom svijetu i prijateljskoj Antarktici otkriva da je Beckett zaista volio pisati pisma. Izdanje je turboakademsko, s bilješkama, konkordancijama, bacačima plamena i prenosivim ciklotronom, no čak i tako uklesana u titan Beckettova opažanja i razmišljanja mamac su za svakog ljubitelja intelektualne stratosfere.

Među mnoštvom čisto kontekstualnih osvrti i svakodnevnih trivijanosti (tko bi se s kime trebao naći i zašto bi se mogli mimoići, te tko i kada priređuje na radiju četvrtsatni prilog o *Finnegans Wakeu*), koje su fantastične samo ako ste opsesivni skupljač koji u svakoj beketovskoj parafernaliji prepoznaje filateljski dijamant, možete naći i izvrsnih rečenica tankih poput žileta – ... hm, samo malo, bio sam siguran da sam jednu takvu podcrtao, a sad je ne mogu naći... uglavnom, nešto o tome kako su anđeli poput demona, kad ih pozoveš, odmah se pokupe – ili ocjenu Proustova *Putu k Swanu*, da je "čudno neujednačen", da ima neusporedivih dijelova, a potom pasaža koji su "uvredljivo pedantni, artifičijelni i gotovo nečasni". *Tristram Shandy* je pak 4. kolovoza 1938. Becketta "iritirao, usprkos svojim vrijednostima". Eto nam divna povoda da o životu razmišljamo novom okrutnošću.

Henry Darger, *In the Realms of the Unreal:*

Henry Darger (1892 – 1973) najveličanstveniji je "aut-sajderski, amaterski slikar, u rangu Adolfa Wölflija. Genijalni autist koji je živio gotovo potpuno izoliran od čovječanstva (imao je samo jednog prijatelja), za svijet je bio vezan samo svojom sjenom. Bio je domar, ali u svome podsviješću zamračenu stanu opsesivno je crtao prizore iz svog blistavog izmaštanog svijeta. Najpoznatije od njegovih djela "rukopis" je na 15.145 (!!!) stranica, naslovljen *The Story of the Vivian Girls, in What is known as the Realms of the Unreal, of the Glandeco-Angelinnian War Storm, Caused by the Child Slave Rebellion*. To je uvrnuta ilustrirana fantazija o planetu u čijem su središtu djevojčice, kćeri Roberta Viviana, princeze kršćanskog naroda Abbieannia, koje sudjeluju u pobuni protiv zlog Johna Manleyja koji djecu drži kao roblje.

U toj slikovnici dugačkoj poput autoceste, nacrtanoj utopijskim bojama astralnog svijeta, spoju nadrealno čudesnog i okrutnog, dječje jednostavnog i krajnje profinjelog, najviše ima – *djevojčica*. Riječ je zapravo o epidemiji djevojčica. Pomalo čudnih djevojčica, jer Darger ih je crtao s pimpačem zato što jednostavno nije znao da ga curice nemaju.

Budući da su Dargerove monografije preskupe, mogli ste mu se čuditi samo uz reprodukcije dostupne na internetu – no sad imate i dokumentarac *In the Realms of the Unreal*. Sam film možda i nije bespriječan, ali je u banalnom smislu dragocjen već zbog

osnovnih informacija i mnoštva Dargerovih radova koje tu možete vidjeti. I čuditi im se.

Boris Vian, *Srcoder:*

Boris Vian toliko je dobar i jedinstven, a kod nas i solidno poznat da i ne treba puno govoriti o njemu. Možemo samo biti sretni što sad imamo i nova, hrvatska izdanja onih Vianovih naslova koji su prije na ovim prostorima postojali samo u srpskom prijevodu. *Srcoder* je objavio Meandar, a *Jesen u Pekingu* Šareni dućan. *Iza Pjene dana* (koja je od 1977, kad ju je objavio Nakladni zavod Matice hrvatske, imala vlastitu zastavu, grb i putovnicu), moj sljedeći Vianov favorit bio je *Srcoder*.

Ipak, za one koji o tom romanu još nisu ništa čuli na *Dnevniku*, riječ je između ostaloga o majci koja misli da svojoj djeci treba "sagraditi savršen svijet, čist svijet, ugodan i bezopasan, poput unutrašnjosti bijelog jajeta položenog na jastuk od perja" i zato ih sve više doslovno ograđuje, izolira od svijeta fizičkim, a onda i ontološkim kavezom. No gle, njezina su tri dječaka otkrila da mogu letjeti, ali hoće li im to biti dovoljno da umaknu kavezu majčinske ljubavi? Roman ima nadnevke "39. slipnja" ili "39. lipnjovoza", a lik Släva govori: "U ovaj potok bacaju sve što je mrtvo, a ja to moram vaditi vlastitim zubima. Za to sam plaćen... plaćaju me sramotom i zlatom... Imam kuću i zlata, ali zato moram progutati svu sramotu sela. Plaćaju me da me umjesto njih peče savjest... Prvi koji će se sramiti više od mene preuzet će moje mjesto."

Poklonite ovu knjigu svojoj sunčevoj zruci. Osjećat će se vrlo izvrsno.

Googleova automatska poezija:

Google ima uslugu Prevoditelj. I što dobijete kad vam njihov softver na hrvatski prevede primjerice kratki amazon.com-ov opis knjige *Darkness Moves: An Henri Michaux Anthology, 1927-1984?* Najbolju nadrealističku poeziju na frankenštajno-hrvatskom:

"Michaux francuski slikar (1899-1984) istraženi su podsvijesti uma i efekti hallucinogens kao takvi, ne samo u mesalin pigment ali u poeziji. Evo, pjesnik Ball nudi velikodušni i ugodnijim Michaux je izbor iz objavljenih radova; njegov prijevod vještine donijeti Michaux riječi na život na engleskom, dajući im ista energija i spretnost da su u izvornom francuski. Mnogi od radova u ovoj antologiji su proze pjesama, ali to je u biti zbirka stih, jedan koji zahtijeva trajne čitanja način vrećicu kikiriki zahtijeva trajne prehranom. Zapažanja o ljudskim interakcijama, kao i života u vidu, obilovati. Preporučuje za većinu javnih i akademskih knjižnica; ovu poeziju treba imati širok apelirati."

DM Stith i Fever Ray:

Najbolji pop-albumi 2009. (dosad): DM Stith, *Heavy Ghost* i Fever Ray, *Fever Ray*. Futuristički zvukovi srednjeg vijeka cure kroz vokalne tampere elektroničkih crkava.

Najbolji citat o "kraju svijeta":

"Na kraju će samo barbari i intelektualci preživjeti. I naravno, morat će se pariti." (George Petros)

Queer Zagreb

5. - 10. 5. 2009.
www.queerzagreb.org

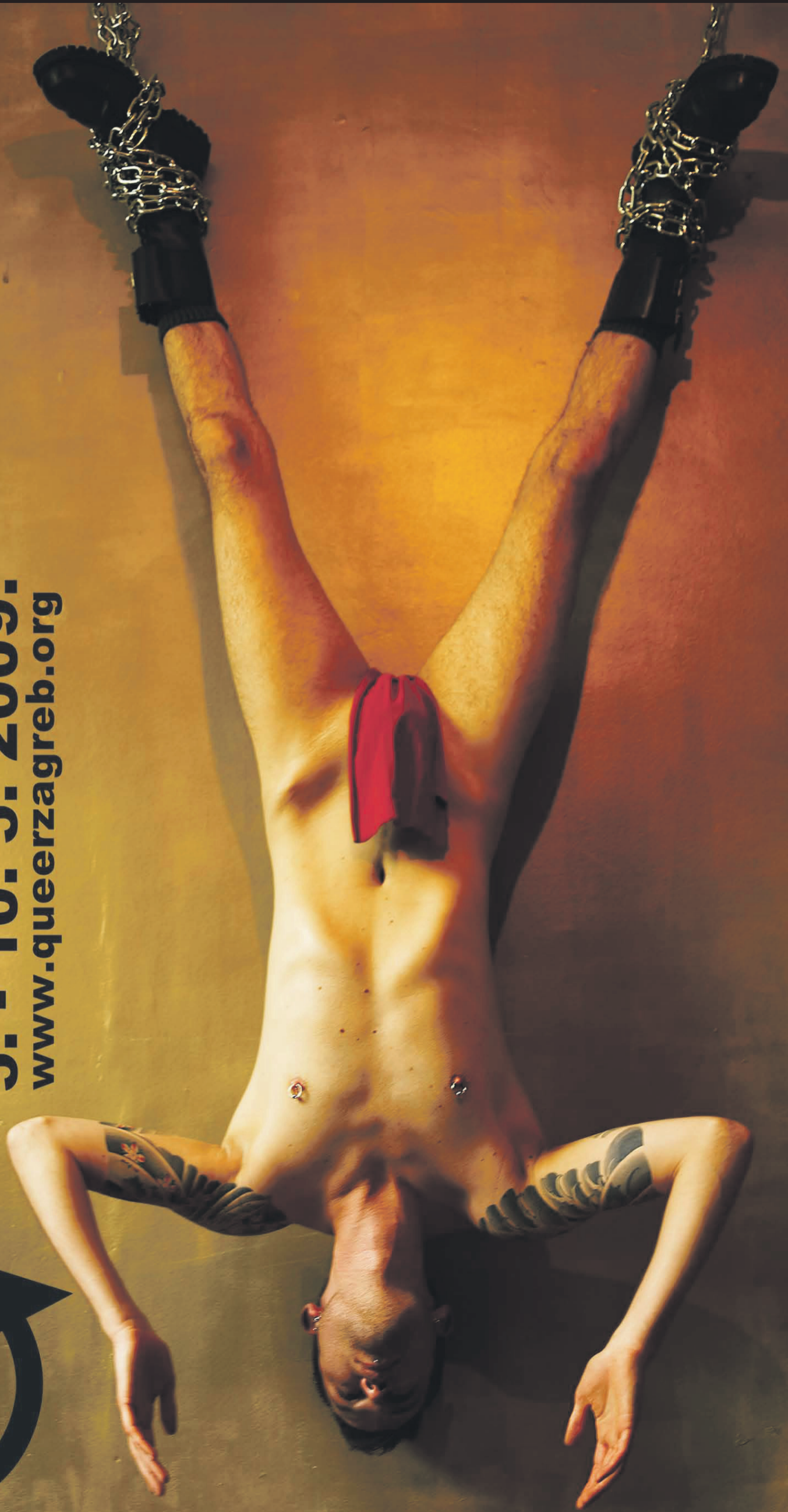

photo: Rangel Vason // design: Andre von Ah

IZMEĐU NEBA I MOJE GLAVE

NEUKROTIVA ČEŽNJA ZA SLOBODOM I KONSTANTNA POTREBA ZA EKSPERIMENTOM IZDIGLA JE YOKO ONO KAO JEDNU OD PRVIH ZAČETNICA KONCEPTUALNE UMJETNOSTI I PREDSTAVNICA AVANGARDE ŠEZDESETIH. FLUXUS TADA PROPITUJE DEFINICIJU UMJETNOSTI, ŠTO SVE MOŽE BITI art, NO ONA SE NIKADA NIJE SVRSTALA U TU ILI DRUGU UMJETNIČKU SKUPINU

Izložba Yoko Ono *Između neba i moje glave* (*Between the Sky and My Head*), Centar za suvremenu umjetnost BALTIC (BALTIC Centre for Contemporary Art), Gateshead, Velika Britanija, od 13. prosinca 2008. do 15. ožujka 2009.

MARINA JURJEVIĆ

Izložba Yoko Ono *Između neba i moje glave* održana je u partnerstvu s Kunsthalles Bielefeld (Njemačka). Kustos izložbe bili su Thomas Kellein i Jon Hendricks. Izložba je bila locirana na dva kata Centra BALTIC, s više od tisuću četiristo četvornih metara galerijskog prostora, ali je i izašla u grad. Ambiciozni vanjski radovi realizirani su kao dio zimskog festivala Newcastle – Gateshead. Neukrotiva čežnja za slobodom i konstantna potreba za eksperimentom izdigla je Yoko Ono kao jednu od prvih začetnica konceptualne umjetnosti i predstavnica avangarde šezdesetih. Fluxus tada propituje definiciju umjetnosti, što sve može biti *art*, no ona se nikada nije svrstala u tu ili drugu umjetničku skupinu. Njezin rad ima jak feministički ton. Ono svoj poetski i politički pristup objektivizira u skulpturi, fotografiji, filmu, instalaciji i performansu. Ispreplitanjem svjetla, vode, objekata, ljudskog glasa i tijela, umjetnica kreira svoj inventivni opus konstantno inzistirajući na mentalnoj i fizičkoj interakciji gledatelja i njezina rada.

Yoko Ono je bila prva žena u Japanu koja je (1952) upisala filozofiju, na sveučilištu Gakushuin. Rođena 1933. u Tokyu, porijeklom iz jedne od najcjenjenijih

porodica, kao dijete je pohađala školu za članove carske obitelji te prestižnu glazbenu školu Jiyu-gakuen; svoj prvi koncert imala je s četiri godine. Od 1952. do 1955. Ono studira kompoziciju i suvremenu poeziju na koledžu Sarah Lawrence u Bronxvilleu, u New Yorku, te kreativno pisanje na Harvardu. Godina 1950-ih susreće Johna Cagea i druge umjetnike kompozitore. U 60-ima s La Monte Young organizira seriju koncerata koje su posjećivali mladi glazbenici i umjetnici: Robert Rauschenberg, Jasper Johns, osnivač Fluxusa George Maciunas te Marcel Duchamp, Max Ernst i Peggy Guggenheim, između ostalih. U proljeće 1962. Ono izlaže – u Sgetsu Art Centru – tekstove umjesto slika na zidu. Tekstovi su bili instrukcije za slike (*paintings*). Izlaže svoj konceptualni pristup u knjizi-zbirci radova *Grejpprut* (*Grapefruit*), koju sama objavljuje 1964. u Tokyu; tu je svoj umjetnički opus tematski podijelila na glazbu, slike, događaje, poeziju i objekte, dokumentirajući svoj afinitet za gotovo sve kategorije umjetnosti. Nakon što upoznaje Johna Lennona 1967, počinje raditi na projektu za podizanje svijesti o svjetskom miru. Rad *Zamisli mir*, 2001 – 2008, 200 x 900 cm, print na PVC-u, izložen je na sjevernoj strani galerijske zgrade formirajući suštinu poruke njezina rada, izrečene i putem internetske stranice www.imaginepeace.com.

Ova je izložba retrospektiva polustoljetna rada Yoko Ono i odražava njezin poetski ali i politički pogled na svijet, kao osobe koja je odigrala ključnu ulogu u oblikovanju suvremene umjetnosti i koja do današnjih dana nastavlja kreirati snažan i provokativan rad u različitim medijima – filmu, tekstu, konceptualnoj fotografiji, auditivnim radovima, performansu i objektima. Centralna pozicija performativnog aspekta u radu Y. O. daje ultimativno značenje cijelom njezinu opusu, koji je duboko konceptualan

i “obilježen” svojevrsnom prolaznošću ukorijenjenom u zenu. To je i razlog zašto je realizacija većine njezinih radova u imaginaciji promatrača. Na primjer: godine 1971. na *Imaginarnoj izložbi* u njujorškom Muzeju moderne umjetnosti Ono je snimala posjetitelje kao svoj umjetnički rad. Traganje za ravnotežom i jedinstvom (kao centralna točka žena) te ekspresija odsutnosti istih pojavljuje se konstantno u njezinu radu. Na primjer, rad *Pola sobe* (1967) pokazuje stanje necjelovitosti, nepotpunosti; *Pola sobe* pokazuje stanje bez ravnoteže. Objekti različitih težina u nemogućem ekvilibriju – na primjer, *Objekt br. 5 misaona skala* (1966 – 1993), pištolj i fotografija jednako teže na pliticama vage; traganje za jednakošću između žene i muškaraca: *Horizontalna i Vertikalna memorija* (1977), umatanje objekata – primjerice cijelog orkestra u happeningu *Nebeski koncert za Isusa Krista*. Opus joj je ponekad destruktivan; izdvojimo poznati rad *Rez* (*Cut piece*), gdje su posjetitelji pozvani škarama rezati dijelove odjeće s Ono, koja mirno sjedi na pozornici. Ali u najvećem je broju slučajeva ta destrukcija usmjerena prema reprezentaciji slika ili skulptura (rezanje, paljenje slikarskog platna, uništenje objekata i sl.). Namjera je bila destrukcijom skrenuti pažnju s reprezentacijske pojavnosti umjetničkog djela na konceptualno, filozofijsko čitanje. Participacija, prolaznost i svakodnevnost bile su ključne preokupacije avangardi 1960-ih. U Fluxusu ta se participacija naročito očitovala u glazbi – kompoziciji i zvučnom performansu s Cageom u centru. Instrukcije za slike jesu temeljni radovi Yoko Ono, uzeti iz njezine edicije *Grejpprut* (1964). Radi se o uokvirenim tekstovima

– instrukcijama posjetitelju, koji funkcioniraju kao gotovi umjetnički radovi koje posjetitelji čitaju i “završavaju” sami u svojoj imaginaciji. Na primjer: *Slika za gaženje/Ostavi dio slikarskog platna ili završenu sliku na podu ili na ulici*, 1960, zima. ili *Slika za vjetar/Izreži rupu/Pokrij (rupu) s finim bambusovim paravanom (zaštitom)/Izloži vjetru*, 1961, ljeto.

– PREMA YOKO ONO BIJELA BOJA JE NAJKONCEPTUALNIJA BOJA “KAO METAFORA ZA SVJETLO I TRANSCENDENCIJU, ONA SE NE MIJEŠA/UPLIĆE U TVOJE MISLI” –

Labirint (1971 – 2008) jest arhitektonički sklop konstruiran od prozirnog pleksiglasa, gdje je posjetitelj pozvan ušetati i istražiti ga (izaći iz labirinta). Rad je obično viden kao metafora života, gdje prozirni zidovi predstavljaju mentalne slojeve realnosti kroz koje promatrač šeće. Svjetlost i prozornost ukazuju na cerebralnu, konceptualnu prirodu performativnog iskustva. Forma labirinta (*maze and labyrinth*) prihvaćena je od mnogih umjetnika u 1960-ima, kao što su Maciunas, Robert Morris i Robert Smithson, kao oslobađajuće reprezentacije kreativna nehijerarhijskoga prostora. Yoko Ono izabrala je labirint s centralnom strukturom (*maze*) kako bi kreirala intelektualnu reprezentaciju procesa samospoznaje, različitu od dezorijentacije Morrisova klaustrofobična necentrirajućeg labirinta (*labyrinth*) u kojem participant postaje prostorno i psihološki izgubljen i

zbunjen. *Franklin ljeto (Franklin Summer)* jesu crteži tintom na papiru, projekt koji je započeo 1994. i još traje brojeći više od 2000 crteža, vrlo detaljnih, s točkom kao konstitutivnim elementom, gdje se često kružni ili neki drugi oblik preobražava u čitav niz novih, inventivnih formi. Izloženi, horizontalno i vertikalno, oni predstavljaju kombinaciju nepredmetnog, apstraktnog i konkretnog /reprezentacijskog. *Uokvirivanje je sve što možemo učiniti. Naš um ne može percipirati realnost a da je ne uokviri. Je li uokvirivanje način limitiranja stvarnosti prema jednoj lakše probavljivoj dozi?* (Yoko Ono, 1995).

NEBO KAO METAFORA UMA I TRANSCENDENCIJE Film *Muha (Fly)*, 1968 – 2008) jest videoinstalacija projicirana na šest monitora, sa zvučnim zapisom: prikazan je hod muha po ženskom tijelu. *Sky TV* (1966 – 2008) jest prikaz neba nad Gatesheadom u realnom vremenu. Nebo se često pojavljuje u ranim radovima kao metafora uma i transcendencije. *Nebo TV* (1966) jedan je od prvih konceptualnih videoradova: kamera snima nebo koje se direktno projicira u galeriji u realnom vremenu, kao medijska reprezentacija vanjskoga svijeta. Film *Silovanje/Rape* (1968), u suradnji s Johnom Lennonom, tematizira uhođenje, tema mu je konstantno praćenje žene po Londonu od dvojice kamermana. Rastuća frustracija, ljutnja i strah otvoreno su prikazani: praćeni lik pokušava pobjeći kameri. Gledatelj pretpostavlja simboličku težinu povrede. Dva monitora, jedan uz drugoga, prikazuju snažan rad *Rez/Cut*, izveden 1965. u Carnegie Recital Hallu u New Yorku na jednom monitoru, i performans u teatru Le Ranelagh u Parizu 2003. na drugom. Yoko Ono sjedi na pozornici odjevena u vrlo fin kostim, do nje su škare. Posjetitelji su pozvani odrezati dio odjeće s njezina tijela. U razgovoru s A. Stokeom, kritičarem *Daily Telegrapha* (emitirano u: Baltic Culture Show, BBC, 2009), Yoko Ono je istaknula kako ona ne misli da je *Rez* rad o nasilju, nego o izboru. *Ne ići kroz život boreći se, nego dozvoljavajući stvarima/događajima da se dogode. (Go through life not by fighting, but allowing things to happen)*. Ono se koristi unutarnjim dijalogom kreiranim u performativnom procesu, pozivajući na razmišljanje – imamo li pravo ući u nečiji osobni prostor-život? Promatračeva moralna odluka postaje okosnica rada. Osobni je prostor “napadnut” fizički. Kao i kod filmova *Silovanje* te *Horizontalno sjećanje* (slike anonimne obitelji na podu koju posjetitelji gaze u prolazanju galerijom) performans propituje granice povjerenja prema ljudima. To testiranje moralnih granica publike podsjeća na performans Marine Abramović *Ritam O* (1974) gdje je Abramović kao pasivna sudionica svoga performansa prepustila inicijativu publici iako je njezin moralni test bio daleko ekstremniji. Oba performansa imaju za temu brigu/empatiju/pažnju ljudi, ali i opozicijsku suprotnost tomu – agresivne napade neznanaca i spremnost da se povrijedi Drugoga. *Obiteljski album* (krvavi objekti), 1993, kolekcija od devet brončanih objekata na staklenim postamentima, tu i tamo obojenih crvenim pigmentom kao asocijacija kolektivnih i individualnih sjećanja na nasilje: A – postavljen stol: metalni tanjuri, čaše, pribor, soljenke, bijele platnene salвете na staklenu postamentu; B – daska za kruh; D – vješalice; N – vreća s bebom; C – kutija uma (*mind box*); I – disk s iglom i koncem; P – ogledalo; E – četka za kosu; M – cipele na visoku petu. *Bastet* (1990): granitna baza i 54 obojenih brončanih mačaka sa žaruljicama umjesto očiju. Na izložbi ih je bilo vrlo lako ne percipirati jer su mačke skrivene/zatvorene iza galerijskog zida bile

vidljive samo ako si uočio rupice u zidu, sagno se i provirio kroz njih. Jak odsjaj mačjih očiju tek je nakon nekog vremena dozvolio vidjeti konture životinjskoga tijela. U izdvojenu prostoriju lociran je rad *Dotakni me III* (2008): to su silikonski odljevi pojedinih dijelova ljudskog tijela (usta, grudi, trbuh, koljena stopala) u drvenim kutijama na stolu; te keramička posuda s vodom na postamentu. Posjetitelj je bio pozvan dodirnuti skulpturu. Nekoliko prstiju nedostaje na stopalu, kao rezultat ranijega galerijskog izlaganja i odnosa posjetitelja prema skulpturi. Yoko Ono je odlučila ostaviti izložak u takvu stanju.

Biciklistički rad za orkestar (1962 – 2008) sastoji se od bicikla za vježbanje i uokvirena teksta – upute: “Vozi bicikl bilo gdje u koncertnoj dvorani. Nemoj stvarati buku”. *Slika na kojoj se spava* (1962 – 2008) jest metalni bolnički krevet i uokviren naputak: “Objesi je (sliku) nakon što si spavao/la na njoj više od 100 noći”. *Slika koju trebaš konstruirati u svojoj glavi* (1962 – 2008): Ono je ponudila posjetitelju kao inspiraciju da kreira svoju osobnu sliku, djela: D. Bomberg, *Sunset, the bay*; M. Drummond, *19 Fitzroy St.*, D. Proctor, *Girl in Blue*. Ono što je zanimljivo kod tih nekoliko radova jest način na koji su izloženi – iza zatvorenih vrata, pored kojih je na zid obješena uokvirena uputa. Trebalo je kroz rupice na vratima (obično su bile tri rupice različitih veličina i na različitim visinama) proviriti te “sastaviti” svoju interpretativnu sliku, vođen tekstualnom instrukcijom i percipiranim prizorom...

OSAM ARHITEKTONSKIH RADOVA POSVEĆENIH FANTOMSKOM ARHITEKTU (1965), INSTRUKCIJE ZA GRADNJU KUĆE... *Krevet za Mir (Bed Peace)*, 1969), film Yoko Ono i Johna Lennona: sniman u njihovoj sobi za medenog mjeseca u hotelu Amsterdam Hilton (nešto je poznatiji njihov zajednički portret za naslovnicu magazina *Rolling Stone*: on je razodjeven, a ona u crnom; snimila ga je Annie Leibovitz u njihovu njujorškom domu 1980, nekoliko sati prije atentata...). Yoko i Lennon kreirali su *Krevet za Mir* kada su pozvali novinare da razgovaraju o miru, protestirajući protiv rata u Vijetnamu. Ta je politička kampanja izazvala jaku medijsku reakciju. *Stablo Želja – Wish Tree* (1990 – 2008) na mnogim je izložbama Yoko Ono. Posjetitelji su pozvani napisati svoje želje na papirić, koji će potom objesiti na stablo masline (u BALTICU te u Saltwell Parku, u istom gradu). Taj je rad neka vrst kolektivne molitve, neke želje su duboko osobne, a neke promišljaju dobrobit čovječanstva. Sve su želje nakon izložbe poslane u Island i pohranjene u *Imagine Peace Toweru*. *Igraj na povjerenje (Play it by Trust)* jest bijela šahovska garnitura koja je od 1966. prisutna, u različitim varijantama, u umjetničnu radu. Ovom je prilikom izložen gigantski, impozantan, visokoobrtno isklesan šahovski set, izrađen u Trevisu od bijelog mramora. Svaka je figura visoka oko metra i postavljena na mramornoj ploči dimenzija 5 x 5 metara (sastoji se od 100 mramornih kvadrata). *Šahovski set za igranje dok možeš zapamtiti gdje su tvoje figure*, Y. O. 1966: element borbe/konkurencije eliminiran je jer suprotstavljene strane imaju iste, bijele figure: bijela boja je najkonceptualnija, “kao metafora za svjetlo i transcendenciju, ona se

ne miješa/isprepliće s tvojim mislima” (citrano iz kataloga), bijela boja dakle evocira osjećaj čistoće i mira. *Jutarnje zrake (Morning Beams)*, 1997 – 2008) sačinjene su od najlonskih užeta pričvršćenih za strop i pod, koje režu galerijski prostor kao oprostorene svjetlosne zrake. *Jednog dana kada sam ušla u kuhinju, cijela je prostorija bila ispunjena svim vrstama svjetlosnih zraka odraženih s različitih objekata* (Y. O., 1998).

Nebeske ljestve (Skyladder) nov su rad – ogromne, visoke ljestve na tragu *Skyladders*, 29 ljestava s Bijenala u Liverpoolu 2008; donirane od stanovnika toga grada, svake s

— ZAMISLI MIR JE STALNA KAMPANJA KOJOM YOKO ONO PROMOVIRA MIR, S INTERNETSKOM STRANICOM WWW.IMAGINEPEACE.COM —

etiketom i ručno napisanom bilješkom bivšeg vlasnika, sada participanta umjetničkog projekta. Na jednoj je etiketi pisalo: *Hello, tata, nikada ne bih pomislila da će tvoje ljestve završiti ovdje...* *Nebeske ljestve* instalirane su u galeriji sa staklenim krovom, gdje danje svjetlo podcrtava osjećaj otvorenosti prema nebu, i svojevrsne apoteoze. *Vertikalno sjećanje* (1997) jest vrlo snažan konceptualni fotografski rad, gdje je svaka fotografija, njih 21, rezultat fuzije slika Johna, njihova sina Seana te oca Yoko Ono. Svaka fotografija utjelovljuje muški autoritet: doktor, otac, stranac, umjetnik, odvjetnik itd. Može li zamaglana slika evocirati infantilno vizualno stanje prije nego što lice roditelja može biti jasno razaznato ili idealiziranu sliku autoriteta i neodređenost pojava u ranom djetinjstvu? Tekst (uokviren, ispod svake slike), naprotiv, razotkriva zbunjujuće i razočaravajuće naličje autoriteta: doktor koji je Ono poljubio u usta za dječjeg liječničkog pregleda, majka uzima Yoko za ruku i izvodi je iz ordinacije. *Vertikalno sjećanje* epitomizira traganje žene za samostalnošću i snagom u svijetu muških autoriteta. *Tri brežuljka (Three Mounds)*, 1999 – 2008) jest kompozicija triju identičnih nakupina zemlje, svaka je 80 cm visoka, ispod svake je papir s ručno napisanim tekstom: *Žene izložene kućnom nasilju, žene potjerane u ludnicu i žene žrtve nasilja starijih*; Yoko mijenja sadržaj teksta s obzirom na zemlju u kojoj izlaže, na primjer u Japanu je pisalo: “Nagasaki”; “Hiroshima” i “Okinawa”. *Šljemovi (Komadić neba)* uistinu su šljemovi britanskih vojnika iz Drugog svjetskog rata

ispunjeni printanim *puzzlima* – komadićima neba; posjetitelj je instruiran: “Uzmi komadić neba. Znaj da smo svi dio jedni drugih”. *Moja mama je predivna* (2004 – 2008) participativni je rad koji se sastoji od pet bijelih slikarskih platna na zidu i instrukcije za posjetitelje da stave sliku svoje mame na njih i napišu svoje komentare; tu su i stolica i stol s priborom za pisanje. Kada sam posjetila izložbu, cijeli ogromni zid bio je višeslojno prekriven različitim napisima i slikama mama. *Predivan* emotivni rad. *OnoChord* je rad nastao u suradnji s publikom, koja ispisuje zloupotrebljavanu frazu

“I Love You” Morseovim kodom: •••••. Na performansu *OnoChord* 14. prosinca Ono je podijelila ručne svjetiljke posjetiteljima te ih potaknula da ih pale i gase u tom ritmu šaljući poruke jedni drugima između gradova OnoChord, gdje je velik snop svjetla emitiran s vrha Castle Keepa, i Gatesheda. Videodokumentacija događaja reproducirana je u izložbenom prostoru.

FILOZOFIJA, KOMPOZICIJA I KREATIVNO PISANJE: IMAGINE PEACE *Vožnja (Riding piece)*, 1962 – 2008) temeljena je na radu iz 1962. godine *Vozi pogrebna kola oko grada*: posjetitelji izložbe mogli su se provozati pogrebnim kolima New Castleom. Ključni element rada Yoko Ono jest performativan i konceptualan karakter koji se afirmira kao umjetnički aktivnom participacijom promatrača. Tri se ključna elementa provlače konceptualnim stavom umjetnice: filozofija (filozofiranje), kompozicija i kreativno pisanje. Od njezinih najranijih radova pa sve do danas primjećuje se želja za povezivanjem s drugima, i drugih ljudi međusobno putem performativne participacije, a to može biti shvaćeno kao pokušaj prevladavanja izolacije umjetničkim procesom. Nema mjesta promatračkoj pasivnosti i pragmatičnu pojednostavljenju stvari. Rad Yoko Ono, kao i njezina osobnost, konstantno šokira, propituje, provocira posjetitelje da razmisle o sebi nadilazeći stereotipe.

ARHITEKTURA KAO DRUŠTVENA I POLITIČKA ODGOVORNOST

**IZLOŽBA BEČKIH
ARHITEKATA MLAĐE
GENERACIJE KAO POTICAJ
ZA PROMIŠLJANJE O
STRATEGIJAMA GRADNJE U
ZAGREBU**

*Yo.V.A.2, Young Viennese Architects
2/Mladi bečki arhitekti 2, Hrvatski
muzej arhitekture HAZU, Zagreb,
od 30. ožujka do 26. travnja 2009.*

SILVA KALČIĆ

U godini arhitekture 2005. započela je inicijativa *Yo.V.A. Young Viennese Architects* s namjerom poticanja mladih bečkih stvaralaca na području arhitekture. Poziv na izložbu koja je proputovala Austriju te bila pokazana u Berlinu, Münchenu i Stuttgartu upućen je internetom autorima koji su ispunjavali dva uvjeta: životna dob ispod 45 godina (u arhitekturi se dugo ostaje “mladim” autorom za razliku od suvremene umjetnosti gdje to prestaješ biti s 35) i jedan realiziran projekt u Beču. Stručno povjerenstvo, pod vodstvom prof. Rüdigeraina Lainera, odabralo je 15 timova. Novi poziv, na *Yo.V.A. Young Viennese Architects 2* autorima je upućen u jesen 2007, uz pridodani uvjet: da je sjedište arhitektonskog ureda koji prijavljuje rad u Beču. Povjerenstvo, pod vodstvom profesora Andrasa Pallfya, odabralo je 12 biroa za izložbu na kojoj su pokazane i makete, a koji su svoj rad predstavili u ciklusu predavanja *100 minuta arhitekture*. Na izložbi u Zagrebu, u Hrvatskom muzeju arhitekture, čija ravnateljica Dubravka Kisić uređuje strukovnu emisiju *Život prostora III*, programa Hrvatskoga radija, kao dio inicijative povezivanja srednjo- i istočnoeuropskih gradova, predstavljena je i Bečka deklaracija o arhitekturi, stavovi grada Beča o pitanjima arhitekture i oblikovanja grada. Arhitekti Christoph Karl + Andreas Brehmhorst pamfletski opisuju svoj rad, i rad svoje generacije arhitekata u Beču: “Ovdje nema kosih prozora, izranjenih korpusa ili spektakularno stršećih elemenata. Inovacija nije kod nas u prvome planu. Naše ideje i građevine usmjerene su na okoliš, konstruktivne su, funkcionalne, svrsishodne, neukrašene. Odbacujemo ‘napadnost’ kao svrhu samoj sebi. U središtu našega projekta jest analiza, rješenja su različita. Uvijek su po mjeri, individualna, u relaciji s vremenom, čudna – zamjetna”.

ŠTO ARHITEKTURA ŽELI? Arhitektura je svaka gradnja forme u prostoru, virtualna ili stvarna (realizirana), pri

**— IDEJE I GRAĐEVINE
USMJERENE NA OKOLIŠ,
KONSTRUKTIVNE,
FUNKCIONALNE,
SVRHOTNE I
NEUKRAŠENE:
ODBACUJE SE
“NAPADNOST” KAO
SVRHA SAMOJ SEBI—**

čemu je prostor jednakovrijedan, kao čimbenik gradnje, punom. Ostaje otvoreno pitanje je li i nadstrešnica za bicikl arhitektura, ako je namjena arhitekture, prema Priceovoj definiciji, da pruži užitak, osim što drži kišu po strani odnosno služi kao zaklonište. Arhitektura je transformacija prirode u čovjekov umjetni životni i radni okoliš, mjesto susreta i društvenog događaja putem stvaralačkog napora oblikovanja u smislu likovne kreacije sintetiziran s mogućnostima i filozofijom tehničke osnove, izražava duh mjesta i vremena, ali u svojim najoriginalnijim rješenjima često ide i dalje, pa čak i s onu stranu njega. U svojim konačnim učincima nije neutralna, djeluje na promjenu socijalne strukture na nekom prostoru te u određenoj mjeri i kao kanalizator (i katalizator) društvenih zbivanja u okolišu u kojem stvara. Ona se ne može izdvojiti iz okvira društvene zbilje u kojoj nastaje, ali je najuspješnija kada ga kreativno nadrašta ostavljajući time mjesta za buduće, neslućene programe i sadržaje koje će vrijeme neumitno umjestiti u postojeće izgrađene strukture. Lefebvre u analizi gradova govori o politici prostora rekavši da je grad projekcija društva na tlo – da je arhitektura doslovno zrcalna slika društva. Građevine su skupe; “To je učinilo arhitekturu vrlo slabim političkim oruđem za transformiranje našeg postojećeg društva. Što otvara paradoks: ne možete izgraditi nešto što nije zrcalo nekoga već postojećeg, ali istodobno postoji želja za stvaranjem kalupa za nadolazeće društvo. Drugim riječima, arhitektura je

Nonconform, Teatar u Haagu, 2000.

inicirana društvom, ali povratno utječe na samo društva koje ju je proizvelo. Tu je onda i pitanje može li se, reorganizacijom prostora i programa građevine, promijeniti društvene odnose ljudi koji u njoj žive” (Bernard Tschumi). Elke Krasny, kulturalna teoretičarka u tekstu *Singularizam/globalizam: što arhitektura želi?*, koji prati bečku izložbu, govori o gradnji koja više ne utjelovljuje i ne evolviraju linije lokalne konstrukcije identiteta, već je slavljena kao čin topografske kreacije, stoga je za arhitekturu problem kako se i nadalje percipirati, doživljavati sebe kao kritičku estetsku praksu. U vrijeme kada je “cultural empowerment” postao krilatitica menadžera, a arhitektonska produkcija podrazumijeva stvaranje “atmosfera” odnosno događaja, “eventa2, Derridin lingvističko-politički koncept “différance” poziva na sporu, nesuvremenu, kontrastivnu kulturalno-analitičku osjetilnost. Građevine su “stvari koje traju” u

modusu multipliciranih ponavljanja, kao doživljajne petlje (“experience loops”). Arhitektura uhvaćena između *happeninga* i *eventa* manifestira se kao ikonički mega-znakovi, kao fizičke apoteoze toga prijelaza. Nakon traume Prvog svjetskog rata Walter Benjamin pisao je o osiromašenom iskustvu, o arhitekturi staklene kutije kao onoj bez aure, jer teško čuva tajne i ostavlja tragove. Projektiranje uz pomoć kompjutera danas uvodi slobodnu kompoziciju vanjskog plašta zgrade, i trodimenzionalne prostorne okvire s velikim otvorenim unutrašnjim prostorima. Visoka zgrada novog doba nije više neboder, nego toranj, “koplje” oblikovano prema Möbiusovoj traci. Teroristički napad na Svjetski trgovački centar, armiranobetonske cjevaste dvojne tornjeve kao utjelovljenje moći kapitala i Prvoga svijeta, pokreće javnu raspravu na temu ima li smisla gradnja visokih zgrada. Elke Krasny u spomenutom tekstu piše kako je

nakon 9/11 i Ground Zeroa sigurno reći da je ono što vrijedi iskustvo, iskustvo sigurnosti. Arhitektura iskustva sigurnosti utjelovljena je sigurnosnim vratnicama, kordonima, barijerama, demarkacijama i nadziranjem.

TENZIJA PRIVATNOG I JAVNOG INTERESA U noveli *Prisutnost* Jirzyja Kosinskog glavni junak (na filmu će on postati Mr Chance) na sve što ga pitaju odgovara opisujući vrt koji obrađuje, zbog čega je počeo biti smatran vrlo mudrim čovjekom. Na isti je način vođen grad Zagreb. Ključni zahvati u urbano tkivo Zagreba jesu ne-zahvati – očuvanje nezauzetih, zelenih površina u Zagrebu, koje svakodnevno nestaju uslijed diktata kapitala, umjesto mudre strategije razvoja. Rimski arhitektonski kolektiv IAN+ predložio je projekt omeđivanja praznih, nezauzetih površina Rima (tzv. Agro Romano) koji uslijed goleme površine prostiranja i povijesnih i arheoloških slojeva te brežuljkaste konfiguracije ima dosta neizgrađenih polja. Podizanjem visokih zidova oko tih parcela praznina bi se sačuvala za budućnost, kao poklon sljedećim generacijama. Dakle, produžena Zelena potkova (uspješan primjer parkovnog plana koji je postao začetak gradskog plana), Hipodrom, prostor uz rijeku Savu ne bi trebala postati poprišta nove izgradnje. Također, time se ne bi razriješio problem odnosa grada prema rijeci Savi. Potrebno je revitalizirati Gornji grad, koji je sada mrtva turistička razglednica, koja nije čak ni muzej (simbolički, Muzej suvremene umjetnosti upravo iseljava odatle). Gornji grad bi trebao postati centar noćnog života, možda bi trebalo pogledati sličan primjer iz Edinburga, u Škotskoj, gdje je Grad u takvoj četvrti otkupio zgrade, dao ih u povoljan najam studentima (danas na Gornjem gradu mahom žive stariji ljudi, često u samačkim domaćinstvima), a interes pronašao u davanju u najam klubova, restorana i sl: pristajanje na mogućnost buke s ulice jedan je od uvjeta unajmljivanja stana u staroj četvrti.

U Zagrebu postoji problem suprotstavljenih strategija očuvanja ili rušenja donjogradskih blokova, u tenziji između privatnog i javnog interesa. Intenzivirati promet u strogom središtu grada prema aktualnom planu za Cvjetni prolaz, pritom je od šest podzemnih parkirnih etaža jedna predviđena za autobuse, protivno je interesu građana, korisnika grada i suprotno je aktualnoj praksi u svijetu. Nigdje se u dobro riješenim gradovima, naročito turističkima kakvim Zagreb postaje – iako proglašen najdosadnijom europskom destinacijom nakon Bruxellesa, autobusom ne može ni ući u centar grada, a kamoli ga tamo parkirati. Zagreb treba biti grad aktivnosti prije nego grad formi: pješačka zona s terasama na otvorenom potvrđuju status Zagreba kao predmediteranskog grada. Najvažnije od svega jest, međutim, razriješiti problem prometa u gradu. Rast grada ne podrazumijeva samo nizanje novih četvrti, tj. širenje periferije i proglašavanje gradnje, s čime je trenutačno sinonim, nego ponajprije modernizaciju javnog prometa te probijanje novih prometnica, uz osmišljavanje kulturnih sadržaja koji pridonose ozračju urbaniteta. Dobar je aktualni primjer rješavanja prometa na križanjima kružnim tokovima (engl. *roundabout*), koji su često estetski suplement vizuri grada (često s cvjetnim nasadima), no to se učinkovitije i u *većoj* mjeri može napraviti gradnjom pothodnika i nadvožnjaka. Potrebno je uvesti gradsku željeznicu po osi sjever-jug (Hoto

Tower je ušao u njezin planirani koridor), i u središtu grada “spustiti pod zemlju” postojeću istočno-zapadnu željezničku prugu. Suvremeni grad kao arhitekturom transformiran ljudski životni okoliš uvjetovan je višestrukim i često međusobno proturječnim zahtjevima rada, stanovanja, komunikacije s okruženjem, prometne protočnosti urbanog tkiva na potezu između zona emisije i atrakcije te pristupnosti gradskih sadržaja potencijalnim korisnicima, ali i nadasve nasušnom potrebom da on predstavlja poželjno mjesto i ozračje (pa i otponac) događanja i susreta.

REKONSTRUKCIJA STARIH GRADSKIH BLOKOVA Kako kod rekonstrukcije starih gradskih blokova postoji interes privatnog kapitala, potrebno je nasuprot njemu definirati javni interes i postaviti transparentne kriterije i mehanizme odlučivanja. Nije tu samo stvar zaštite spomeničke jezgre, nego i stava da ne može biti dovlačenja novog motoriziranog prometa u tu i takvu jezgru – nego se kapaciteti za promet u mirovanju smiju graditi samo za potrebe stanara tako rekonstruiranih blokova i eventualnih kulturnih institucija u neposrednoj blizini (kazališta, muzeji), za koji neki smatraju da je jedino održiv u budućnosti, a drugi predlažu model *park and ride*. Investitori, a shodno tomu i korisnici takvih objekata morali bi snositi punu cijenu takvih zahvata te plaćati i određenu rentu koja bi se izrazila nekim oblikom bilo lokalnog poreza bilo komunalne naknade. Tim bi se novcem pak sanirale zapuštene obodne gradske četvrti koje su neplanski nastajale.

Posebna je tema obnove modernističkih krajobraznih “biljega” grada. Ne samo Kaptol i Gradec, već je i arhitektura moderne (pogotovo iz 1930-tih) jedno od najsnažnijih obilježja urbanog pejzaža Zagreba. To već pomalo klasično naslijeđe moderniteta trebalo bi revitalizirati, što podrazumijeva prije svega restauraciju i možda čak i ponovno promišljanje pročelja Novog Zagreba i kultne Zagrepčanke koju kupuje IGH. Igor Frančić je 1998. osmislio novu zgradu Muzeja suvremene umjetnosti, čija je gradnja u tijeku u Novom Zagrebu, tako da je formom svojevrsni *hommage* modernističkoj gradnji u okružju (oblik “letećeg tepiha” mnogi su iščitali kao citat Kniferova meandra), korespondirajući s postmodernom zgradom Ina-Naftaplina nasuprot. Kulturna je politika postala važnim elementom marketinga mjesta gdje se gradovi natječu jedan protiv drugoga razmećući se vlasništvom starih majstora, lijepe arhitekture, rock-koncerata, nogometnih momčadi i stadiona i simfonijskih orkestrara (Silvia Bianchini, 1993). Kultura, budući kulturni forum na tom južnom produžetku Zelene potkove bit će atraktor za publiku i “okidač” revitalizacije tog dijela grada. Središnja karakteristika kulturnog planiranja, u smislu *drawing self*, samostvaranja zajednice nasuprot “ekonomskom građaninu” (termin Saskie Sassen) koji pripada globalnom financijskom tržištu, iznimno je široka, antropološka definicija “kulture” kao “načina življenja”, uz integraciju svih aspekata lokalne kulture u teksturu i rutine svakodnevnog života u gradu. Odizanje zgrade na pilote, zelenkasti škrljavec s Medvednice kojim započinju (u smislu procesa gradnje “odozdo”) tadašnje obiteljske kuće (a korišten je i na Kovačičevu Sv. Blažu) te okrugli zdenci (iako su amblematske figure modernizma *raster*, engl. “grid2, monokromija, četverokut) protežni su motiv modernističke gradnje u Zagrebu.

Jedan od timova na izložbi *Yo.V.A.2* je Nonconform / architektuur von ort; čine ga arhitekti Caren Ohrhallinger, Roland Gruber i Peter Nageler – začetnici europske inicijative arhitekture poput digitalnih piksela “Wonderland”, a stekao je pažnju javnosti 2000. tamnocrvenom kazališnom tribinom u Haagu. Ured je imao savjetodavnu funkciju u projektu “Stanovanje i rad izvan koncentriranih aglomeracija” u Neupölli (Donja Austrija). Stanovanje, *habitacija*, u okviru suvremene koncepcije urbanog življenja, više nije podjela stambenih jedinica na strogo podijeljene prostore za dnevni boravak, kuhanje, objedovanje, spavanje i pranje, već se teži slobodnijoj vezi međusobno povezanih prostorija i aktivnosti.

ZGRADE BEZ STOPALA Za razliku od prakse u zapadnoj kulturi, gdje je pojam stanovanje prošireno na terešanu, knjižnicu, restoran, a suženo na individualno prebivanje, u nas je još pretežno zastupljeno obitavanje (dakle suživot članova obitelji), a stanovanje je koncentrirano na prostor stana. Prisjetimo se, dizajneri ulmske škole iznose u javnost kritiku funkcionalizma, tada u tzv. *kasnoj* fazi: racionalno stanovanje pretvorilo se u stambeni minimum, a strogost linije u siromaštvo forme. Stambeni prostor u nas je prosječno minimalan, većina stanovnika glavnog grada nema u prostoru svog boravljenja radnu sobu iako je sve učestalija praksa potpunog ili djelomičnog, pa i putem potrebe stalna usavršavanja i dostupnosti, rada kod kuće (u SAD-u svoj dnevni posao ne izlazeći iz kuće obavlja petina radnog stanovništva, a taj trend postoji i u nas). Tekovina Frankfurtske kuhinje, viseća kuhinja u zasebnoj manjoj prostoriji, i danas je dominantna tipologija prostora za kuhanje, a nova tendencija sporo biva aproprirana u nas uslijed upravo stambenog minimuma: tendencija integriranja kuhinje u prostor za boravljenje, koncentriranja aktivnosti oko tzv. *butchers tablea*, multifunkcionalnog bloka, “otoka2 koji povezuje i dijeli razne programe u stanu. Tako osoba koja kuha može istodobno komunicirati s ostalim ukućanima, ili gostima. Zgušnjavanje stambenih novogradnji, često prateći parcelu obiteljske kuće na koju se umješta nova zgrada, uskraćuje ljudima pravo na sunce, prostor (pogled s prozora) i zelenilo. Čini mi se da će nova naselja za pedeset godina netko poželjeti “prorijediti”, da će ih trebati “popraviti”, primjerice rušenjem svake druge zgrade u stambenom konglomeratu koji se sada gradi, ili je podignut posljednjih godina u Zagrebu.

Modernističke zgrade (poput onih u Novom Zagrebu) pak gube svoje “stopalo”; zelenu površinu ispred zgrade koja je sastavni dio projekta zgrade (na koju pada sjena zgrade) a na koju se interpoliraju javni objekti i ne-arhitektura *shopping* centara, sa zatvorenim i nadgledanom *plazom* kao novim oblikom javnog prostora, umjesto sjedenja na klupama u parku (slično tome, djeca se ne igraju na livadi, već ih roditelji voze na plaćene organizirane aktivnosti). Dobar primjer iz nedavne povijesti kako se može graditi u takvim zonama jest projekt Veliki kineski zid, gdje se nastojao oživiti sterilni socrealistički urbani krajolik tik uz Zid, tako da svaku od dvanaest stambenih zgrada potpisuje drugi arhitektonski biro, kao svojevrsno useljivo umjetničko djelo ili muzej privatnih suvremenih kuća. Loša

— MODERNA ARHITEKTURA 1930-IH KAO TEMELJ VIZUALNOG IDENTITETA ZAGREBA —

praksa jest gradnja kondominija, organizacije zajednice izvan društva kao simulacija Arkadije, tj. kao realizirana utopija, pri čemu se djelomično prisvaja i nadzire dio okolnog javnog prostora. Dobar primjer konceptualne stambene arhitekture (prisjetimo se, Mafuri konceptualnu arhitekturu negacijski naziva onom “u budoaru”) bio bi Heliopolis Vjenceslava Richtera, koji od 1964. godine razvija koncept sinteznog ili “sinturbanizma” idealnog grada nazvanog Heliopolis. U stambenim zigratima koji bi se veoma polagano, ali različitim brzinama, okretali oko svoje osi stanovnici Heliopolisa svaki dan budili bi se na različitim stranama svijeta i u drugom susjedstvu. Budući da je rotacija programirana tako da se izbjegne ponavljanje, grad je stalno novi i drugačiji.

HDD čita- onica

Hrvatsko dizajnersko društvo poziva na donaciju publikacija iz područja dizajna i svih srodnih područja za potrebe osnivanja dizajnerske čitaonice.

Svoje donacije molimo slati na adresu:

HDD

Boškovićeva 18

10 000 Zagreb

Dodatne informacije:

www.dizajn.hr

ERIC CHEVILLARD

CHEVILLARD JE NAJVEĆI FRANCUSKI APSURDIST, SUVREMENI NADREALIST KOJI UŽIVA UZETI POPULARNE KLIŠEJE I PODRIVATI IH SVOJOM MAŠTOM I SMISLOM ZA HUMOR

FRANÇOIS MONTI

Désiré Nisard mora biti uništen: netko mora stati na kraj njegovu opakom utjecaju na književnost i osloboditi svijet njegova štetna utjecaja u stvarima koje se tiču književnosti. Upravo to namjerava učiniti ovaj pripovjedač. Progoni ga kao neželjeno dijete, sramoti ga kao pisca grozних erotskih ljubica, ruga mu se kao sluganu različitih političkih gospodara njegove zemlje, ismijava ga zajedno s njegovim nesretnim učenicima i optužuje ga kao nazadnog kritičara. Ali ljutnja i pravedničko zgražanje nisu dovoljni: moglo bi doći i do fizičkog uništenja. No, kako pobogu ubiti čovjeka koji je umro prije 119 godina?

Pisac te čudne pripovijesti, četrdesetogodišnji Eric Chevillard, uz Jean-Philippea Toussainta i Jeana Echenoza, jedan je od pisaca koji su sredinom osamdesetih oživjeli uglednog francuskog izdavača Editions Minuit - matičnu kuću Novih Romanopisaca - Butora, Sarraute i Robbe-Grilleta, kao i Samuela Becketta. S njima je ova poznata izdavačka kuća dokazala da postoji život nakon Novog romana, da je još moguće propitivati tradicionalnu naraciju razbijajući šablonu koju su stvorili pisci poput Robbe-Grilleta i Claudea Simona. Važnost Chevillarda i drugih ostala je uglavnom nepoznata izvan francuskoga govornog područja, možda i zbog nemogućnosti da ih se smatra dijelom nekakve grupe ili pokreta, zasigurno i zbog toga što nitko od njih nije napisao nikakav manifest.

— CHEVILLARD NIJE ČOVJEK KOJI NAREĐUJE I NE GOVORI NAM ŠTO KNJIŽEVNOST JEST. ON SAMO IZNOSI ŠTO SE NE MOŽE SMATRATI KNJIŽEVNOŠĆU ILI OZBILJNOM KNJIŽEVNOM KRITIKOM. TO JE NAJVAŽNIJE, JER NAS ON U BITI MOLI DA SE MAKNEMO OD DOGME I KNJIŽEVNE OGRANIČENOSTI —

TRAGIČNA SMRT POSLJEDNJEG ORANGUTANA Od romana *Mourir m'enrhume* (*Umiranje me straši* iz 1987), Chevillard je objavio osamnaest knjiga. Dovoljna je samo jedna rečenica da sažme sadržaj romana Erica Chevillarda: smisliti jednostavnu ideju i zatim je iscrpiti kroz 150 do 200 stranica. Njegov najnoviji roman, *Sans l'Orang-Outan* (*Bez orangutana*) izravan je kao što implicira njegov naslov: zamislite svijet u kojemu posljednji orangutan umire i smislite kakve bi to imalo posljedice. Gotovo svaki odlomak razvija novu ideju, novi mogući rezultat ili posljedicu u krajnje širokom rasponu situacija. To nije ni ekološka bajka ni znanstveno orijentirana fikcija: Chevillard je najveći francuski apsurdist, suvremeni nadrealist koji uživa uzeti popularne klišeje – ovdje je to "leptirov efekt" koji će, prema mišljenju nekih, slijediti nakon izumiranja vrsta – i podrivati ih svojom maštom i smislom za humor.

Chevillard nije samo iznimno zabavan i dosjetljiv pisac, također je jedan od najfascinantnijih stilista u današnjoj Francuskoj. Čitati ga znači izložiti se serpentinama rečenica i odlomaka, puzati po stranici, krenuti na dugi put, a zatim na kratki put, uživati u jednorečeničnom haikuu, otkrivati umjetnost kontrapunkta koji čitatelja uvijek uhvati nesprema: koliko god dobro poznavali jezik, Chevillard

će ga uvijek rastvoriti i razotkriti nove načine promatranja starog mehanizma za koji ste mislili da o njemu ne možete više ništa novo naučiti.

No, ovaj čovjek ima i neprijatelje. Njegove priče nisu ni realistične ni vjerojatne: zapravo, Chevillard ne mari čak ni za slijed priče. Donekle ga se doživljava kao utjelovljenje pisca koji voli sebe promatrati dok piše, čovjeka koji nema što reći i koji se brine jedino o tome kako će trikovima pokoriti jezik.

U tome, očito, ima nešto istine: većina njegovih knjiga nema završetak, imate osjećaj da je mogao napisati 50 stranica više ili 50 stranica manje, a da se ne bi mnogo toga promijenilo. Isto tako nije potrebno pročitati cijeli Chevillardov roman. Najbolje ga je upijati malo po malo, nekoliko rečenica odjednom. Uzeti njegovu knjigu s police kada si želite priuštiti nešto posebno.

Premda ne smatram da je to negativno, čini se da to ljuti neke druge koji bi voljeli da je Chevillard psihološki realist, pravi pripovjedač i izravan govornik.

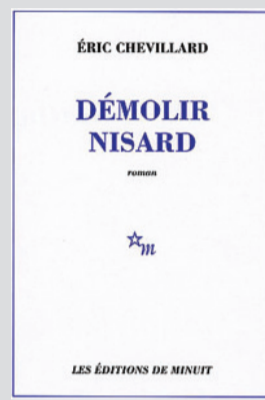
ROMAN O TEORETIČARU DVOSTRUKOG MORALA Vjerojatno je riječ upravo o tom nerazumijevanju u njegovu pretposljednem romanu *Démolir Nisard* (*Uništiti Nisarda*): moguće ga je čitati kao okrutnu optužnicu protiv suvremene francuske književnosti i književne kritike. Ironično, dogodilo se da je to njegova najbolje primljena knjiga, kao da kritičari nisu primijetili o čemu Chevillard zapravo govori.

Istina je da se ovo djelo lako može razmatrati samo površinski, što bi navelo na zaključak da je Chevillard dosljedan svojem uobičajenom poslu opsežnog razmatranja apsurdne ideje u beskonačnost. Désiré Nisard (1806 – 1888) davno je zaboravljeni francuski akademik, pisac, kritičar i političar. Proveo je cijeli svoj život mijenjajući političke strane, što mu je pomoglo u penjanju na društvenoj ljestvici: kada je umro, dobio je orden Legije časti, najvažnije francusko građansko odličje, bio je član Parlamenta i senator, te je neko vrijeme proveo kao ravnatelj uglednog sveučilišta Ecole normale supérieure, gdje je razvijao svoju teoriju o dva morala: jednom vrlo strogom, za obične ljude, i drugom, mnogo ležernijem, za bogate i moćne osobe. Njegovi pogledi na književnost nisu bili ništa manje arhaični i nazadni: mrzio je romantičare i mislio je da bi se pisci trebali posvetiti oponašanju Boileaua ili prevodenju Vergilija, poučavajući kroz svoj rad samo važne vrijednosti: obitelj, rad, vjeru i domovinu. Najveći je cilj književnosti moralno obrazovanje naroda i Nisard je želio biti prvi apostol te misije – nije čudno da ga pripovjedač Erica Chevillarda želi dokrajčiti, svim mogućim sredstvima.

Očito je da je Chevillardova poruka da je danas nešto trulo u francuskoj književnosti i kritici, da je to pošast *nisarizma* koja priječi kritičare da prosuđuju knjigu prema njenim autonomnim vrijednostima. Preferira se blebetanje o ne-književnim aspektima djela, izbjegavanje pustolovnih pisaca ili grđenje autora što nije, recimo, Henry James, ili što ne pokazuje u svome radu koje su to uvriježene vrijednosti današnjice. Većina recenzenata ostala je slijepa za taj aspekt romana *Uništiti Nisarda*, te je više raspravljala o nečemu što smatraju paradoksalnim: oživljavanje omraženog čovjeka kojega se ionako nitko ne sjeća. Ti su recenzenti često dolazili do očitog zaključka da je ovo još jedan dokaz kako je Chevillard novi kralj apsurdna. A možda i jest, no kritičarsko sljepilo za Chevillardov podtekst je, barem meni, svakako dokaz da je *nisarizam* krajnje perverzna bolest koja je još vrlo, vrlo snažna.

ANALIZA SE NE PRODAJE, SAMO ANEGDOTE

Istina je da trava izgleda zelenije s druge strane ograde, ali zbog slučaja romana *Démolir Nisard* uvijek se prestane čuditi kada čitam pritužbe Amerikanaca na pisanje o

književnosti u njihovim medijima. Zasigurno bi to moglo biti bolje, ali razlika je ipak izvanredna. *Harper's* redovito posvećuje sedam ili osam stranica najnovijim knjigama pisaca poput De Lilla ili Denisa Johnsona, a francuski književni mjesečni časopisi rijetko imaju članke dulje od jedne stranice. Više se prostora posveti samo ako je riječ o intervjuu s autorom – analiza se ne prodaje, samo anegdote.

Neki kažu da je jedini ozbiljan kritičar u američkom tisku James Wood (a nisu svi očarani njegovim gledištima), no tužna je istina da danas ne postoji francuski kritičar s barem upola takva ugleda, talenta i vještine. Situacija u Francuskoj danas je zaista strašna: jedna od najuspješnijih knjiga u 2007. bio je dosadan roman Oliviera Adama *A l'abri de rien*, knjiga o mladom dobrovoljcu koji pomaže ilegalnim useljenicima koji kreću prema Velikoj Britaniji da izbjegnju francusku policiju. To je loše napisano, regresivno djelo, pa ipak ga je tisak prodao kao jedan od najsmionijih i najdubokoumnijih romana godine. Čini se da ove pohvale opravdava moralni i politički program autora koji se, izgleda, slaže s većinom mainstream novinara.

Premda sam se pomalo udaljio od romana *Démolir Nisard*, ta je digresija vrlo bitna: usprkos mišljenjima recenzenata, Chevillard nije napisao svoju knjigu u zrakovom prostoru. Bilo bi glupo tvrditi da su svi oni pod utjecajem *nisarizma*, no još bi bilo gore zakopati glavu u pijesak i nastaviti se pretvarati da je, zapravo, sve u redu. Na francuskoj političkoj ljevici i desnici o knjigama se sudi prema kriteriju aktualnih vrijednosti i katkad se čini da su suptilna djela, koja ne slijede preferencije svoga vremena, odbačena kao larpurlartistička, zabavna samo ako nemaš s ničime drugim ubijati vrijeme.

Chevillard nije čovjek koji naređuje i ne govori nam što književnost jest. On samo iznosi što se ne može smatrati književnošću ili ozbiljnom književnom kritikom. To je najvažnije, jer nas on u biti moli da se maknemo od dogme i književne ograničenosti. U *Uništiti Nisarda* tvrdi da bi književnost oslobođena od utjecaja Nisarda bila čista poezija. Čistoća je nedostižna; on to zna, kao i mi. Pa ipak, uhvatimo se kako čeznemo za trijumfom luckastih, fantastičarskih, satiričnih, svadljivih, prkosnih, melankoličnih autora i – Chevillardovim riječima, svih drugih crnih sunaca poezije – nad onima koji ili podjarmljuju književnost svojoj usokogradnoj viziji ili spremno proglašavaju smrt književnosti – baš kao što je to činio Nisard prije više od jednog stoljeća, istodobno dok su Verlaine i Laforgue upravo radili na svojim poznatim remek-djelima.

S engleskoga prevela Sanja Kovačević.

Objavljeno u e-časopisu *The Quarterly Conversation* <http://quarterlyconversation.com/eric-chevillard-demolir-nisard>

ZATIRANJE KULTURE

INTELEKTUALAC: ZABRANJENA I ŽILAVA VRSTA

**TREBA VIKATI O HRVATSKOJ
"DEMOKRATSKOJ" PROCEDURI
UKIDANJA SLOBODE GOVORA, O
KRŠENJU USTAVNIH PRAVA DA
JAVNOST DOĐE DO INFORMACIJA,
O ZATIRANJU STRUČNOSTI I
FAVORIZIRANJU ŽUTILA**

NATAŠA GOVEDIĆ

U vrijeme kad je André Gide objavljivao svoje prve romane naklada u kojoj su se pojavljivali (financirani autorovim privatnim, točnije rečeno obiteljski naslijedenim novcem) iznosila je točno trideset primjeraka. Gide je smatrao da ih treba pokloniti ljudima koje bismo danas nazvali *opinion makers*, a ne distribuirati širokom tržištu. Kao osoba čija su djela kasnije zabranjivali i crkva i komunisti i fašisti, Gide je dugo kotirao kao internacionalno iznimno utjecajan autor (godine 1947. postaje i dobitnikom Nobelove nagrade). Lekcija njegove karijere bliska je stavu da intelektualac nije zabavljač, ne mora glumiti popularna gurua, ali mora ustrajati u tome da brani necenzurirane riječi. Dakako, pod uvjetom da ima čime platiti tiskaru. Toj je logici ekskluzivna broja primjeraka, ali duboka odjeka relevantna teksta paradoksalno blizak proleterski samizdat, kao fenomen povezan sa sustavnim političkim zatiranjem intelektualaca u istočnom bloku, zbog čega je autor ponovno prisiljen tekstove *osobno* dijeliti, prepisivati i čuvati u najužem krugu čitatelja, u tiražama koje se mogu nabrojati na prste jedne ruke.

DELETE-TANTIZAM Čitava je povijest dvadesetog stoljeća povijest zatiranja *kulture* i njezinih glasnogovornika. Masovnost i "sloboda" tržišta za kritičku su se paradigmu tekstova pokazali jednako destruktivnima kao i najrigidnije staljinističke godine. Tko god je studirao sociologiju medija, ne čudi se što novine u Hrvatskoj postupno gube *kulturne* rubrike, gase se, prelaze na model "obiteljskog kataloga jeftinih proizvoda"; ni što tiskovnim tržištem vlada petparački dnevnik po imenu *24sata*. *Kultura* jest zlorabljen pojam, ali gdje god se pod njezinom djelatnošću njeguje mogućnost ismijavanja službenih laži, *kultura* je po temeljnom opisu posla – opasna. Nevolja je u tome što to *kultura* o sebi više ne zna. Zaboravila je "proces" iz kojeg je rođen javni intelektualac (mislim dakako na Dreyfusovu aferu); zaboravila je čak bitno suvremeniju inačicu Saidove *svjetovnosti*, baš kao i *identitet otpora* Manuela Castellsa. Novinarima je postalo "normalno" (nisam primijetila nikakav strukovni štrajk) da njihovim redakcijama "upravljaju" ljudi bez ikakve erudicije ili strukovnog znanja, ali zato poslušni predstavnici korporacijskog novca. Gledateljima je postalo normalno

da bulje u televizijski program koji iz dana u dan smatraju upravo degutantno loše napravljenim, nezanimljivim, zatupljujućim. Sviklost na gubitak svih profesionalnih kriterija autorskih profesija postala je toliko općeprihvaćena da se pojedini novinari ozbiljno i *po zadatku* zalažu za smrt *kulture* kao takve, glasno zahtijevajući da se ukinu i one preostale emisije, časopisi, izdavačke djelatnosti, kazališne, radijske, filmske i likovne institucije koje pokušavaju uspostaviti argumentacijske standarde; ništa od toga navodno nam *ne treba*. Treba nam građanin koji ne postavlja nikakva pitanja. Treba nam kombinacija vjernika i konzumerističkog robota. E sad, kad javna retorika dostigne točku legitime destrukcije intelektualaca, obično se paralelno dogodi i urušavanje kompletnog sustava ideologijske uprave. Zato što ljudi jako loše podnose naredbe. Radije bi da im se pristojno, *kulturno* objasni zbog čega žive u nedostojnim uvjetima. Zbog toga gradonačelnik Bandić treba šefa hrvatske *kulture* Duška Ljuština puno više nego što Ljuština treba Bandića. Korumpirani sustav mora imati nekoga tko zataškava, uljepšava ili bar karnevalski spretno amortizira situaciju. Nećemo valjda *ozbiljno raspravljati* zašto se ogroman novac troši na sportske manifestacije, a umjetničke produkcije niču po gradskim "šupama"! Nećemo valjda čitati novine u kojima je udarna vijest izlazak nove knjige Žarka Paića, a ne nova erupcija navijačkog nasilja

**— KAD JAVNA RETORIKA
DOSTIGNE TOČKU
LEGITIMNE DESTRUKCIJE
INTELEKTUALACA, OBIČNO
SE PARALELNO DOGODI I
URUŠAVANJE KOMPLETNOG
SUSTAVA IDEOLOGIJSKE
UPRAVE. ZATO ŠTO LJUDI
JAKO LOŠE PODNOSE
NAREDBE. RADIJE BI DA IM
SE PRISTOJNO, *kulturno*
OBJASNI ZBOG ČEGA ŽIVE U
NEDOSTOJNIM UVJETIMA —**

(sustavno rasplamsavana u istim tim medijima)! Nećemo valjda za politički provokativne predstave novog cirkusa izdvojiti jednu stotninu novca koji dobiva katastrofalni "hladni pogon" Hrvatskog narodnog kazališta!? Nećemo, jer bismo onda imali *kulturu* (a s njom i kvalitetno školstvo, cijenjene akademije i slavne sveučilišne ustanove: mjesta znanja, a ne priučenosti). Ovako imamo niskokomforne grobnice za intelektualce. Iz kojih se tu i tamo začuje pokoji cvilež. Nažalost, ne čuje se urlanje. A trebalo bi vikati

nastavak na sljedećoj stranici —

ANKETA

- 1 Mislite li da je zastupljenost *kulturnih* događanja/tema u dnevnim novinama, radijskom i TV-programu te na internetskim portalima primjerena?
- 2 Pratite li novine za *kulturu* i *kulturne* časopise (koje?) – što mislite o njihovoj kvaliteti i smislu njihova postojanja?
- 3 Treba li danas uopće braniti *kulturu* od njezinih "neprijatelja"? (Koji su to?)
- 4 Što Vam najviše nedostaje kad je u pitanju domaća *kultura* – kakva vrsta teksta, kakva vrsta javnog angažmana?
- 5 Smatrate li da svojim djelovanjem utječete na *kulturne* tokove, kako dobivate povratnu informaciju i jeste li zadovoljni njome?

— nastavak s prethodne stranice

iz petnih žila, tako da odjekne sve do Europske Unije. I njezinih sudova. Trebalo bi, naime, pisati o hrvatskoj “demokratskoj” proceduri ukidanja slobode govora, o kršenju ustavnih prava da javnost dođe do informacija, o zatiranju

— ZEMLJA KOJA ŽIVI OD ESTRADE I SPORADIČNIH DEMONSTRACIJA NA CVJETNOM PLACU NEMA FOUCAULTA, KAO ŠTO NEMA NI POLITIČKU STRATEGIJU NJEGOVANJA INTELEKTUALNOG KAPITALA —

stručnosti i favoriziranju žutila. Nama se danas ne događa nikakva “izdaja intelektualaca”: mi svjedočimo pažljivo organiziranu reduciranju javnih profesija na ekonomski kompromitiran ukras režima.

Disentologija Kad je Michel Foucault objavio knjigu *Riječi i stvari*, u prvih tjedan dana u Parizu je rasprodana tiraža od tri tisuće primjeraka, podignut val polemika, dogovorena lista međunarodnih prijevoda. Da bi tako nešto bilo moguće, mora postojati medijska javnost koja aktivno i posvećeno, da ne velim kompetentno prati izdavačku i uopće stvaralačku djelatnost. Moraju postojati tiskovine na kojima je izgrađena **kultura**. Zemlja koja živi od estrade i sporadičnih demonstracija

na Cvjetnom placu nema Foucaulta, kao što nema ni političku strategiju njegovanja intelektualnog kapitala. Ne mislim da će nas od općeg medijskog diletantizma spasiti internet, ma koliko poštuju inkluzivnost tog medija. Javni intelektualac postoji u sredini koja njeguje sve svoje forume: od onih elektroničkih do pomnijih, samim time često i subverzivnijih analiza u specijaliziranim časopisima.

Kulturu je nemoguće, koliko i kontraproduktivno svesti na *criticu*. Jer **kultura** ni u najmračnijim vremenima nije kratak proglas, nego prava pravcata oluja, bujica suprotstavljenih javnih glasova. Ona ne može biti “unisona”, jednoglasna i deklarativna. To nam lako može demonstrirati i iskustvo EPH-ova ubijanja razlika: davno prije *Ferala* propala je gomila “glamuroznih” EPH-ovih časopisa posvećenih modnoj sceni, kulinarstvu i autotrkama, toliko zajednički skladno beznačajnih da njihovu smrt nitko nije ni dospio zabilježiti. Očito je da ljudi nisu u stanju kupovati reklamne listiće medijskih oglašivača: ne zanimaju ih šarene zbirke plaćenih oglasa. Gotovo svakog dana gomila primjeraka dnevnika *24 sata* završi u smeću. Jedan dio gradskih prolaznika ne želi uzeti u ruku čak ni besplatne primjerke tih novina, koje se prolaznicima guraju pod nos na različitim prometnim punktovima.

Obični čitatelj svoj otpor prema ispraznu katastrofizmu i reklamerstvu

najtražnijih medija izražava sve dubljim gubitkom interesa. Nije li to znakovito?

DRŽAVNI KULTUROCID No jednako je važno istaknuti da država još nije prstom maknula da zaštiti kvalitetne autorske projekte od gubitka uzaludne utrke s tržištem. Čini se da joj savršeno odgovara sveopća depresija i smrt **kulture**. Ljudima *bez stava* lakše je dostaviti nova poskupljenja, nove otkaze, nove poreze. Čini se da ulazimo u prostor apsolutne korupcije, u kojem i ljevica i desnica žude posvemašnju infantilizaciju javnog mnijenja. Na ovom bih mjestu diskretno podsjetila da čak ni nacizam nije zadugo uspio u takvoj misiji. Vjerojatno neće uspjeti ni tehnološki uznapredovao kapitalizam. Pogledamo li opus Jeana Baudrillarda, vidjet ćemo da lakonsko upadanje u virtualnost, u hipertrofiju simulacija i neprestana napumpavanja javne sfere paranoičnim kvaziinformacijama rezultira sve dubljom potrebom komunikacijskog “usporavanja”, vraćanja pisanju, tekstu koji sadrži više od bombastičnih frazetina, opipljivoj papirnatost stranici. Tih nekoliko milenija pisane povijesti dostatno dokazuje da **kultura** nije usmrtna. Trgovci prolaze, riječ ostaje. Zbog toga prosperiraju (čak i ekonomski) upravo oni sustavi koji ozbiljno i sa zasluženim poštovanjem uzimaju u obzir njezine odjeke.

Andreja Kulunčić, vizualna umjetnica Pomoć publici

Dinko Telećan, pisac i prevoditelj Nedostaje mi “visoke kulture” i polemike

1 Mislim da je mahom mizerna. U novinama se još ponešto nađe u *Novom listu*, što se radija tiče, još nekako opstoji, s ne odviše svijetlom perspektivom, Treći program, a internetski portali k'o internetski portali...

2 Povremeno pratim ponešto od preostalog, pa tako i *Zarez*, *Poeziju*, rjede *Književnu republiku*, *Quorum*, svakako *Europski glasnik*, spomenuti podlistak *Novog lista*... *Vijenac*, treba li spominjati, više nikako. Kvaliteta im je raznolika i varirana, a pitanje o smislu njihova postojanja prati pitanje o smislu postojanja **kulture** danas. Ako je u pitanju još tek dekor, nadgradnja, razonoda, zabava, spektakl, popu-

— KAD JE O ANGAŽMANU RIJEČ, NEDOSTAJE MI OBRAČUNA, NE S POJEDINIM EFEMERNIM FRAGMENTIMA DANAŠNJICE, NEGO, BAR U POKUŠAJU, S CJELINOM SITUACIJE —

njavanje praznine, “slobodnog vremena” preostala od besmislena pogona svagdanjeg, onda, dabome, ni **kultura** ni novine koje je prate nemaju ama baš nikakva smisla te je stoput bolje i smisljenije da se uloženi trud i sredstva preusmjere u agri-**kulturu**.

3 Pravi “neprijatelj” **kulture** nije onaj tko se maša pištolja kad čuje za nju, nego je to ona sama sebi u nespo razumu sa sobom i time što ima biti (danas i uvijek), pa stoga njena obrana može biti jedino samo-odbrana od same sebe.

4 Kod nas kao i drugdje, nedostaje mi ono što se valjda još smije nazvati “visokom” **kulturom**, u visinskoj razlici spram svega što na **kulturu** pretendira, a uočite je jeftinog, niskog, nemuštog, neukusnog i nedarovitog – npr. “stvarnosna” proza i ini “stvarnosni” bofl, poezija koja se takvom naziva jer se nekakvo kolokvijalno trućanje lomi u stihove, produciranje tipa performansa, instalacija i neo-primitivne glazbe (sve to, dakako, uz ultrarijetke iznimke). Pritom pod “visokom” **kulturom** i umjetnošću nemam na umu artifičijelnu pedanteriju, kvaziromantične epopeje, proizvodnju sonetnih vijenaca i pisanje romana u stilu devetnaestog stoljeća. A ako govorimo o tekstu, ne mislim ni na nabrijani intelektualizam postmodernističkog tipa. Mislim, sve u svemu, na “konzervativizam” koji ne reciklira, nego čuva ono malo što još vrijedi sačuvati, uništava ono puno što je za otpad i iznalazi ono još nikad neiznađeno, a nužno za suočavanje s još nevidenim. Kad je pak o angažmanu riječ, nedostaje mi obračuna, ne s pojedinim efemernim fragmentima današnjice, nego, bar u pokušaju, s cjelinom situacije. Riječju, fali mi pretencioznosti i megalomanije.

I da: nedostaje mi prave polemike, gdje se gađa velikim kalibrima u krupne mete, ali ne *ad hominem*, nego *ad rem* – oštro, dakle, a mimo svakog pljuvanja i ujedanja. Ukratko: “**kulturno**”:

5 Moj utjecaj trebali bi procijeniti drugi, a povratna informacija uglavnom je usmena, u usku krugu, i općenito – minimalna.

1 Na Internetu je zastupljenost **kulturnih** događanja primjerena (i kvalitetom i kvantitetom), i na tome čestitam ljudima koji rade (za malo novca) na internetskim portalima posvećenima u prvom redu suvremenoj **kulturi**. Nakon toga bih izdvojila radijski program (101, HR) te TV-program (HTV) – mada je TV-program daleko od “primjerenog” u smislu količine prostora posvećene suvremenoj umjetnosti. Daleko je najslabija zastupljenost **kulturnih** događanja u dnevnim novinama. Usporedbe radi, o sportašima znamo i što jest i što nije vijest za dnevni tisak (više recimo za trač-rubriku), dok o **kulturi** putem novina ne možemo pratiti ni što je aktualno. Jako je malo stranica posvećeno **kulturi**, i osim toga je i taj skromni medijski prostor često polu-popunjen reklamama.

2 Uglavnom pratim *Zarez* i *Život umjetnosti*. Ne bi bilo dobro da prestanu izlaziti!

3 Stava sam da **kultura** nema “neprijatelja”, osim možda konzumerizma, u kojem se još nismo snašli, ni kao publika (konzument umjetnosti) ni kao autori (**kulturni** radnici). Vrijednosti su se pomakle prema zabavnom, jednostavnom, rekla bih i banalnom. Očekujemo da publika može razumjeti suvremenu umjetnost, a ne činimo puno da joj u tome pomognemo. Privatne televizije (bar kod nas) **kulturu** zaobilaze u veliku luku (osim ako koji umjetnik/ca nije napravila dramu od svog privatnog života, ali i to isključivo na nivou preljuba, svada, nove odjeće itd.), što vjerojatno znači puno više od “uredničkog hira”... Trebali bismo se svi skupa više brinuti o educiranju publike i vraćanju navike “konzumiranja” kvalitetne umjetnosti (potrebe za njom), koja potiče na promišljanje, sumnju, drugačiji pogled... težiti **kulturi** koja ulazi u dijalog s aktualnim društvenim problemima, suprotno **kulturi** koja samo

“opušta” ili zabavlja.

4 Nedostaje nam **kulturna** strategija, i na nivou države i na nivou pojedinih grana unutar **kulture**. Mogu govoriti samo o djelu u kojem sama sudjelujem – suvremeno likovno stvaralaštvo – u kojem ste pri svakom novom projektu i dalje sami i na početku, što vas koči da svoje djelovanje proširite na bilo što osim produkcije i izrade projekata – a to je, u širem društvenom kontekstu, tek dio posla s kojim biste se kao umjetnik trebali baviti.

5 Svojim djelovanjem malo utječem na **kulturne** tokove kod nas. Nažalost se za moj rad mnogo više interesiraju vani nego ovdje, pretpostavljam zbog tematike – etičnost odnosa u društvu, pravednost raspodjele, etičnost znanstvenih otkrića, odnos prema *drugom* – kako sam i kod prethodnog pitanja navela, kod nas se sve više ide prema **kulturi** kao zabavi umjesto **kulturi** koja ulazi u dijalog s aktualnim društvenim problemima. Svakako je jedno od rješenja edukacija publike, ali i urednika u medijima, jer su mediji danas “najpreciznije” oružje za postizanje cilja. Međutim pitanje je trebaju li nam građani koji propituju, misle, kritiziraju, promišljaju... ili je ipak “idealni građanin” onaj koji 10 sati radi, 2 do 3 sata kupuje i preostali dio dana provodi pred televizorom (hipnotiziran nekvalitetnim programom). Lakše ga je manipulirati, još lakše zadovoljiti, a svu tu glupost još i rado plaća. Shvatili smo u proteklih 15 godina da demokracija znači odgovornost prema sebi i drugima (što ujedno čini društvo); ali što točno “odgovornost” znači, još nismo stigli posložiti.

— TREBAJU LI NAM GRAĐANI KOJI PROPITUJU, MISLE, KRITIZIRAJU, PROMIŠLJAJU... ILI JE IPAK “IDEALNI GRAĐANIN” ONAJ KOJI 10 SATI RADI, 2 DO 3 SATA KUPUJE I PREOSTALI DIO DANA PROVODI PRED TELEVIZOROM —

BIJEDA ESTRADNOGA IDEOLOŠKOGA *gleichschaltunga*

LOGIKA RAZARANJA UMA ISTA JE U STALJINIZMU I U NEOLIBERALNOJ IDEOLOGIJI GLOBALNOGA KAPITALIZMA. "BESKORISNOST" ELITNE KULTURE I NJEZINA "ŠTETA" JE U TOMJE ŠTO ODUZIMA NOVAC KOJI SE MOŽE UPOTRIJEBITI UPRAVO U KULTURNOM SEKTORU ZA ZABAVU NAMIJENJENU "NARODU". BEZ PARTIJE, NACIJE-DRŽAVE I TRŽIŠTA SVAKI JE DRUGI MODEL KULTURE NUŽNO OSUĐEN NA ODSTRANJENJE

ŽARKO PAIĆ

U staljinističkoj verziji kritike tzv. dekadencije građanske **kulture** prokazuju se "neprijatelji naroda" kao elitni preostaci jednog duha vremena neprijemljena aktualnome trenutku. Njihova se intelektualna djelatnost smatra beskorisnom, ideje zastarjelima, a društvena funkcija parazitskom. Kad je Lukács u svojoj knjizi optužnici protiv Nietzschea *Razaranje uma* krunski argument u korist novoga proletkulta izveo iz potreba masa za racionalnom izgradnjom "društva znanja", nije mu preostalo drugo nego da zaprijeti kategorijom kvantiteta: više nas je i svi drugi budite kuš! U toj istoj knjizi, koja se bavi uspostavom novog modela **kulture** "odozdo" protiv otuđene nadgradnje filozofije i umjetnosti građanskoga svijeta, izrečena je temeljna misao 20. stoljeća: "Nema nedužnoga pogleda na svijet". **Kulturalna** borba (*Kulturkampf*) uspostavlja nov identitet u društvu. Kule bjekokosne umjetnosti moguće su tek onda kada umjetnost još nešto bitno znači nekom društvu, pa čak i kad se od njih živi dovođenjem turističkih "nomada ljepote" u posjet tim obnovljenim kulama duha bez kojih je suvremeni svijet pust i prazan. Paradoksalno, ali ista je logika razaranja uma, poput staljinističke, bit neoliberalne ideologije globalnoga kapitalizma. "Beskorisnost" elitne **kulture** i njezina "šteta" je u tome što oduzima novac koji se može upotrijebiti upravo u **kulturnom** sektoru za zabavu namijenjenu "narodu". Bez Partije, Nacije-Države i Tržišta svaki je drugi model **kulture** nužno osuđen na odstranjenje. Nikad stoga avangarda nije bila radikalno subverzivna u svojim zahtjevima za promjenom društva promjenom umjetnosti, već upravo onaj preostatak manjine posvećene životu za ideje koji je Lukács prokazao kao dekadentnu elitu.

— PROBLEM NIJE U KRITICI ČASOPISA KAO TAKVIH, UZ UVIJEK NEKE PO NAKLONOSTI KRITIČARA ODABRANE IZNIMKE, NEGO U IDEOLOŠKOME ZAGOVORU KULTURE KAO "NEDUŽNOG POGLEDA NA SVIJET" —

KULTURA KAO "NEDUŽAN POGLED NA SVIJET" Istu zatupljujuću priču slušamo neprestano u svim mogućim obratima. Ono isto nesuvislo pitanje koje je novinar *Guardiana* uputio nakon što je osnovan Centar za javne intelektualce pred nekoliko godina na Birkbeck Collegeu u Londonu s prvom akcijom njegova direktora Slavoj Žižeka u organizaciji simpozija posvećenom filozofu Jacquesu Derridu – "A što su to ti tzv. intelektualci ikad učinili za svijet?" – prijeteći odzvanja hrvatskom medijskom scenom. Zašto država izdašno financira časopise za **kulturu** kad se ne bave ničim korisnim i aktualnim osim kritike medija? Kome služe časopisi koje nitko ne čita? Čemu uopće još Treći program Hrvatskog radija koji se

više ne sluša ni u katakombama? Srežimo im državne dotacije jer ničemu ne služe, a usput su i ideološki svrstani (*Vijenac* radikalno desno, a *Zarež* radikalno lijevo) i ne bave se onime što im je navodno svrhom – **kulturom**.

Staljinistički čekić ideologije narodnih masa i neoliberalni nakovanj **kulture** "slavnih praznoglavaca", neporecivo, u svojem perverznome zagrljaju na strani su "napretka": Profit i postotak čitanosti (u slučaju Trećeg programa još i slušnosti) odlučuje o kriterijima kvalitete. Nije li ono ruski narodnjak Herzen već odavno pokazao brutalnost ove moderne jednakosti "ukusa": Shakespeare vrijedi koliko i par čizama. Ali problem nije u kritici časopisa kao takvih, uz uvijek neke po naklonosti kritičara odabrane iznimke, nego u ideološkome zagovoru **kulture** kao "nedužnog pogleda na svijet". Takav pseudoliberalni pogled u svojem kič narcizmu dakako, jedini zna što je **kultura**, a svi drugi koji to misle da znaju, a u stvari ne znaju, ne zaslužuju drugo nego rezanje s državnih jaslara. Kad god se spomene ta odurna sintagma omalovažavanja i prijetnje, ne preostaje drugo nego uhvatiti se za **kulturu**.

KULTURA NIJE TEK ZABAVA ZA MASE Država, paradržavne fondacije i privatne zaklade jedini su financijeri **kulturnih** programa u javnome sektoru u Europi. Medijske korporacije nisu nikakve nove mecene, nego kapitalistički pogon kojemu **kultura** služi za uljepšanu sliku o vlastitim ekstraprofitnim gadostima. Slučaj *Ferala* pokazuje obrat one Lacanove sheme o dvije smrti. Prvo je simbolički usmrćen u ime imaginarnoga Oca (zakona tržišta), a onda realno pokopan u ime nadrealne mačeha (EPH). I prestanimo se obmanjivati da to nije ideološka strategija neokolonijalne moći sa svojim nacionalno-lokalnim egzektutorima. *Feral* je bio prije svega list ili novina **kulturalne** orijentacije na cijelom prostoru bivše Jugoslavije. Bio je to zato što je znao da "nema nedužnoga pogleda na svijet". I upravo zato što ga nema, za hrvatsku **kulturu** je ukidanje *Ferala* simbolički početak njezina realnoga dokidanja u spektaklu ništavila zvanog javna scena. Tu scenu sa svim njezinim trash-akterima obilato medijski podupiru grobari *Ferala*, sve dok i sami ne budu zbrisani iz "Pevac" rubrika **kulture** u ime novoga Oca/Maćeha.

Zato ne treba žaliti za ukidanjem **kulturnih** dodataka u hrvatskim dnevnim novinama. To se ne može dogoditi *Die Zeitu* jer **kulturu** uzdiže na rang kritičkoga diskursa o temeljima demokracije. Ali ono što se dogodilo s dnevnim novinama u Hrvatskoj ne govori toliko o bijedi hrvatske **kulture** u medijima, nego o ideološkim mehanizmima moći politike koja treba onakvu **kulturu** koja odgovara slici njezine lažne megalomanije. Umjesto eksplozije knjiga i časopisa u trenutku kad se otvara nova knjižnica na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, umjesto totalne **kulturalizacije** života u zemlji koja ubrzano želi nadomjestiti svoje rupe u neznanju u odnosu na zemlje EU, u ime neselektivne štednje krešu se i izdavački programi prijevoda znanstvene knjige na hrvatski. **Kultura** nije i nikad to nije ni bila tek zabavom za mase, nego ono što Bourdieu naziva **kulturnim** kapitalom koji je prije svega zamjetljiv u postotku visoko obrazovanih u društvu. Bez povećanja proizvodnje, distribucije i potrošnje knjiga i časopisa za **kulturu** - a znanost i umjetnost tvore bit te još uvijek održive riječi unatoč njezina srozavanja - **kulturni** je kapital sveden na barbarsku trampu robe za robu.

KVALITETA - JEDINI KRITERIJ Tko, dakle, prisvaja sebi pravo na legitimnost govora o jedinjoj pravoj **kulturi**, kritici ideoloških maski časopisa i novina za **kulturu**, o pravim kriterijima raspodjele državnih dotacija časopisima, patetičnom prizivanju tvrde ministarske ruke u kresanju sredstava *Zarezu* i, posljednje ali najvažnije, hvalospjevu neoliberalne

— OD SVIH POGLEDA NA SVIJET NAJGORI JE ONAJ PRIVIDNO NEDUŽAN, ONAJ KOJI VAS UVJERAVA DA JE KULTURA ESTETSKI PROIZVOD, SCHULZOV dućan cimernih boja ZA POTREBE REKLAME VLASTITOG IDEOLOŠKOG DUĆANA —

ideologije tržišta knjiga i časopisa kao pravednoj odmazdi potrošača beskrvnim i nekvalitetnim publikacijama, tim gutaćima novca poreznih obveznika u teška vremena recesije? Tekst Adriane Piteše u *Jutarnjem listu* samo je jedan u nizu uradaka bijede estradnoga ideološkoga *gleichschaltunga*. Rasprava o smislu časopisa za **kulturu** u Hrvatskoj jest raspravom o kriterijima dodjele sredstava (Ministarstva **kulture** RH i Grada Zagreba) tek onda kad se postavi temeljno pitanje o modelu nacionalne **kulturne** politike knjige i časopisa u kontekstu ulaska u EU. Tek tada postaje očigledno da priča o tome jesu li mnoge ili sve krave crne u mračnoj noći znači prije svega obranu istinskog identiteta naroda sa svojim jezikom i **kulturom** pod pretpostavkom da časopisi koje financira javni sektor ne promiču provincijalnu zavičajnost, ne vode huškačke hajke protiv Drugih, ne podilaze estradnoj karnevalizaciji **kulture** i ne zagovaraju kult nacionalističkoga masovnoga spektakla. I da se ponašaju profesionalno u svojim duhovnim i materijalnim obvezama: da budu kreativni i inventivni, pružaju kvalitetne informacije i nude odlične tekstove, i da svoje suradnike honoriraju sukladno svojim mogućnostima. Tko se bavi izdavanjem časopisa, a to vrijedi i za sve druge novine, ne može javno zagovarati vrhunske standarde i etičnost a u zbilji oponašati istinskoga junaka našega doba, Bogoljuba Amadea Trupca iz Krležinih *Zastava* s njegovim *take money and run* životnim credom.

Kriteriji raspodjele sredstava časopisima formalno su jasni, ali stvarno su uvijek pitanje personalne igre moći u povjerenstvima koje o tome odlučuju. Pitanje je jednostavno. Kvaliteta časopisa za **kulturu** u svim mjerljivim pokazateljima te kategorije mora biti kriterij raspodjele, a ne uravnilovka ili ideološki kriterij sveden na osobnu razinu.

"NEDUŽNI POGLED NA SVIJET" PO MJERI KORPORACIJA Kad sam krajem studenoga 2008. organizirao susret časopisa srodne orijentacije i načina mišljenja u Zagrebu – *Tvrda*, *Europski glasnik*, *Up & Underground*, *PlimaPlus*, *Apokalipsa*, *Phainomena*, *Zarež* – i simpozij na temu uloge časopisa za **kulturu** *Otvoreni prostori razlike* svima je bilo jasno da dolaze vremena pragmatične borbe za opstanak. **Kultura** se kao koncept u novim teorijskim i praktičnim modelima Europe nalazi u prijelomu. Identitet i razlike moguće je očuvati samo umrežavanjem srodnih projekata. Časopisi su u cjelini izgubili svoje povlašteno mjesto zakonodavca i interpreta **kulture** i postali komunikacijskim *interfaceom* raznolikih ideja. Tu je promjenu u svojoj knjizi *Dark Fiber* o medijima i intelektualcima odlično opisao kritički teoretičar-aktivist Geert Lovink. Sada je stoga pitanje kako očuvati ono što komunicira s Drugim i otvara mogućnost dijaloga. U neoliberalnome čišćenju **kulture** od preostataka uzvišenoga elitnoga duha radi se o preobrazbi **kulture** u čisti oblik ideologije upravo time što se izjednačava program ljevice s desnicom. Kako je, dakle, uopće moguće izvesti usporedbu *Vijenca* i *Zareza* prokazivanjem potonjeg za ideološko potkopavanje nacionalne države i njezinih simboličkih "svetinja"? Odgovor je u "nedužnom pogledu na svijet" zvanom **kultura** po mjeri korporacijske strategije pripitomljavanja svih njezinih radikalnih kritičara. To što se u modelu EPH zove **kulturom** jest krpež (*patchwork*) svega i ničega i još k tome dizajniran

(nastavak na sljedećoj stranici)

(nastavak s prethodne stranice)

za masovnu publiku. Beskrupulozni zahtjev za dokidanjem Zareza proizlazi otuda što ideologiju krpeža ne zanima suvremeno mišljenje i radikalni stav, nego tek prijenos informacija i njihova "skandalozna" preradba.

— BESKRUPULOZNI ZAHTJEV ZA DOKIDANJEM ZAREZA PROIZLAZI OTUDA ŠTO IDEOLOGIJU KRPEŽA NE ZANIMA SUVREMENO MIŠLJENJE I RADIKALAN STAV, NEGO TEK PRIJENOS INFORMACIJA I NJIHOVA "SKANDALOZNA" PRERADBA —

Rasprava o smislu časopisa postaje "besmislenom" onog trenutka kad postaje jasno da u sadašnjem modelu kulturne politike časopisi mogu postojati samo ako su financirani od države i regionalno-lokalnih kulturnih vlasti. Nadalje, časopisi koji interdisciplinarno zahvaćaju kulturu (književnost, humanistika, vizualne umjetnosti itd.) mogu postojati samo ako je njihov izdavač neka profesionalna udruga ili u rijetkom primjeru udruga vezana uz inicijative u civilnome društvu. Izdavačke kuće u svojim programima gotovo u pravilu i ne pomišljaju na izdavanje časopisa jer je to već u startu financijski gubitak. Distribucija časopisa je takva da iz vlastita iskustva znam kako se u mnogim dijelovima Hrvatske i sveučilišnim gradovima čitatelji Tvrde i Europskog glasnika, primjerice, obraćaju izravno urednicima s pitanjem kako da dođu do novoga broja.

ONI KOJI JOŠ POTREBUJU SNOVE I VIZIJE Ali, dovoljno je pogledati jedan tematski broj Čegecova časopisa Tema u kojem je cijela ova problematika začaranog semiotičkoga kruga pošiljatelj i primatelj informacija potkrijepljena i statističkim pokazateljima prodaje časopisa. Časopisi se čitaju zacijelo manje negoli 80-ih godina, ali

interes za nekim hrvatskim časopisima za kulturu izvan Hrvatske – Poezija, Quorum, Zarez, Tvrda, Europski glasnik, Libera Libra, Up & Underground, Fantom slobode, primjerice – svjedoči da uobičajena lamentacija kritičara o sterilnosti naših časopisa ne samo da nije točnom, nego je i olinjalom mazohističkom poštapalicom. Muharem

Bazdulj je u jednom tekstu osvrta na tekuću produkciju novih naslova knjiga i časopisa u zemljama bivše Jugoslavije upravo hrvatske časopise za kulturu ocijenio bez konkurencije najboljim.

Časopisi više nisu monolitna središta jedne jedine orijentacije. Prošlo je vrijeme takvih "velikih priča" i generacijskih spona. Kao što je pojam suvremene kulture decentriran i fluidan, tako i tiskani i online časopisi koji ukoričeni žive svoj drugi život, više ne mogu preuzimati na sebe misionarsku dužnost pro-

svjetitelja u javnome prostoru. Kad smo u nekoliko brojeva tematizirali problem medija, intelektualaca i nove prakse komunikacije u javnome prostoru u Tvrđi i Europskom glasniku, tada je naglasak bio na uvidu u dvostruku promjenu pisanja i posredovanja poruke. Časopisi za kulturu su suvremeni medij kritičkoga dijaloga i kritike vlastite bestemeljnosti u svijetu koji, kako je to zapisao Antun Šoljan upravo u pohvalu Trećeg programa Hrvatskog radija i njegova dramskog programa, nikad ipak ne napušta svoju sanjarsku otvorenost onima koji još uvijek trebaju snove i vizije – "mislim da pisac ne smije taj dragocjeni prostor, koji smo naslijedili od sanjara, koji su ga za nas otvorili kao astronauti koji nam otvaraju svemir, prepustiti sve većim valovima trgovaca, koji ga koriste kao prihvatni sajamski štand na kojem krčme svoju trivijalnu robu: zaglušnu glazbu frivolnog zaborava, ili zaglušno utuvljivanje promidžbenih laži, a sve pod onim trgovačkim geslom da ljudima pružaju ono što oni traže."

NISMO SVI ISTI I NIKAD NISMO NI BILI! Jedan od bitnih razloga zašto časopisi u Hrvatskoj moraju biti drukčije valorizirani, a to znači u cjelini njihova djelovanja

od produkcije do reakcije publike na tzv. tržištu, jest taj da časopisi nisu tek mjestom objavljivanja tekstova prije knjige. Njihova je zadaća kao i zadaća suvremenog kritičkog intelektualca premještenog na mrežu novih medija, da nikome više ne služe i da ničemu ne iskazuju pokornost osim vlastitog razloga postojanja. Kao što ne mogu zamisliti hrvatsku kulturu bez Dragojevićeve emisije na Trećem programu Poezija naglas i svega drugoga, tako ipak mogu zamisliti da bi nakon Ferala prostor slobode mogao biti uskraćen u ime neselektivne štednje nad ionako mizernim sredstvima hrvatske kulture.

Protiv estradnoga ideološkog gleichschaltunga za kojeg su i Vijenac i Zarez istovjetni, samo s ideološki različitim predznakom, valja reći sljedeće. Institucija koja objavljuje Vijenac s tekstovima koji pozivaju na zabranu kritičkoga diskursa demaskiranja desničarskih ideologija nacije ista je ona institucija kojoj je glavni urednik časopisa Riječi Slavko Jendričko nakon 11 godina dao neopozivu ostavku. Časopisi vezani uz takve institucije koje zatiru autonomiju svojih časopisa koji u njihovu okrilju predstavljaju misterij i skandal, jer su pali poput meteora u močvaru i od nje nastojali učiniti prostor za magnoliju, propast će sami od sebe čim osoba "pukne" od stalnog pritiska primitivne politike i njihovih moćnih anonimusa. Matica Hrvatska danas nije dostojna časopisa koji je zahvaljujući Jendričku Sisak učinio gradom kozmopolitske vedrine u tekstu. Časopisi su u Hrvatskoj osobe koje ih vode. Od njihovoga fanatizma i prkosa ovisi hoće li ti časopisi biti više od prohujalih godina u kojima je svaki novi broj onih za koje to i sam činim imao utopijski zanos događaja.

Od svih pogleda na svijet najgori je onaj prividno nedužan, onaj koji vas uvjerava da je kultura estetski proizvod, Schulzov dućan cimernih boja za potrebe reklame vlastitog ideološkog dućana. Razaranje bezumlja te "nedužne" laži ima nužno etički čin. E, nismo svi isti i nikad nismo ni bili! Iznad svega stoji samo to da ako nešto još treba učiniti radikalno u ideji tog estradnoga ideološkog gleichschaltunga onda bi jedino bilo pametno da se preostala kultura u EPH konačno ukine u ime "Konzuma"; T-coma, Velikog Trećeg, bilo čega i bilo koga, jer takva kakva jest više ne znači nikome ništa.

Daša Drndić, književnica Bez komunikacije sa svijetom

1 U medijima se uglavnom nabrajaju kulturni događaji u Hrvatskoj (štire vijesti o), među kojima ima znatan broj minornih i nezanimljivih, da ne kažem lokalnih manifestacija. Ima malo ozbiljnih i profesionalnih kritičkih osvrtu. Čast povremenim izuzecima. Kad bi bilo više stručnog kritičkog stava, vidjeli bismo do koje su mjere "kulturna gibanja" u Hrvatskoj provincijska kulturna gibanja, nezanimljiva za one izvan Hrvatske. S druge strane, o onima iz Hrvatske koji u svijetu doista promoviraju relevantna kulturna djela – mediji gotovo da se ne oglašavaju, o njihovim djelima još manje. Potom, svjetske, ako ne doista značajne, ono bar intrigantne pomake u kulturi, pa i ono što "kulturnjaci" iz svijeta ne samo rade nego i govore, mediji u Hrvatskoj gotovo ne spominju. Tako građani Hrvatske sebi samima izgledaju značajniji i bolji nego što jesu. Ni sa kim se ne uspoređuju javno. "Obični" konzumenti kulture uglavnom pojma nemaju što se na planu kulture događa u njihovu susjedstvu, kamoli šire. (Nije ni da ih baš zanima.) A svijet nije mali. I ne ograničava se na Evropu. Skandali u kulturi (ili "kulturi") omiljena su tema medija. Kultura se pretvara u sapunicu, što je uostalom i život čovjeka 21. stoljeća već postao. Sklad je postignut.

2 Pratim. Tvrdu, Evropski glasnik, Zarez, Vijenac s otporom, Riječi do sada, vidjet ćemo što će s njima biti,

Književnu republiku, Poeziju, Hrvatsko slovo ne pratim – štedim živce, Sarajevske sveske koje u Hrvatskoj zovu "bilježnicama" iako je ona aliteracija simpatična, Novu Istru, Novi Kamov, Mogućnosti, Quorum, Temu, Kolo i Forum najčešće sklopim prije nego što ih otvorim – nisu inspirativni i staromodni su, kao i Književna Rijeka, sporadično pratim neke časopise iz Srbije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore – kad na njih naletim ili mi ih netko pošalje/donesi. Nakupi se toga. Većinu tih časopisa prelistam (o, da, neke čuvam), ponešto u njima pročitam, onda mi leže posvuda naokolo, onda ih raznosim po bibliotekama. Ono što mislim da će mi koristiti – fotokopiram i "arhiviram". Pratim i inozemne časopise za kulturu preko interneta jer mi je pretplata na njih skupa, jer imam kredite za preživljavanje. U časopisima koje pratim postoje odlični tekstovi koje malo tko čita, a još manje ljudi komentira. Kao da se ništa ne događa. Čitamo se međusobno pa kad se vidimo, kažemo, ono ti je bilo odlično. Ima i dosadnih i loših priloga, čak iznimno loših i iznimno, nepotrebno opširnih, logoreičnih. Pa izgleda kao da urednici katkada neselektivno popunjavaju broj araka kako bi im časopis imao kakvu-takvu "formu" i udovoljio raznoraznim "uzusima". Ponekad čini se da hlapi entuzijazam za promoviranje dobrih i intrigantnih kulturnih vrijednosti, što ne čudi. Ili ih nema mnogo, ili nismo obaviješteni, ili imamo preča posla (otplate kredita,

preživljavanje), ili smo se umorili, ili se u ovom 21. stoljeću više ne događa značajna umjetnost. Evo nas opet na sapunicama, na našim sapuničarskim životima.

3 Treba. Ali od toga nema vajde. Kapital, novac, profit, ognjištarstvo, okoštala tradicija, nesloboda, cenzura, pogotovo autocenzura, strah – kukavičluk, ideologije – idolopoklonstvo, politika, fanatična religioznost i raznorazne "odanosti", klanjanje raznoraznim crkvama, raznoraznim "bogovima" i partijama – neprijatelji su kulture, neprijatelji su bespoštedne i permanentne društvene i umjetničke kritičnosti. A mislim da bi to kultura trebala biti – kritična i korektivna, beskompromisna estetska djelatnost. Ali, s obzirom na to da je 21. stoljeće stoljeće masa, stoljeće krda, stoljeće kolektivna disanja, kultura – koju proizvode pojedinci, ima malo šansi da u našu svakodnevicu ubaci po koju promjenu.

4 Nedostaju mi polemike. Nedostaju mi argumentirane i kultivirane "svade"; nedostaje mi kritičnost. Nedostaje mi da se izravno kaže, to i to ne valja ili valja i zašto. Ali, ne. Hrvatska se doima kao mala provincijska happy family koja ledima naliže na svoju mračnu ostavu u kojoj klepeću raznorazni kosturi prošlosti i sadašnjosti. Postala su nepodnošljiva medijska razmazivanja da ne kažem čega, tendenciozna i površna senzacionalistička laprdanja. Ali to publika voli. To prati. Što jednostavnije, to bolje. Tako joj se, toj "širokoj" publici, otvara prostor za iskazivanje vlastitog mišljenja koje je veoma malo vlastito mišljenje, a prilično mesnato kolektivno mišljenje, skupno i sigurno i neobavezujuće. Tako mnogi imaju dojam (iluziju) da sudjeluju, da su važni za "kulturno" blagostanje svoje male domovine.

5 Ništa više ne smatram. Rekla sam što smatram. A čime bih to trebala biti zadovoljna? Zadovoljstvo općenito, pogotovo samozadovoljstvo, nije dobro za stvaralaštvo, pa ni za život. Adrenalin pada, a s njim i imunitet. Zadovoljstvo ne hrani, nego uspavljuje. Što se pisanja tiče, ono je samotnički posao i nisam sigurna da više ima smisla. Možda se treba priključiti većini i požutjeti, navući se na neku dobru (inozemnu) sapunicu, životariti, otaljivati dane.

Sanjin Sorel, kritičar i esejist

1 Zapravo da.

2 Pratim apsolutno sve i nijedne me ne zadovoljavaju jer su autistične, samodovoljne, otvorene tek usku krugu ljudi. Svaka sa svojom malom svitom pouzdanika, bez istinske pluralističnosti.

3 Protiv sam bilo kakvih zabrana. Neprijatelje ne vidim, a da to nismo mi sami.

4 Nedostaju mi tekstovi koji neće nekritički podilaziti vremenu, već sada kanonskim vrijednostima. Nedostaje mi prostorni pluralizam – cijela kultura kao da je zagrebačka. Pogledajte TV, uvijek isti ljudi, novine, pa i novine za kulturu, stoga uvijek isti govori, isto...

5 Ne utječem ni na što, kamoli na kulturu. Zapravo, povratnih informacija ili nema ili, ako ih ima, nepouzdana su jer dolaze iz zone sumraka.

Jasenka Kodrnja, sociologinja i spisateljica

Kultura je i fenomen svakodnevice

1 Kako shvatiti riječ "primjerena"? Primjerena "kulturnim događanjima", primjerena "publici" ili pak primjerena institucijama koje se bave prezentacijom kulture? Naime, motreći trijadu aspekata kulture "kulturno stvaralaštvo" – "prezentacija" – "percepcija", uočavamo da je riječ o uvijek specifičnu odnosu u prostoru i vremenu, da su navedeni aspekti povezani i razmjerno samostalni. Za istraživanje tog odnosa danas u Hrvatskoj bila bi potrebna posebna studija. Također, bila bi zanimljiva usporedba s prethodnim razdobljima. No, pojednostavljeno, ta se primjerenost u osnovi odnosi na mogućnosti institucija i, dakako, osoba vezanih uz njih koje se bave prezentacijom i medijskom prezentacijom kulture. Na njihovu otvorenost, zatvorenost, senzibilnost (nesenzibilnost) za novo, na sposobnost "prevođenja" kulture na jezik prezentacije. Kultura se, dakako, u tom prevođenju transformira, sažima, izostavlja, ne vidi ili se pak stavlja naglasci koji su ishod različitih utjecaja. Sve se to zbiva u ekonomskom, društvenom i političkom kontekstu Hrvatske, koji te odnose uokviruje, usmjeruje, označuje. Koliko je taj okvir važan, pokazuje slučaj Ferala. Pa ipak prezentacija je, prije svega, primjerena institucionalnim i ljudskim mogućnostima sektora prezentacije. Budući da se ja bavim temama vezanim uz rod/spol, neka su istraživanja pokazala da sektor prezentacije nije rodno neutralan (ili primjeren), već djeluje kao filter vidljivosti ili nevidljivosti. U posljednje vrijeme međutim energija nekih žena kritičarki i izdavačica mijenja to stanje (Šafranek, Pintarić, Pogačnik, Žilić, Milijić, Rukavina...). Važno je i redefiniranje rodne povijesti prezentacije kulture (radovi S. Jakobović Fribec o Zagorki na primjer). To su tek natuknice... Važna je i koncepcija Zareza te doprinos autorica i autora koji tamo pišu itd.

2 Čitam Zarez i časopise koji prate književnost: Književnu republiku, Republiku, Sarajevske sveske, Temu, Književnu smotru, Tvrđu... Svi ti časopisi imaju svoje urednike, osnivače i autore. Spektar je širok i pokazuje raznolikost. Časopisi su profilirani. Ne bi bilo dobro da su otoci, iako ih neki tako doživljavaju. Mislim da profiliranost znači specifičnost i otvorenost. Znam spisatelje/ice koji objavljuju u raznim časopisima. Znam one koji govore: Nikada ne bih ništa objavila u časopisu x. Ljudi su isključivi, ljudi još misle totalitarno. Živjeli smo u totalitarizmu, posttotalitarizmu (tuđmanizmu) i u ratu. U crno-bijelom ekranu prijateljstva i neprijateljstva. Mišljenje: "Ili si s nama ili si neprijatelj!" bilo je samorazumljivo, ponutreno, podsvjesno, interiorizirano. Ne zanima me pozadinski politički veš, iako ga nazirem. Kada bismo ga pokušali sa sebe sastrugati, sasvim nas vjerojatno ne bi bilo. Ne bi bilo nikoga – tu i sada. Impregnirani smo, slijepljeni s politikom. Upravo zato važna mi je individualnost i autonomnost. Nikada nisam bila ni u jednoj političkoj stanci, pa ne znaju gdje me smjestiti. Baš me briga! Ipak, dešifriranje političkog jest i kulturni zadatak; podrazumijeva angažman kao potragu za istinom. Kultura se probija kroz laži, traži istinu. Ponekad se samozadovoljno uljuljava u čistoj ljepoti. Vratimo se časopisima. Njihova raznolikost pokazuje

centre kreativne energije. Ljudi žele pisati, pronalaze institucionalne okvire, opredjeljuju se za postojeće ili osnivaju nove časopise. Realiziraju kreativnu i organizacionu moć. I to ih veseli.

3 Pitanje je kako definirati kulturu. Pitanje je kako definirati neprijatelje. Kultura je i ne-kultura, prijatelji su i ne-prijatelji. Naime kultura se realizira u kontinuitetu, no i u suprotstavljanju u odnosu za zatečenu kulturu. "Ne" akademskom slikarstvu bilo je geslo impresionista, ekspresionista. "Ne" velikim pričama moderne geslo je postmoderne. Kultura grafita iskazuje važnost svakodnevnice, ne samo etabilirane simbolike. Kada bi kultura bila statična, ona bi bila vječno ponavljanje istog. Dijalektika: kultura, ne-kultura, nova sinteza pokazuje proces, život kulture. I danas je inspirativan Hegel. Zašto su prijatelji i neprijatelji kulture često isti subjekti ili institucije. Kulturi treba financijska podrška, sponzori, pokrovitelji. Nekada su to bili vladari, plemići, kraljevi, crkva. Da bi iskazali svoju moć, plaćali su umjetnicima njihov rad i određivali teme. Danas se kultura financira državnim proračunom RH, sponzorstvima, donacijama. Kultura i društvo se demokratiziraju, relativno. Financijeri kulture jesu prijatelji jer je omogućavaju i ne-prijatelji jer je usmjeruju (natječajima, odborima...). Neprijatelji i prijatelji kulture njena su birokracija i njena hijerarhija. Politika je prijatelj i ne-prijatelj kulture. Nakon završetka Drugog svjetskog rata često su se snimali ratni filmovi iako nije postojala nikakva posebna direktiva u tom smislu. Nakon završetka Domovinskog rata uslijedila je serija ratnih filmova, također bez ikakva direktna naputka. Neki autori

žele biti u trendu, neki trendu govore "Ne". Ipak, politika je sveprisutna, djeluje prirodno, kao magla. Prijatelji i ne-prijatelji kulture jesmo i mi autorice i autori, kada činimo kompromise, kada se stavljamo u funkciju nekoga ili nečega, kada sami sebe cenzuriramo ili se pak bahato namećemo kao dominantni uzori i kada stvaramo (obilježeni raznim pripisanim "ne" ili pak potaknuti imperativom "ne"). Posebno valja istaći ne-kulturu kao ništenje njena osnovnog značenja (njegovanja, što podrazumijeva poštivanje života kulture). Onaj tko u ratu kulturna dobra uništava, krade i pali neprijatelj je kulture. Onaj tko u miru podređuje kulturu interesima profita (Cvjetni trg na primjer) neprijatelj je kulture. Oni koji kulturu stavljaju u funkciju politike moći (Thompson) neprijatelji su kulture. Budući da je prijateljstvo i neprijateljstvo ponekad isprepleteno, potreban je dijalog, a ne ratovi u ime kulture.

4 Nedostaje poimanje kulture kao fenomena svakodnevice (jezik psovski na primjer, nezaposlenost, život na rubu egzistencije...). Prikazi analiza slučajeva i sustavnih znanstvenih kulturoloških istraživanja. Nedostaje polemika u tisku. Polemičnost i kritičnost jesu privilegije malena broja kolumnista, nekih novinara i nekih profesora. Stvara se privid polemičnosti, a riječ je o istim osobama, pa polemike dobivaju značajke privatnosti, osobne ugroženosti i osobite osobne važnosti. Polemika se suzila na malen broj ikona, a većina je nijema, bez

— POSEBNO VALJA ISTAĆI NE-KULTURU KAO NIŠTENJE NJENA OSNOVNOG ZNAČENJA NJEGOVANJA. ONAJ TKO U RATU KULTURNA DOBRA UNIŠTAVA, NEPRIJATELJ JE KULTURE. TKO U MIRU PODREĐUJE KULTURU INTERESIMA PROFITA NEPRIJATELJ JE KULTURE. TKO KULTURU STAVLJAJU U FUNKCIJU POLITIKE MOĆI NEPRIJATELJ JE KULTURE. BUDUĆI DA JE PRIJATELJSTVO I NEPRIJATELJSTVO PONEKAD ISPREPLETENO, POTREBAN JE DIJALOG, A NE RATOWI U IME KULTURE —

mogućih kanala komunikacije. Dnevne novine u pravilu nemaju rubriku Reagiranja, a u jedinicama koje je imaju objavljivanje se čeka mjesec dana. U rubrici kulture na TV-u nedostaju prikazi promocija poezije. Kada bi netko (iz Australije ili s Marsa) na osnovi Vijesti iz kulture stjecao impresiju o njenu spektru, zaključio bi da u Hrvatskoj nema poezije (jer snimatelji TV-a ne pojavljuju se na promocijama poezije). Ali nije dobro cviliti... Puno se toga događa na internetu: ženski portal, biblioteka Krešimira Pintarića...

5 Pitanje utjecaja posebno je i složeno. Kakav je po veličini i važnosti utjecaj serije Sve će biti dobro i utjecaj filma Kino Lika? Ako se nešto mnogo gleda, utjecaj može biti više psihološki nego kulturološki. Što se mene tiče, svoj utjecaj smatram najvažnijim u komunikaciji sa studentima i studentima, s asistentima, putem interakcije dajem i dobivam. Također, jako volim čitati svoje pjesme na jutrima poezije i drugim prigodama.

Snježana Abramović Milković, plesačica i koreografkinja suvremenog plesa

Podržava se prosječnost

1 Mislim da nije primjerena s obzirom da neke dnevne novine drastično smanjuju broj stranica posvećenih kulturnim zbivanjima. Isto tako i novinari koji prate kulturna događanja, htjeli-ne htjeli, podlegli su senzacionalističkom trendu odnosno sve ispod razine senzacije postaje im poluzanimljivo ili nezanimljivo, a zaboravljaju da su upravo mediji ti koji formiraju, a ne prate javno mnijenje i trendove. Opasno je kada se prag podražljivosti prosječnog čitatelja ili gledatelja povisi zahvaljujući senzacionalizmu u medijima; kakav im to onda kulturni događaj može biti intrigantan i zanimljiv?

2 Da, ne redovito – Zarez, Vijenac i jedini časopis za plesnu umjetnost Kretanja... Velika opasnost tih časopisa jest da postanu sami sebi svrha. Naime, smatram da ne bi smjeli izgubiti životnost, a pritom da bi trebali zadržati profiliranost. Mislim da se ionako događa sociološki fenomen, mogu to objasniti na primjeru suvremenog plesa – krugovi koji

prate ples vrlo često se i sami bave plesom pa ustvari imamo vrlo stručne krugove posvećene jednoj vrsti umjetnosti te ostale građane koji u najboljem slučaju konzumiraju jednu predstavu suvremenog plesa godišnje. Za većinu nisam ni sigurna znaju li što je to suvremeni ples... Dakle, vrhunski elitizam.

3 Najveći neprijatelj po meni je malograđanština odnosno shvaćanje kulture kao nekritične i dekorativne i svakako učmalost i prosječnost. Učmalost zaista jako ovisi i o načinu financiranja i promišljanju kamo usmjeriti kulturu u Hrvatskoj, ako takvo postoji, jer uspješni se ne nagraduju, a neuspješni se ne kažnjavaju, dakle podržava se prosječnost.

4 Tekstovi koji se polemički bave kulturnom politikom. U kulturi također trebaju kontrolni mehanizmi kao i gospodarstvu pa se može vrlo dobro razgovarati o tome postoji li kulturna politika i kakva je te na što se troše sredstva. Puno

polemičkih emisija ima na HTV-u, pa bi zaista bilo korisno kroz neke od njih problematizirati kulturnu politiku i trošenje nemalih sredstava iz proračuna, i to direktnim sučeljavanjem s financijerima, što se gotovo uopće ne događa.

5 Pa, vjerojatno utječem, ali to se vidi, nažalost, tek nakon puno godina rada kada se kompariraju dometi i pomaci u uvjetima rada nekada i sada. Voljela bih da smo manje konzervativno društvo pa da to ide brže. Što se tiče povratne informacije, nju najčešće dobivam od ljudi koji prate ples ili se to osjeti po stupnju zainteresiranosti medija za ples. Šteta što financijeri ne odvajaju sredstva za evaluacije programa pa bi i njima bilo jasnije što treba financirati, a nama kojim putem dalje krenuti i što nije dobro, a što je dobro. Ali sredstva se i dalje raspoređuju po principu svima po malo ili nikom previše (osim izabranima) bez obzira na kvalitetu, kao da se kupuje socijalni mir u umjetničkim krugovima.

KRITIKA U ERI infonode

INFORMACIJA MOŽE PONUDITI SAMO saznanje, DOK JE ZA spoznaju POTREBNO ONO ŠTO NESTAJE - KRITIČKO PROMIŠLJANJE, S KOJIM NESTAJE I KULTURA DIJALOGA I POLEMIZIRANJA

TRPIMIR MATASOVIĆ

Kulturne rubrike u dnevnim novinama dobivaju sve manji broj stranica, kulturni prilozi se ukidaju, kulturni sadržaji na javnoj se televiziji emitiraju se u "pornografskim" terminima. Tako otprilike glasi svakidašnja jadikovka domaćih kulturnih djelatnika. A kako se jadikuje već dugo – a ne mijenja se ništa, barem ne nabolje – onda ni ta jadikovka nije više svakidašnja, jer je mnogima već i jadovanje – dojadilo. Preostali borci protiv vjetrenjača spremno će imenovati i krivce za takvu situaciju – tranziciju, neoliberalnu ekonomiju, korporacijske interese, a, ako ni to nije dovoljno, listi krivaca pridodat će se reality programi, antiintelektualna klima u društvu i još ponešto što se prigodice izvuče iz rukava. Sve navedeno, nažalost jest manje-više točno, ali krivci nisu samo oni koje se obično apostrofira.

Krenimo od famoznog pitanja prostora za kulturu u medijima. Kvantitativno gledano, stvari naizgled ne stoje loše. Da, rubrike kulture dobivaju jednu, najviše dvije stranice u dnevnim novinama, ali se zato o kulturnim događajima izvještava i u drugim rubrikama. Načelno, nema ništa loše u tome da kultura svoje mjesto nađe i na, recimo, gradskim stranicama, pa čak i u okviru onoga što se može svesti pod okvir scena/spektakli i slično. Kad je, pak, riječ o javnoj televiziji (jer na privatnima kulture uopće nema), onda se snimke koncerata i kazališnih predstava zaista emitiraju u opskurnim terminima, ali zato, recimo, *Vijesti iz kulture* idu par puta dnevno, i to ne u najgore moguće vrijeme terminima, a *Pola ure kulture* smjestilo se čak i u udarni večernji termin.

PANDORINA KUTIJA INTERNETA Problem, međutim, nije u količini sadržaja, nego u njihovom tipu. *Kulturu* se obilato prati ili na razini pukog izvještavanja – što je potrebno – ili na, recimo to tako, *tabloidan* način (*Pola ure kulture* je školski primjer) – što je, nažalost, nužno zlo. No, ni to ne bi bilo samo po sebi problematično kada bi imalo protutežu u kritici. A upravo je ona ono što polako ali sigurno izumire u hrvatskim medijima. Čak ako i zanemarimo individualne vrline i mane pojedinih kritičara, upravo je alarmantna činjenica da se umjetničkoj (a pomalo i svakoj drugoj) kritici daje sve manje prostora, a to se vidi i po broju kritičara u dnevnim medijima. Na osobnom primjeru mogu posvjedočiti da sam pripadnik izumiruće vrste – preostala su još samo tri medija (*Večernji list*, *Jutarnji list* i *Radio 101*) koji imaju stalno zaposlene kritičare ozbiljne glazbe. Nije puno bolje ni s drugim umjetničkim vrstama – kazalište, film, proza i mainstream popularne glazbe još se koliko-toliko drže, ali likovne kritike u dnevnim medijima gotovo da više uopće nema, a o "opskurnim" područjima kao što su poezija, arhitektura, dizajn, suvremeni ples ili elektronska glazba da i ne govorimo. To tiho umiranje umjetničke kritike, srećom, ne rezultira i umiranjem kulturne produkcije – ona je još uvijek vrlo živa – ali je, s druge strane, pokazatelj umiranja nekih temeljnih kvaliteta društva u kojem živimo. Ne treba nas tješiti što nije riječ o specifično hrvatskom problemu – slično se događa i drugdje, pa čak i u sredinama bogatije i kulturne i demokratske tradicije, koje, k tome, nisu iskusile blagodat tranzicije, niti

ih globalna ekonomska kriza potresa kao nas. Korijen pojave koju su Amerikanci već odavno nazvali *infotainment*, a koju bismo mogli slobodno prevesti kao *infonoda*, paradoksalno, leži u sve većoj dostupnosti informacija. Pandorinu kutiju otvorio je Internet, koji je u mnogim aspektima – i pozitivnima i negativnima – paradigma današnjeg vremena. Ponekad se s mukom, ali i nostalgijom, sjećam svojih kritičarskih početaka, kada se još pisalo na pisaćem stroju, kada su čak i osnovne informacije bile teško dostupne, a stručna referentna literatura još i teže. Danas je sve to dostupno nakon dva-tri klika mišem, bez potrebe za pretraživanjem prašnjavih knjiga po mračnim knjižnicama ili bezuspješnim okretanjem brojeva fiksnih telefona.

POTPIS POD SLIKU Današnja množina informacija dovela je, međutim, do situacije u kojoj se stvorio privid znanja. Jer ako je znanje moć, onda ćemo, većom dostupnošću informacija, svi biti moćniji. Ali nismo, i to zato što informacija može ponuditi samo saznanje, dok je za spoznaju potrebno ono što nestaje – kritičko promišljanje. To je, pak, nešto što iziskuje još nešto čega suvremenom čovjeku također kronično nedostaje – vrijeme. Na prenatrpanom tržištu informacija stoga se dobro prodaju one koje je lako zapaziti i još lakše konzumirati. Odatle i tendencija suvremenih medija da prezentiraju upravo takve informacije – novinarska forma *potpisa pod sliku*, stara je, naravno, kao i samo novinarstvo (pa i starija), ali tek je u 21. stoljeću postala dominantnim oblikom novinarskog izraza. Čak su i kolumne u većini novina, kao društveno-politički ekvivalent umjetničkoj kritici, postale upravo to – tekstovi u kojima se, pod fotografijom autora, nižu paušalne i lako probavljive "analize". U takvom kontekstu, kritika je jednostavno osuđena na smrt. A s njom nestaje još nešto, jednako bitno – kultura dijaloga i polemiziranja. U vremenima kada su informacije bile malobrojnije i nedostupnije, dijalog je bio osnovni oblik razmjene informacija, ali i njihovog promišljanja. Era *infonode* potiče, pak, samotničko sjedenje pred računalnim ekranom – na Internetu je sve dostupno, a Drugi nam više nije potreban. I opet, nisu ni novinarstvo, ni kultura, ni kritika jedine sfere na koje utječe taj fenomen – on se proširio na sve segmente društva – od djece koja se radije sama igraju

— KADA SU INFORMACIJE BILE NEDOSTUPNIJE, DIJALOG JE BIO OSNOVNI OBLIK NJIHOVE RAZMJENE. ERA infonode POTIČE, PAK, SJEDENJE PRED EKRAKOM – NA INTERNETU JE SVE DOSTUPNO, A DRUGI NAM VIŠE NIJE POTREBAN —

za računalom nego sa svojim vršnjacima na igralištu, preko studenata, koji, po *Bolonji*, ne trebaju čitati previše stručne literature, "da ih se ne bi preopterilo", pa do političara, koji će više vjerovati statističkim brojkama nego onome što golim okom mogu vidjeti oko sebe. Ukratko, današnjem se društvu događa da, negiranjem socijalizacije, počinje negirati i sebe samo.

PREŠUĆIVANJE I NEZAMJERANJE Sve su to pojave koje su djelomično očekivane i neizbježne, ali izumiranje kulture kritičkog promišljanja (i ne samo kad je o kulturi riječ) ipak nije nešto što bi se trebalo prihvatiti šutke, zdravo za gotovo. I nema tu previše smisla pozivati na odgovornost ni političare (kojima, uz časne iznimke, nije blisko nikakvo promišljanje, a pogotovo ne kritičko), ni vlasnike korporacija (kojima promišljaju samo načine ostvarivanja materijalne dobiti), ni konzumente senzacionalističkih tiskovina i reality programa (koji ih ionako ne konzumiraju radi intelektualnog uzdizanja). Odgovornost, naprotiv, leži upravo na nama koji kulture (u najširem smislu tog pojma) živimo i promišljamo jer nam je nasušno potrebna – kao što je korporacijskim moćnicima potreban profit, političarima funkcije, a Thompsonovim obožavateljima uzdignuta desnica.

Uz rijetke iznimke, mi to ne činimo. Novinari šutke pristaju na sadašnja pravila igre, prodajući vlastitu profesionalnost i etičnost za golu egzistenciju. Nisu ni kulturni djelatnici puno bolji – kritički progovaraju kada se nađu u financijskoj nemilosti državnih financijera, a u međuvremenu se bave drugim temama, kojima se, po mogućnosti, nikome neće zamjeriti. No, dokle god ne shvatimo da je izumiranje kritičkog i polemičkog duha problem koji nadilazi partikularne interese svakog od nas pojedinačno, dotle nemamo pravo reći ništa drugo, nego da živimo u društvu kakvog i zaslužujemo.

Milorad Stojević, književnik

Mangupi u vlastitim redovima

1 U našim je tiskanim medijima popis kulturnih događanja izvanredno zastupljen. To su obično info-stranice. Popis je tih događanja uvijek više-manje točan, kao i radno vrijeme i adrese dežurnih ljekarni, kina, kazališta, galerija. Još su točnije dosta fleksibilne strukture kabelskih, satelitskih i zemaljskih TV-programa, horoskopa, biometeorološke prognoze (s izgledima vremena) te vozni redovi autobusa, vlakova i brodova. To se može naći u internetskim gradskim i mjesnim aktivnostima. *Kultura* na *teveu* znatno je bolje organizirana. Tamo pripuste friško umrle kulturnjake i kulturne objekte od državne važnosti. *Kultura* tamo stoji postojano kao domaća recesiona tradicija. Blogeri su poprilično opušteniji u širini, ali su uglavnom nezalnice ili su smušeni od pilula ego-tripa. Valjaju gluposti ne učeći od javnijih medija da je šutnja zlato. Budući da su popisi točni, držim da je točno i da ima tema. No one se ne drže u *cockpitu*, nego u *bocaportu*.

2 Pa, pratim, često sa zaostatkom. Većinom su tromi i hromi. A o smislu njihova postojanja i kvaliteti, a i šire, glavu elegantno stavljam u vjetar.

3 *Kultura* u nas ima, čini mi se, mangupi u vlastitim redovima, a ne neprijatelja. Obrana kulture doima mi se nekako preuzvišenom zadaćom za koju osobno nisam spreman. Niti me zanima. Kada se mangupi mangupiraju, obično je nekome kasno za kajanje.

4 Nedostajanje kulture također je njezin oblik. U tom obliku pokazuje se i njezin javni angažman. S tim u vezi apatija više nije forma, nego stoički sadržaj. Dostaje li njen nestanak, nije na mojim plećima. Nedostaje mi brzina procesa nestajanja nedostajanja.

5 Ma, hajte, molim vas... Čekam ljeto; a kakvo će biti more, ne ovisi o meni.

Borislav Mikulić, filozof

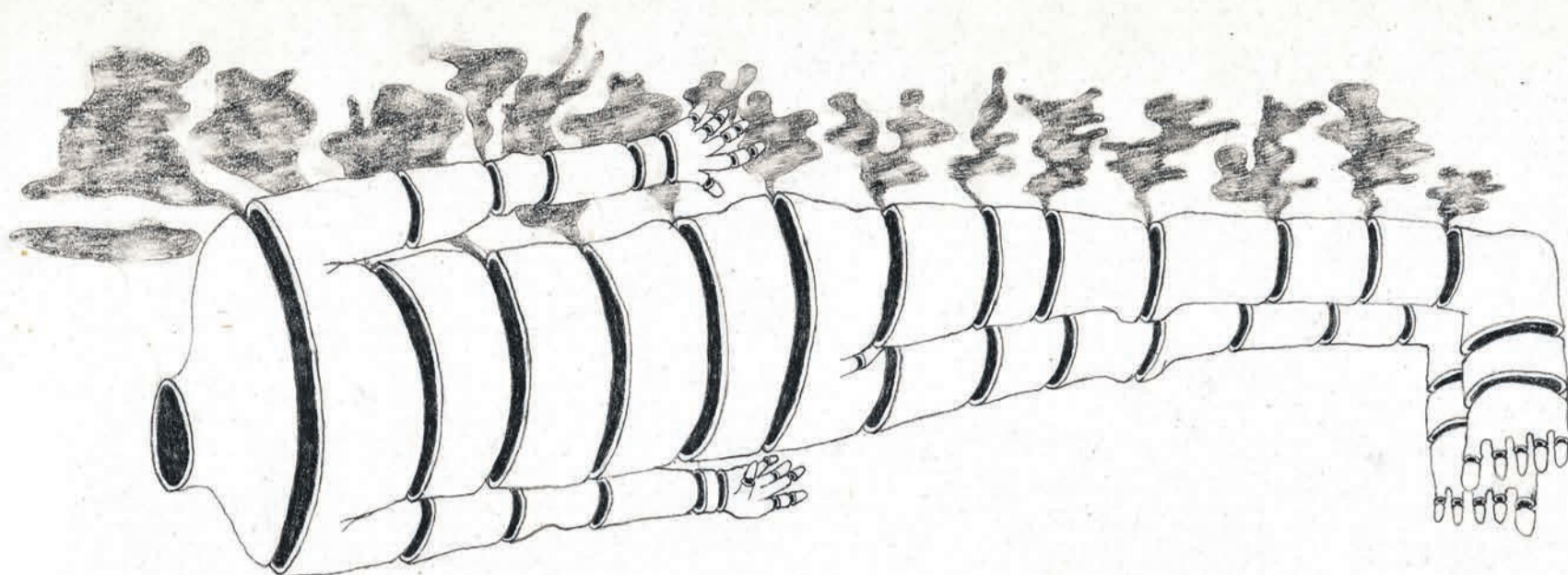
1 Svakako nedovoljno, i to već kvantitativno; na HTV-u ima više emisija o "duhovnom životu" i crkvi nego o cijeloj kulturnoj proizvodnji.

2 Kulturne rubrike u dnevnim novinama, tjedne priloge u novinama, kulturne TV-emisije, časopise i portale informativno, a čitam selektivno.

3 Ne mislim da postoje neprijatelji kulture; svi vole kulturu, možda je to problem.

4 Nije posve jasno pitanje; problem je preuzak kontekst, premalo ljudi, prevelika opsesija proizvodnjem slike o sebi.

5 Ne utječem, premalo proizvodim; povratne informacije adekvatne su tome.

koji mirno sjedi i, recimo, čita.
Koji može ustati, a i ne mora.
I koji ne umire za tim jedrom.
Ne osjeća nikakvu slobodu,
niti strah, niti ikoga čeka.
Poslije tekile, bavi se solju,
poslije ljubavi,
snade se s onim što mu je blizu.

Ivica Prtenjača (Rijeka, 1969.) pjesnik je, prozni pisac i dramatičar. Za svoje tri otisnute pjesničke knjige primio je brojne nagrade, a poezija i proza prevedene su mu na desetak jezika. Pjesme koje donosimo dio su rukopisa naslovljenog *Okrutnost*, početkom tekuće godine nagrađenog nagradom "Dobriša Cesarić", koja se godišnje dodjeljuje za najbolji neobjavljeni pjesnički rukopis.

Priložene pjesme, čini se, potvrđuju i ovjerovljuju poetički lom naznačen u zaključna dva ciklusa autorove posljednje zbirke (*Uzimaj sve što te smiruje*, 2006). Frenetično, interpunkcijom neomedeno nizanje fragmenata, informacijsko i slikovno preobilje snažna, narcisoidna subjekta izgrađeno na popudbini semantičkog konkretizma i iskustvu tekstualizma sedamdesetih i osamdesetih godina, dominantno u prvim dvjema knjigama (dijelom prisutno i u trećoj), zamijenjeno je smirenim, lamentirajućim izričajem rezignirana, "ispražnjena" subjekta suočena s ograničenjima svijeta, ali i teksta. Njegov je izraz staložen, smiren, obilježen osvješćenjem i prihvaćanjem egzistencijalne "bačenosti" te je, i kada semantička ravan upućuje na napetost, (unutarnji ili vanjski) konflikt i sveprisutan nemir, u njegovu tonu i timbru prisutno nešto od klasične elegičnosti. Semantički kratki spoj *Pisanja* i *Yvesa* ustupa mjesto naraciji, misao se razvija transparentno od prvog do posljednjeg retka – za razliku od dosadašnje prakse uglavnom se poštuje njegova značenjska zaokruženost – što rezultira taksativnim, perpetuirajućim, na ponavljanju i "jedinici daha" izgrađenim ritmom. Isti biva dodatno učvršćen repetitivnim, strukturirajućim sintaktičkim jedinicama koje, mjestimično, funkcioniraju kao odjek nekog neuhvatljivog refrena. Ova je pjesnička *Stoia* uokvirena uglavnom negativnim kategorijama, prije svega izostankom ljubavi – njezinom nemogućnosti, koja se gotovo poopćuje, utemeljuje kao ontološka konstanta, te sveprisutnim motivom razdvojenosti, neostvarena susreta ili, u najboljem slučaju, rastanka. Tek je jedan prozor naznačen kao mogući izlaz iz te egzistencije tamnih tonova, no i on s pokazuje, ako ne zatvorenim i neprobojnim, a ono barem nesigurnim i ambivalentnim. Riječ je, naravno, o onom istom, osporenom – tekstu. Reanimira se u prvoj knjizi uspostavljen romantičarski topos pisanja i literature kao pribježišta, nečeg što omogućuje izmještenje iz opterećujuće kolotečine. Protagonist će tako reći *Jutros sam se morao spasiti, povjerovao sam i u pisanje kao/veselu životinju* te, u sljedećoj pjesmi, potvrditi svoju eskapističku namjeru: *iza prozora/sjedi čovjek posve gol/i tuče po/plastičnim slovima./On tako napušta sve ovo./On odlazi na putovanje...* čime je čin pisanja i izriječkom identificiran putovanjem, dislokacijom. No ono samo naizgled predstavlja sigurno mjesto – istovremeno je neprijateljsko, autodestruktivno; područje opasnosti – *pisanje sve više/počinja sličiti/lomljenju prstiju, bušenju kože/svojevrsnom uzimanju prirode /bespovratno*. Ali i, ni više ni manje, nužno. (Marko Pogačar)

Ivica Prtenjača

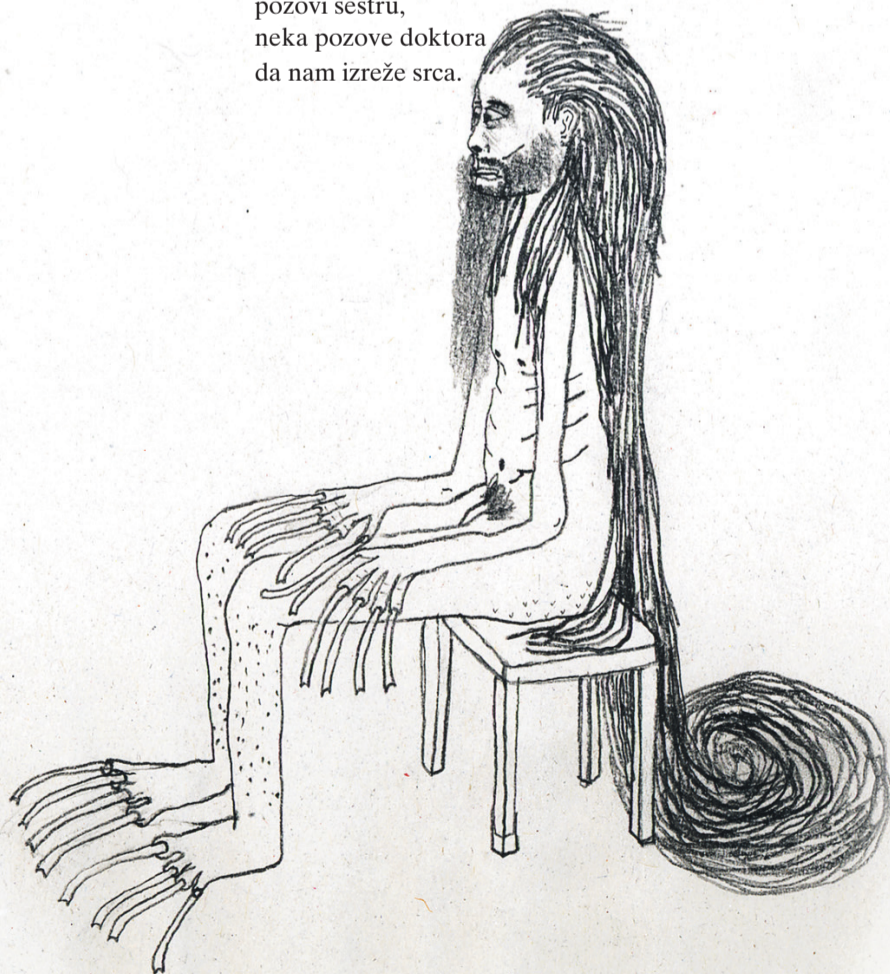
Okrutnost

mali zarez

Jedne nedjelje
dok slušam Dylana i
kuham si juhu od govodine
kao i bilo koje nedjelje
kao i bilo kojeg sata
skupljam te.
Najednom
možeš biti rudarska svjetiljka
Münchhausenova trešnja, skupljam te
točno u to mjesto,
jednoruk i
nedovršen.
Mogao bih učiniti i više.
Nazvati te, reci ti nešto,
odgovoriti na poruku.
Jedne nedjelje kao i bilo koje nedjelje.
Dok riječni galebovi
kopaju po smecu,
a ja nalijevam novu čašu
ne bih li na dobri
stari način
pobjegao od tebe.
Od toga da te skupljam i utiskujem,
od toga da učinim više
od te mrlje na čelu,
nenadanog svjetla,
Münchhausenove trešnje
na onom jelenu,
Bijelom jelenu,
bijelom kao samo nestajanje.

Trešnja

kad se na sekundu ukočim,
okrenem oči u
tvoju južnu ruku,
u tvoj tamni miris,
kad se zavjese pomaknu od mog daha,
ne želim biti sam.
Daj mi čaja, čitaj mi novine,
daj mi stavi knjigu pod jastuk,
pozovi sestru,
neka pozove doktora
da nam izreže srca.

Jutros
dok te je odnosio brod,
osjetio sam strasnu slobodu,
učinilo mi se da sam ja taj
koji za svako rođenje ima
poneku lijepu riječ, recimo izobilje,
za svaku smrt ima
grumen zemlje, jednu pticu koja drhti nad umrlim
i u nježnom kljunu tu dušu,
odnosi gore,
ili negdje na pučinu,
pustinju,
ledene bregove.
Da imam šaku pepela za
bilo koje posipanje,
i da mi morski psi dolaze jesti
riječi iz ruke,
da me čuvaju svjetla bisera
negdje u školjkama.
Jutros sam se morao spasiti,
povjerovao sam i u pisanje kao
veselu životinju,
onog srnadca koji je jednom
pred nama
mirno jeo jagode.
U čiope, kaos i
prolaznike.
Dok te je brod odnosio,
osjetio sam, govorim,
strasnu slobodu.
Koja mi se nije osjećala.
Imao sam cijele galaksije riječi s
kojima nisam htio ništa.
Tražio sam sliku
čovjeka

Poslije ljubavi

Prolazi bijeli automobil.
Prolazi crveni, a onda opet bijeli,
pa crni.
Ravnomyjerno leti lišće, tinjaju lampe, grane su
zabodene u mokru vatu
neba. To je noć, iza prozora
sjedi čovjek posve gol
i tuče po
plastičnim slovima.
On tako napušta sve ovo.
On odlazi na putovanje, tako
bar povremeno misli.
Sipi kišica i kapi se slijevaju
po zakrivljenom ogledalu
na raskrižju.
Jasno vidi.
Poželi izići i prvim što dohvatiti
razbiti tu bedastu stvar.
Ali ostaje gol sjediti iza prozora i
razmišljati hoće li napisati zrcalo
ili ogledalo.
On ništa ne razbija,
pokušava slijepiti sve već raznešeno,
vratiti se na zemlju,
pokušava ostati u nekakvom odnosu
sa stvarima i ljudima
koje će sutra vidjeti.
Ili neće.
Hoće biti bolji prema sebi i drugima.
Prolazi žuti automobil.
Hima pomoć, vozač jede burek.
Prolazi zatim dostavljač na motoru.
Prošla su dva sata ujutro.
On čeka da mu netko pozvoni na vratima.

Pogled

Rodendan

O kakvom padu ovisi moje tijelo i
o kojem drugom tijelu ono ovisi?
Dan je tako lijep, rekla je prodavačica novina.
Jutro je osobito mirno, rekao je moj susjed,
kazališni umirovljenik.
Danas treba donijeti važnu
odluku, rekao je horoskop.
I sad, dok hodam liječniku,
danas mi je rodendan,
govorim potihom
sam na cesti.
O kakvom padu ovisi moje tijelo?
Nekoliko puta smo, priznajem,
imali rubna iskustva,
i ja sam se tada osjećao nestvarno,
kako se valjda osjeća andeo,
u filmu, kako se osjećam i
sam
kad shvatim da sam previše toga propustio.
U meni nema straha, najednom,
to mi je jasno,
tako govorim
hvala
ovim godinama.
Ovoj napuštenosti, hladnom tjemenu,
pisanju koje sve više počinje sličiti
lomljenju prstiju, bušenju kože,
svojevrsnom uzimanju prirode
bespovratno.
Napokon, mogu reći hvala.
Ovo je moj rodendan, idem liječniku.
Dan je tako lijep, jutro je osobito mirno,
On će reći, zdravi ste, ili
jako ste bolesni,
pa što bude, gotovo da mi je posve
svejedno.
Ali kad stisnem onu plahu pod sobom,

U tvojoj kosi je mrtva ptica.
I ona pjeva.
Ja sam gurnuo drveni češalj, ja sam
od zubiju napravio iglu,
ja sam te vidio
kad nije bilo svjetla,
na mjestu valova, na mjestu ničega.
U tvojoj je kosi
oko slavuja,
niz grlo se pomalo cijedi sumrak,
a s laktova se osipa
prašina, poneka travka,
umorno obilje koje nas susiže.
Krenuli smo u šetnju,
zar ne vidiš
ovo jezero
od kojeg smo načinjeni, zar ne čuješ
ovog slavuja,
bolesnog od samoće,
kako je zasutio.
Pod ovim stromašnim nebom,
u ovo stromašno vrijeme,
U tvojoj je kosi mrtva ptica.
U tvojoj kosi je moja ručka.
Krenuli smo u šetnju po ovoj zemlji,
pred nama šuma postaje mrčna,
neprohodna,
i neće se čuti pjevanje,
neće se čuti kako jedno drugom grizemo usne,
Ni kako jedno drugom dlanovima
prekrivamo oči.
Ni kako nastaje potpuna tama,
gluhi, opasni mrak.
Dublje me vodi, dalje me vodi.
Negdje mora postojati
dobra smrt za oboje.
Dobra smrt za nas.

Pred šumom

Dobrodošao u okrutnost kojom započinje pjesma

Napokon oštrice su jasno razdijeljene,
na one koje režu i na
one koje samo probadaju,
napokon sve je to složeno u tvoj trbuh i
malo poviše, sve će to,
grnuti na usne, prelitati krv preko zubiju,
sve će to reći
volim te.
Dobrodošao u okrutnost
kojom započinje svaka pjesma,
pa tako i ova.
Sve smo paukove mreže iskidali, zametnuli sve tragove,
dobrodošao,
napokon, sve je tako uredno složeno,
sve je spremno,
da se sad pitaš kako je bilo moguće proći onim
užasom,
kako je bilo moguće ne buditi se,
ne očekivati i ne željeti,
kako si uopće ostao živ i sad
hoćeš o tome pisati.
I nisi vidio ništa okrutno,
premda su se u tebi dijelili svjetovi i umirali
ponajbolji ljudi i trenutci.
I ti tu nisi vidio nikakve razlike.
Dobrodošao u ovu okrutnost
koju doživljavaš kao svojevrsnu nagradu,
jasno te mogu vidjeti,
prepoznati među mnogima,
eno te,
na pustom trgu, u raspadnutima sandalama i
bez ičega,
na usta ti je grunula krv
i ti blažen
samo što nisi rekao
volim te.

Da kroz moju ruku
 juri krv, da se vraća iz prstiju natrag
 u glavu,
 preko srca.
 Da noću ptica izlazi pjevati
 u ovom gradu,
 Da se ceste uvijaju od
 pustoši, da
 na mornu sunce
 često pada u
 bezglavo koje zovemo
 ljepi suton.
 Pogledaj ga i
 onu pticu poslušaj,
 Opazio sam da svijetle krošnje maslina,
 da se zvjezdano nebo uselilo u
 moju sobu.
 Da nitko nije u blizini.
 Da sviće s kišom.
 Da mi je novčanik prazan.
 Da ne mogu pomaknuti nogu,
 da mi je jedno oko ispalo i
 da neprestano zudim.
 Opazio sam
 da noću u ovom gradu pjeva ptica.
 I to je najtuznije što sam opazio.

Opazio sam

I nitko ne zvoni.
 On tada pomisli kako se njegov
 prazni krug sam od sebe
 opet lijepeo zatvara.

Malo meda

Najprije,
 pustio si je da ti se popne na leđa i da
 te ugrize za onu mekanu kožu na zatiljku.
 Kad je neko vrijeme prošlo,
 gledao si je u oči i dugo pričao.
 Izgledalo je kao da zajedno tražite
 sklonište, igračku,
 nešto neprocjenjivo.
 S vama je jutro zbijalo teško
 podnošljive šale.
 I danas
 pamtim još samo kako ste se rastajali,
 kao da idete do trafike,
 nečeg obližnjeg,
 po neku stvarčicu
 bez koje se lako može.
 I danas pamtim samo to,
 kako ste se rastajali i onu vjetrovitu pučinu,
 beskraj praznine koji bi udario
 kad se zatvore vrata, upali auto,
 a srca iskrvare i ono malo
 meda što je u njima još ostalo.
 Najprije si hodao šikarom,
 na tvojim su se prsima dijelili vjetrovi,
 unutra stvarao se svijet,
 kakvog su zamišljali oni uskraćeni za sve
 osim za ljepotu tog susreta.
 A onda krhotine.
 I danas,
 pamtim samo kako ste se rastajali,
 ona neobično tiha, umorna od svoje gladi,
 ti, miran,
 kao da ideš u onu trafiku.
 Ili na strijeljanje.

Biljana Kašić, feministička teoretičarka i aktivistkinja

Monolozi u zavjetrini

1 Pustošenje **kulture** intenzivira se posljednjih nekoliko godina posebice u mainstream medijima na više načina – putem ukidanja rubrika ili programa o **kulturi**, putem svodenja **kulture** na pornografske ili konzumentske jednokratne činove i/li preslike, putem pomične ideologije pogleda na ono što ima biti **kultura**. Često se odbacivanje sadržaja **kulture** događa pod pritiskom arogancije neupučenosti ili neznanja, što se ponekad mimikrira različitim izvanjskim izlikama i pritiscima, iako je posrijedi posve jednostavan i neobavezujući prezir spram **kulture**. **Kultura** je onaj nepotrebn i nepodnošljivi višak koji više nema mjesto ni u izlizanim nacionalnim ideologemima jer ni oni ne donose simbolički profit, a medijski maheri to već odavno znaju. Stoga ne čudi što se zbiva zanimljiva “selidba” tekstova o **kulturi** u marginu, bilješku, škrtu informaciju, kao i umještanje **kulture** u poneke internetske portale (od tzv. službenih poput *culture-net.hr* do novina za nezavisnu medijsku **kulturu** poput *H-Altera*). Uz to što informiraju, portali postaju dijelom i mjesta proizvodnje novih značenja o **kulturi**. Iako dvojim o dosezima njihova utjecaja na tzv. širu javnost i pitam se u kojoj su mjeri oni doista laboratoriji novih ideja i cirkulacije novih značenja, a u kojoj tek utočišta ili prijenosnici, njihovo je mjesto neprieporno. Ono što jest znakovito i što zaziva tjeskobu, a to je pristanak mnogih na normalnost pustošenja.

2 Iskreno, ne pratim sustavno sve što izlazi. Kad je riječ o novinama za **kulturu**, osim *Zareza*, koji redovito čitam iz razloga kritičke radoznalosti i tema koje dijalogiziraju i korespondiraju sa smislom suvremenih zapitanosti, povremeno imam u rukama novine za **kulturu** i izvedbene umjetnosti *KULISA.eu* zbog novih pristupa značenju performativnog. No moram priznati da ne znam mnogo novina koje se takvima mogu atribuirati. Uz to veseli me čitati *Novi list*, koji osim subotnjeg dodatka i na dnevnoj razini donosi informativne i inovativne tekstove o **kulturnim** temama kao i osvrt na nove knjige, izložbe i sl. I što se tiče moći prostora, **kultura** je malo komotnije smještena u okvir tih dnevnih novina. Ili možda pogrešno vidim zato što je na prvi pogled zorno da su sustavno smanjene ili isključene **kulturne** rubrike u gotovo svih dnevnim novinama? Priča koja se svodi na **kulturu** spektakla, “life-style” i konzumerizam, a što navodno potražuje medijsko tržište, ne samo što nije dostatna već je i posve varljiva. Časopisi u nas zahtijevaju drugi tip uvida. Pitam se zašto nemamo časopise za socijalnu kritiku i kritičko dijalogiziranje tipa *Theory, Culture & Society*, koji izlazi u Londonu, ili alžirski *NAQD* ili *Human Architecture*, časopis za sociologiju samospoznavanja koji okuplja čuvene teoretičare i teoretičarke danas poput Waltera D. Mignola ili Madine Tlostanove? Jedan od mogućih razloga jest što i dalje funkcionira posve besmislena starinska podjela na časopise za **kulturu** razumljenu kao umjetnička sfera ili, još zazornije, **kulturni** sektor i časopise za određene društvene i humanističke discipline i subdiscipline koji ljubomorno čuvaju svoja disciplinarna polja kako bi mogli zadovoljiti i ovjeriti

vodiče ministarskih softvera za akademske kućice i znanstvena napredovanja. Stoga pripuštanje i vrednovanje časopisa koji uznemiruju zastarjele kanone premda idu iz različitih pozicija moći, kao što su *Treća*, časopis Centra za ženske studije ili *Frakcija*, magazin za izvedbene umjetnosti, nije poželjno, a ovaj prvi zacijelo ne bi ni ušao u časopise za **kulturu**. Dijalogiziranje **kulture** danas znači ne samo analizirati različite učinke umjetničkih praksi, uključujući i **kulturni** aktivizam, već moći artikulirati kritičko čitanje društvenih procesa, njihovih prijepora i razvalina, **kulturnih** različitosti i koncepta razlike i pozicionirati se spram njih. Ono što ohrabruje, a to je da se u različitim časopisima, od primjerice *Gordogana* do *Političke misli*, *Narodne umjetnosti* ili *Europskog glasnika*, nađe poneki važan tekst, no najčešće prijevod autora/ice koji promiče novi pristup **kulturi** ili potražuje razgovor u tom smjeru. Ali...

3 Važno pitanje, ali nisam sigurna da na njega mogu odgovoriti. Valja provjeriti pogled i rabiti više kritičkih leća, kao što bi rekao postkolonijalni teoretik Homi K. Bhabha. Jasno je da su tumačenja “neprijatelja” danas u hrvatskom **kulturnom** prostoru posve drukčija u odnosu na negdašnje razdoblje socijalizma, da su druge priče “u diru”, druge ideološke potke, drugi konteksti. Uz sva recikliranja mutirali su i “neprijatelji” i motrišta na njih, a načini na koji se konstruiraju novi čine se poput slabo upakiranih obmana ili lošeg vica. Iz osobnog iskustva znam da ne usuditi se izabrati rizik proizvodnja, a koji uvijek jest pozicioniranje, već pristati na izvođenje, daje prostor kadriranju “neprijatelja” provincijalna formata. Za velike, kao što reko, uz sva preoblačenja i izmicanja, valja izoštriti pogled.

4 Prije svega, ako za trenutak previdim oskudnost kritički osviještena djelovanja, odsustvo kritičke polemike o **kulturnim** zbivanjima i onoga što se može podvesti pod pojam teorijske esejistike. Ako tu i tamo zaiskri, polemika je na razini incidentna trača, potrošiva u jednom komadu, proizvedena oko bizarna detalja ili svedena na trivijalnost, često posve besmislena. Čak i ako se otvori neko važno pitanje, kao primjerice oko političnosti ili etičnosti **kulture**, ono se zaklopi ne bi li tek klepetalo. Ponekad imam osjećaj da je umjesto javnih polemika na djelu monologiziranje u zavjetrini; neki/e teoretičari/ke to čine iz lagode konformizma ili teorijske zapuštenosti, a neki/e pristaju na vlastitu odsutnost kako bi se etički preživjelo. Iako se teško nositi s različitim slojevima kontaminacije medijskih i javnih prostora općenito, sklonija sam razmišljanju da nam nedostaju oni/e koje je spomenuti teoretičar Walter D. Mignolo u jednom svom tekstu nazvao “filozofsko-spoznajni aktivisti/kinje”; dakle oni/e koji/e rade na dekolonizaciji znanja odnosno raščinjavanju ekonomije, političke teorije i **kulture** temeljene na neokapitalističkim društvenim praksama i kritičkoj neosjetljivosti. To ne znači da takvih pojedinaca/ki nema; ima ih malo, a čim se pojave, pod prijetnjom su neoliberalne tehnologije individualiziranja, probitka i usisavanja. Svi/e znamo bar neke

od njih. Stoga su moguća epistemološka zajedništva važna za prostore kritičkih imaginarija, iznimno krhka i razglobljiva.

5 Bilo bi posve pretenciozno i netočno reći potvrdno. Ne samo iz razloga što nisam profesionalna kulturnjakinja na način često rabljena poimanja tog pojma već i što svjesno pripadam onoj neusidrenoj javnosti. Ne radi se (samo) o tome što nemam svoju kolumnu, svoj lobi, svoju medijsku potporu, svoj **kulturni** profil, svoje novine, svoj nosivi tekst, svoju webstranicu. Posrijedi je naprosto drukčije razumijevanje **kulture**, a “učinci” su posve neizvjesni. U mom razumijevanju **kultura** je ona koja dijalogizira društvene tekstualnosti kritičkim propitivanjem i osvještavanjem njihovih poveznica i njihovih antagonizama uznemirujući pritom arogantne stalne postavne velikih naracija kao i različite identitetske i etičke pozicije. Kao feministkinju zanima me protu**kultura** i/

li **kultura** otpora, a što je na liniji koncepta protudjelovanja bell hooks ili koncepta “**kulturnog** građanina/ke” Renata Rosalda; stoga smatram da je važno napinjati pojam javne **kulture**. U učionici (sveučilišnoj ili ženskostudijskoj) nastojim graditi male autonomne prostore za kritička osvještavanja i intervencije. Ono što npr. rade suradnice okupljene oko *counter view net women art media space*, vratimo se ponovno na medije.

– U MOM RAZUMIJEVANJU KULTURA JE ONA KOJA DIJALOGIZIRA DRUŠTVENE TEKSTUALNOSTI KRITIČKIM PROPITIVANJEM I OSVJEŠTAVANJEM NJIHOVIH POVEZNICA I NJIHOVIH ANTAGONIZAMA, UZNEMIRUJUĆI PRITOM AROGANTNE STALNE POSTAVE VELIKIH NARACIJA KAO I RAZLIČITE IDENTITETSKE I ETIČKE POZICIJE –

Irena Lukšić, prevoditeljica, urednica i književnica

Kadrovsko siromaštvo

1 Sigurna sam da je premalo **kulturnih** događaja u medijima. Začudujuće premalo s obzirom na neprestano širenje polja **kulturnih** akcija. Donedavno je, naime, postojala ideja **kulture** kao elitne **kulture** i tradicionalni su mediji nastojali pratiti važnija zbivanja na području književnosti, kazališta, filma i likovnih umjetnosti kao glavnih reprezentanata takva stvaralaštva. Zamjerke koje su **kulturni** djelatnici prije dvadesetak godina, recimo, upućivali medijima ticala su se proporcionalne zastupljenosti pojedinih umjetnosti u obzoru događaja (npr. previše filma – premalo književnosti), odabira aktera kojima se posvećivala pozornost (poćudni i nepoćudni stvaraci) i relevantnosti teme za aktualni trenutak. Danas, međutim, kad su se geometrijskom progresijom namnožile nove umjetničke prakse – od tehnologijom potpomognute oplodnje duha do konceptualna ukidanja prostora i vremena (stvarnosti), kad su po istom principu ekspandirali i mediji, logično je očekivati i veće zanimanje za **kulturu**. Čini mi se da su novi mediji taj interes dočekali nesprenmi reagirajući instant-ponudom sadržaja koja je fokusirana na bijedno “dno života”, na otpatke i smrad, segment koji je po mome mišljenju posljednji put uvjerljivo prezentirala renesansa. Na djelu je, rekla bih, svojevrsna tranzicija **kulturnih** industrija i traženje adekvatnih žanrova u medijima.

2 Pratim *Zarez* i *Vijenac*. Nekoć su to bile “lijeve” i “desne” novine, a danas se spomenute tiskovine razlikuju po stupnju znatiželje spram svjetskih intelektualnih kretanja. Kao takve obje moraju imati smisla.

3 Možda će zvučati proletkultovski, ali mislim da **kulturu** treba braniti. I to od ne**kulture**. Čini mi se da se danas doslovce sve zamutilo u leksikonu svakodnevnog života i da treba ponovno ispisati osnovne pojmove i onda ih protumačiti “djeci”

– MISLIM DA NIJEDAN POJEDINAC U HRVATSKOJ NIJE TOLIKO SNAŽAN DA SVOJIM GLASOM MOŽE UTJECATI NA KULTURNE TOKOVE. IPAK, VELIKA JE STVAR DA POSTOJE ONI KOJI ZNAJU I ŽELE SLUŠATI TE GLASOVE –

4 Nedostaje mi šira kritička analiza aktualnih problema. Prateći, naime, naš **kulturni** život, stječe se dojam da u njemu aktivno participira samo dvadesetak (istih) ljudi. To kadrovsko siromaštvo osobito je vidljivo u brojnim žirijima, koji se popunjavaju iz vrlo uska, praktički zatvorena kruga “profesionalaca”

5 Ovo je mala sredina i svaki glas proizvodi nevjerovatnu jeku. Pitanje je u što će ta jeka udariti: ako udari u dobar materijal – još će se dugo čuti i inicirati neke pozitivne pomake u životu; a ako udari u lošu podlogu – zatrt će glas. Mislim da nijedan pojedinac u Hrvatskoj nije toliko snažan da svojim glasom može utjecati na **kulturne** tokove. Ipak, velika je stvar da postoje oni koji znaju i žele slušati te glasove.

Mirko Petrić, teoretičar kulture i medija

Dokidanje javne sfere

Teško je kratko ili jednoznačno odgovoriti na tako široko postavljeno pitanje. Da bismo uopće mogli raspravljati o temi, najprije bismo trebali pobliže odrediti o kakvim je kulturnim događajima i novinskim pristupima kulturni riječ, a zatim – ovo je možda još važnije – o kojoj vrsti vlasništva nad medijima govorimo. Čini mi se da upotreba pridjeva “primjereno” dobiva smisao tek nakon takve kontekstualizacije.

Podemo li od onoga što je jednostavnije ukratko prikazati, dakle od vlasništva nad medijima, valja najprije konstatirati da je ono danas u Hrvatskoj korporacijsko i javno. To je razlika u odnosu na socijalističko razdoblje, u kojem nije bilo privatnog, odnosno korporacijskog vlasništva. Razmišljanja o ulozi medija u nas kreću još od tog *status quo ante*, stanja stvari kakvo je bilo nekad, a koje se u međuvremenu promijenilo.

Hrvatska više nije industrijski srednje razvijena zemlja, čiji specifičan socijalistički poredak u razmatranju kulturnih pitanja polazi od modernističke pretpostavke da je kultura važna, između ostaloga i ideološki, u svrhu legitimacije poretka. Danas, nakon početne faze divljeg tranzicijskog kapitalizma, živimo u poluperifernoj, dezindustrializiranoj zemlji čiji se položaj u globalizacijskim okolnostima može najbližnije označiti kao neokolonijalan i

— U HRVATSKOJ DANAS, KAO I NA NIZU DRUGIH MJESTA ŠIROM KUGLE ZEMALJSKE, IMAMO POSLA U PRVOM REDU S PROCESIMA KOJIMA JE CILJ SMANJITI ILI UKINUTI “JAVNU SFERU”, PROSTOR GOVORA I RAZMIŠLJANJA O TEMAMA KOJE SU OD INTERESA ZA ZAJEDNICU —

kojoj je u velikoj mjeri razorena kulturna i intelektualna infrastruktura. Tzv. visoku ili elitnu kulturu, a upravo od nje u velikoj mjeri polaze lamentacije o slaboj zastupljenosti kulture u medijima, novi poredak gotovo da ne treba u legitimacijske svrhe, osim kao neku vrstu simulakruma kojim se fingira normalnost i kontinuitet u odnosu na stanje kakvo je bilo prije.

Položaj kulture u medijima izmijenio se u skladu s tom općom društvenom promjenom, no to mnogi akteri u polju kulture ne shvaćaju ili odbijaju prihvatiti. To je posve razumljivo, no neće promijeniti novonastala “pravila igre”. Mediji u korporacijskom vlasništvu, a takvi su kod nas danas svi značajniji tiskani mediji, polovica televizijskih programa s nacionalnom difuzijom te brojni lokalni radijski i televizijski programi, jednostavno nemaju obvezu prosvjetiteljski pridonositi kulturnom boljitku zajednice, odnosno ispunjavati ono što se u njemačkom kulturnom području zove *Kulturauftrag* (kulturnu zadaću ili poslanje).

O tome možemo misliti što god želimo, ali to je u tom pogledu naša nova realnost: bilo koji od tiskanih ili audiovizualnih medija u privatnom vlasništvu mogao bi uopće ne objavljivati priloge iz kulture, a da ga u tom smislu kao građani i građanke ne bismo imali pravo pozivati

na odgovornost. Jedino što sada, kad smo u potrošačkoj paradigmi, možemo učiniti jest ne konzumirati te proizvode.

Teoretski bi se, doduše, moglo zamisliti i da kao građani i građanke preko svojih izabranih predstavnika i predstavnica utječemo na donošenje zakona koji bi obvezao sve medije u zemlji na posvećivanje određenog prostora kulturni, no takvo bi rješenje iz raznih razloga bilo nepraktično. U prvom redu stoga što samo posvećivanje prostora pojedinoj vrsti kulture ne govori još ništa o tome kako bi joj se izvjestiteljski pristupalo, a nametanje ograničenja i u tom potonjem smislu s pravom bi se shvatilo kao odviše veliko zakonodavno zadiranje u uređivačku praksu.

Ono na što, međutim, imamo pravo, jest tražiti da javni mediji, dakle radio i televizija, koji ne samo da bi trebali biti u službi interesa zajednice, a koje uz to plaćamo i obaveznu pretplatu, promijene svoj odnos prema temama iz područja kulture, te – još više – način na koje se one plasiraju u program. Nema, primjerom rečeno, nikakve svrhe da se emisija iz kulture emitira u 1.15 poslije ponoći niti da u središnjim informativnim emisijama budu zastupljene samo manifestacije koje spadaju u područje spektakla. No važnije i od jednog i od drugog bilo bi da se, makar i u kasnim večernjim satima, nađe mjesta za pristupe kulturi koji bi bili

diskurzivno kompleksniji i politički dijalog, odnosno demokratsku razmjenu mišljenja, uz pružanje argumenata intelektualne naravi. Isto tako u kratkim vijestima iz područja kulture ne bi se smjeli objavljivati samo linearni prikazi bez trunke problemskog pristupa ili kritičnosti. U svim tim primjerima, kao što vidite, čini mi se da je od same zastupljenosti kulturnih sadržaja još važniji način na koji im se izvjestiteljski pristupa. U slučaju

javnih medija imamo pravo tražiti da se takav pristup promijeni i mislim da to pravo moramo iskoristiti.

Kad je riječ o tiskanim medijima u korporacijskom vlasništvu, i bez temeljita empirijskog istraživanja, odnosno tek na temelju svakodnevnog čitalačkog iskustva, može se primijetiti da se sam prostor posvećen kulturi u odgovarajućim rubrikama tih listova nije bitno smanjio, no da se bitno izmijenio upravo karakter pisanja o kulturnim događajima. On je, baš kao što je gore rečeno za televiziju, znatno manje intelektualan, kritičan i problemski nego što je bilo prije, u istim tim novinama, pa čak i u fazama kad su također neke od njih već prešle iz socijalističkog “društvenog” u korporacijsko vlasništvo. Iz dnevnih novina izbačeni su tjedni kulturni prilozi, koji su u većoj mjeri nego dnevne kulturne rubrike njegovali upravo dijalog i intelektualnu argumentaciju. To je najdrastičniji gubitak za kulturu, ali i za demokraciju u zemlji. Rubrike kulture, koje su opsegom ostale slične ranijim takvim rubrikama, izmijenile su u strukturi dnevnih listova mjesto s crnom kronikom: potonja se danas nalazi “naprijed”, a kultura “straga”. Osim redukcije kompleksnosti u izvještavanju, znatno je poremećena i ravnomjernost u “pokriivanju” pojedinih događaja iz kulturnog

života. Ne pokriva se više sve što bi nominalno spadalo u kulturni život neke sredine, a i u tematski znatno reduciranu krugu događaja koji nadu mjesto u novinama primjetna je “estradižacija” novinarskog pristupa.

Ovdje, nadalje, valja napomenuti da kultura, a to je najčešće slučaj s tjednicima, može poslužiti i kao alibi za “punjenje prostora” i izbjegavanje tema s izraženijim političkim predznakom. Splitski dnevni list *Slobodna Dalmacija* zasad je jedini u zemlji koji je, u jednoj fazi korporacijskog vlasništva nad sobom, bio posve ukinuo rubriku kulture i zamijenio je rubrikama koje su već i u naslovu nosile estradnu komponentu. No danas se rubrika kulture vratila u taj list i, štoviše, dobila znatno više prostora nego prije, ali se istodobno smanjio prostor posvećen u tim novinama političkim sadržajima i vijestima.

Sličan proces primjetan je, u posljednje vrijeme, i u televizijskoj emisiji *Nedjeljom u 2*, koja – primjerice – u udarnom terminu, u situaciji u kojoj ima bezbroj urgentnih političkih tema, nedavno donosi razgovor s popularnim glumcem, koji govori o svojim ulogama i privatnom životu. Nominalno, i to je – unatoč estradnu pristupu – sadržaj iz područja “kulture”, no njime je kultura instrumentalizirana i služi kao puki alibi za izbjegavanje politike. To sigurno, da se vratimo na početak odgovaranja na ovo pitanje, nije zastupljenost kulture u javnom mediju koja bi bila “primjerena”.

Konačno, ako je riječ o zastupljenosti kulture na internetskim portalima, može se reći da je ona razmjerno velika, ali da pati od istih boljki kao i ona u tiskanim medijima i na televiziji. Situacija je nešto bolja u radijskom programu, ne samo zahvaljujući postojanju Trećeg programa HRT-a nego i zahvaljujući drukčijoj prirodi medija i drukčijoj općoj programskoj shemi. Na javnom je radiju zastupljenost kulturnih sadržaja najviše “primjerena” njegovoj ulozi iako je i tu daleko od toga da bude idealna.

Osim povremeno *Zareza* ne pratim druge novine za kulturu ni kulturne časopise. U njima, jednostavno rečeno, nalazim malo toga vrijednog vremena potrošena na čitanje. Kod nekih mi smeta ideološka platforma, kod drugih tematska skučenost i jednoličnost obrade. Napominjem, međutim, da nije riječ samo o mom osobnom izboru ili nesnošljivosti, nego o položaju u kojem su se u današnjem svijetu općenito našle takve novine, koje su nekad imale znatno širi spektar referencija i “javniju” namjenu. Društvo i kultura danas su se segmentirali do te mjere da ih je teško u časopisu gurati “pod isti nazivnik”; a ako su tematski specijalizirane, moraju biti vrlo kompetentne i suverene u mogućnostima obrade teme, što u nas nije često slučaj. Naravno, zbog tematske specijalizacije i njoj primjerene obrade, takva su izdanja onda osuđena na razmjerno malu publiku, a drugi – kulturno zainteresirani “općeg profila”, kojih je ionako sve manje – ne posežu onda za njima.

— ONO NA ŠTO IMAMO PRAVO JEST TRAŽITI DA JAVNI MEDIJI, DAKLE RADIO I TELEVIZIJA, KOJI NE SAMO DA BI TREBALI BITI U SLUŽBI INTERESA ZAJEDNICE, A KOJE UZ TO PLAĆAMO I OBAVEZNU PRETPLATU, PROMIJENE SVOJ ODNOS PREMA TEMAMA IZ PODRUČJA KULTURE TE – JOŠ VIŠE – NAČIN NA KOJI SE ONE PLASIRAJU U PROGRAM —

Ono što bih rado čitao i rado kupovao bio bi kulturni tjednik ili dvotjednik “opće namjene”, koji bi osim što donosi teme iz područja kulture (i politike, naravno, ali videne iz specifična kulturnjačkog kuta i s prikladnom kompleksnošću), bio profesionalno uređivan u novinarskom smislu. Premda je postojanje takvih novina danas i ovdje teško zamisliti, one su zapravo, moglo bi se reći, ovdje još manje iluzorne nego u sredinama s uznapredovalijim stupnjem segmentacije kulturnog tržišta. O tome, uostalom, svjedoči i interes koji je javnost pokazivala za način na koji su teme iz područja kulture bile prezentirane u, primjerice, nekadašnjem kulturnom prilogu *Slobodne Dalmacije Forum*, *Feral Tribuneu* ili, danas na hrvatskom tržištu još postojećem, *Le Monde Diplomatiqueu*.

U Hrvatskoj danas, kao i na nizu drugih mjesta širom kugle zemaljske, imamo posla u prvom redu s procesima kojima je cilj smanjiti ili ukinuti “javnu sferu”, prostor govora i razmišljanja o temama koje su od interesa za zajednicu. Uz političke, u takvu okruženju žrtvom padaju i kulturne teme i sadržaji, uopće pristup kulturi koji je ne vidi dijelom potrošnje.

Koji su to “neprijatelji” javnosti i javnog interesa, pa time i kulture – osim u prije opisanoj smislu njezine instrumentalne upotrebe kao “alibija” za izbjegavanje politike – danas nije teško identificirati, pogotovo u Hrvatskoj. Ovdje nisu potrebne čak ni “teorije zavjere”, jer su i te “zavjere” vrlo dobro poznate javnosti: od one koja se odnosi na raspodjelu javnog vlasništva na “dvjesto obitelji” do dogovora o podjeli medijskog prostora znanog pod nazivom “afera Grupo”.

Kao građani i građanke u prvom se redu trebamo boriti – a bilo bi optimalno kad bi nam u tome pomogla i naša izabrana vlast – protiv takvih oštećivanja javnog interesa, na jednom od čijih polova onda strada i “kultura”. Odgovor na postavljeno pitanje jest dakle potvrđan iako je u njemu ponešto promijenjeno žarište otpora: mislim da se moramo, koliko god smo u mogućnosti, suprotstavljati tendencijama ušutkivanja javnosti, koje sve više rastu. To se može činiti na izborima, angažmanom u vlastitom području profesionalnog ili akademskog interesa, bilo kojoj vrsti javnog govora i, što je još važnije, stvaranjem prostora za javni govor, koji nam se svima pokušava oduzeti. Prostori namijenjeni “kulturi” u medijima služili su nekad, u velikoj mjeri, upravo širenju prostora takva govora, zato je danas na njih i tako velik pritisak.

4 Više od javnog angažmana u apstraktnom smislu, u hrvatskoj **kulturi** nedostaje prostor na kojem bi se takav angažman mogao iskazivati. Nedostaju mi, dakle, kao što sam već rekao, novine za **kulturu** koje bi se, s odgovarajućom profesionalnom kompetentnošću i razmjerno širokim, nespecijalističkim tretmanom tema iz **kulture**, društva i politike obraćale onome što nazivamo “**kulturnom** javnošću”. Također mi nedostaje prostor za intelektualniji govor i dijalog na javnoj televiziji. Za razliku od stanja u korporacijskim medijima, kao građani i građanke u oba ova slučaja imamo pravo zahtijevati takav prostor.

5 Sigurno je da svojim djelovanjem utječem na **kulturne** tokove, već i stoga što sam na radnom mjestu u mogućnosti kontinuirano govoriti

studentima i studenticama o temama o kojima je danas ovdje riječ, a također i pomagati na osposobljavanju za samostalno suočavanje s njima kod tih budućih, a u nekim slučajevima već i današnjih, **kulturnih** aktera na javnoj sceni.

No također smatram da sam donedavno, dok je u medijima još postojao veći prostor za iskazivanje mišljenja, znatno više utjecao i na **kulturne** i na političke tokove. Povratnu informaciju o rezultatima vlastitog djelovanja dobivao sam tada najviše u živom kontaktu i preko interneta.

U međuvremenu se promijenilo to da sada sve više i djelujem na taj način, jer se za sadržaje i pristupe kojima sam se bavio medijski prostor danas u velikoj mjeri zatvorio.

Tamara Visković, članica poglavarstva grada Splita zadužena za **kulturu** Pad erudicije i respekta prema vlastitoj struci

1 Pretpostavljam da ćemo se svi složiti da je **kultura** trajavo zastupljena u mainstream medijima i kvalitetom i kvantitetom. Razlozi su za to u ne baš najsretnijem spletu lokalnih i globalnih medijskih trendova posljednjih 15-20 godina. S jedne strane, neuređena demokracija i kapitalistički pogled na javnost kao konzumenta, s druge postmodernistički nedostatak principa, i nagao pad dionica neposrednog iskustva, istisnuli su **kulturni** tekst i ljude koji su ga još sposobni proizvesti na medijsku marginu. Namjerno kažem “**kulturni** tekst”, a ne “tekst o **kulturi**”. Naime, razumijemo li **kulturu** samo kao *predmet* medijskog teksta, učinili smo joj medvedu uslugu. Ta se marginalizacija dogodila vrlo elegantno, gotovo prirodno, jer je sama priroda informativnog medija takva da se **kultura** u nj teško uklapa. Kriteriji jasne vremenske određenosti, nedvosmislenosti, relevantnosti za široku publiku, kontinuiteta, direktna referiranja na “važne” osobe, nacije ili simbole itd., dakle kriteriji koji određuju što je vijest a što nije nekompatibilni su s ambigvitetnom, dijaloškom prirodom djelatnosti u **kulturi**.

2 Zarez čitam kampanjski – pustim da mi se nakupi nekoliko brojeva pa ih onda ponesem sa sobom u vrt ili na neko drugo mjesto gdje je vjerojatno da ću imati sat-dva mira, pa divanim. Časopise uzimam ovisno o tome koliko su mi zanimljive teme i autori u pojedinom broju, najčešće 15 Dana, Fantom slobode, znala bih uzeti i Gordogan... promiskuitetan sam čitatelj. Njihovo je postojanje veoma bitno, ali ne može, a i ne bi smjelo biti zamjena za nedostatak **kulturnog** teksta u *mainstream* medijima. Getoiziramo li **kulturne** sadržaje u specijalizirane novine, časopise, kasnonočne emisije itd. (a to je upravo ono što se događa), oni prestaju biti neupitan dio medijskog iskustva koje u suvremenom društvu predstavlja važan element formiranja vrijednosti, vjerovanja, i općenito referentnih “oruđa” posredovanjem kojih osmišljavamo svoju

svakodnevicu i formiramo koherentni pojam o svom identitetu i položaju u svijetu.

3 U tom bi smislu bilo važnije definirati što bi to bila *obrana*, ne što je *neprijatelj*. Pitanje je koliko je produktivno *braniti kulturu* u smislu puke borbe za fizički prostor unutar istog medijskog diskursa. Ono što popularno nazivamo estradizacijom **kulture** i medija jest svjetonazorski i politički problem, prije nego stvar stručne prosudbe kulturnog “*proizvoda*”, i zato se eventualna *obrana* mora biti spremna preseliti na taj teritorij.

4 Mislim da na svim razinama kronično opada standard obrazovanja, erudicije, respekta prema vlastitoj struci (a kamoli tuđoj), bila ona umjetnost, produkcija, kritika, novinarstvo... “Štrapanje po plićaku” postaje standard, a sve ostalo izuzetak koji se tim standardom definira.

5 Da. Prije nekog vremena, za jedne od brojnih kriznih političkih epizoda, novinar me upitao je li mi žao što sam iz razmjerno mirnih kustoskih, i razmjerno komotnih kritičarskih voda, prihvatila funkcije koja je primarno političkog karaktera, pa stoga akumulira golemu količinu negativne energije i čini vas po *defaultu* dežurnom metom za najbizarnije atake. Odgovor je tada bio sljedeći: “Moj instinktivni *short-cut* ka pozitivnoj motivaciji za hrpu naoko banalnih i sitnih poslova, a ujedno efikasan štit od traćenja živaca na beznačajne događaje i mišljenja jesu dva pitanja: *Pridonos li ovo što trenutno obavljam nečemu što će biti dobro iz perspektive ‘za 10 godina’? I – hoće li neki gnjavež koji me danas uznemirava biti bitan za 10 godina?* Velika je privilegija baviti se jednim od malobrojnih poslova u kojima je odgovor na prvo pitanje gotovo uvijek – *da*. Svijet bi bio bolje mjesto kad bi ljudi koji se takvim poslovima bave – a i novinarstvo je među njima – to pitanje postavljali češće.”

Duško Ljuština, član Gradskog poglavarstva grada Zagreba za područje obrazovanja, **kulture** i športa

Kulture sve manje u medijima

1 Može se reći da kvantitativno, znači po količini napisa i slično, **kultura** sve manje postoji u svim oblicima medija. Do toga dolazi iz raznih razloga, ali svakako tu tendenciju valja obustaviti. **Kultura** je neophodan dio tranzicijskog društva i područje je kojim se može najviše doprinijeti osvještavanju i rastu demokracije u društvu.

2 Kao dužnosnik u Uredu za obrazovanje, **kulturu** i sport dobivam sve časopise, tjednike i slično. Dakle od *Vijenca do Hrvatskog slova*. Smisao postojanja tog tipa časopisa najbolje procjenjuje sama struka, ali zanimljivo je kad ti časopisi žele postići reference među građanima. To je teško, ali važno za naš Ured. Pružamo značajnu materijalnu potporu tim časopisima, ali da i grad i država treba jedan važan i ciljano korisnicama **kulturnog** proizvoda usmjeren časopis ili tjednik, to je činjenica. Dolaze mladi, neka ga naprave, mi ćemo ih podržati.

3 **Kultura** se sama brani svojom kvalitetom ili darovitošću autora. Najveći neprijatelj **kulture** jest medijsko predstavljanje knjige ili predstave kao senzacije. Upućuje čitatelja ili gledatelja na nešto što neće ispuniti njegova očekivanja.

Ali tako je to i u svijetu, pa je prirodno da ulazi i u našu svakodnevnicu.

4 Ništa mi ne nedostaje.

5 Naravno da po svojoj funkciji utječem na tokove **kulture** u Zagrebu, ali razni čimbenici na razne načine, nazovimo to tako, modificiraju moje utjecaje, a to su – nedostatak novca, nedostatak stručnjaka, nedostatak infrastrukture, krutost propisa

– **PRUŽAMO ZNAČAJNU MATERIJALNU POTPORU ČASOPISIMA, ALI DA I GRAD I DRŽAVA TREBA JEDAN VAŽAN I CILJANO KORISNICAMA KULturnOG PROIZVODA USMJEREN ČASOPIS ILI TJEDNIK, TO JE ČINJENICA** –

itd. Ipak, zadovoljan sam rezultatima jer sam uvjeren da smo mnogo učinili za zagrebačku **kulturu** u proteklom mandatu. Od kupovine kina Europa, gradnje MSU-a i Plesnog centra do potpore jakim autorima.

Neven Ušumović, knjižničar i književnik

Mediji teško prepoznaju **kulturni** događaj

1 Dakako, morali bismo krenuti od prepoznavanja **kulturnog** događaja. Problem se time multiplicira: u rubrici **kulture** često nailazimo na ono što bi se jednostavno moglo svesti pod *Afere i skandali*; ali budući da se najveći dio postotka sadržaja u dnevnim novinama svodi upravo na to, ostaje težak urednički posao opremanja ostatka. Jedino *Zarez* i *Novosti* (mislim na samostalni srpski tjednik koji izlazi u Zagrebu) prepoznaju **kulturni** događaj u onim društvenim sferama djelovanja koje bi se školski svrstali u sektor politike, ekonomije ili sporta. Da ne duljim, možemo govoriti samo o različitim vidovima neprijemnosti, **kulturni** događaj naši mediji prepoznaju sve teže; a i kada ga “ulove”, ne znaju što će s njim.

2 Mislim da kroz moje ruke, budući da radim u umaškoj knjižnici koja se diči raznovrsnošću naslova “periodike” (kako to već zove naš fah), prođe prilično velik broj takvih novina i časopisa. O smislu postojanja teško je govoriti, odnosno teško

se ikome može osporiti pravo na postojanje. Pravo pitanje jest kako se financira to postojanje i s kojim opravdanjem. Možda nije suvišno nabrojati novine i časopise koje smatram kvalitetnim, čisto da uputim srodnike na one koje eventualno nisu imali u rukama u posljednje vrijeme: *Zarez, Novosti, Quorum, Europski glasnik, Tema, Fantom slobode, Libra libera, Treća, Poezija, 15 dana, Sarajevske bilježnice, WAM, Hrvatski filmski ljetopis, Oris, Gordogan, Knjigomat...*

4 Nedostaje u svakom slučaju nešto kao beogradski *Beton*, koji bismo, vrlo uproščeno, mogli usporediti s *Feralom* prenesenim u **kulturno** polje. Ali nedostaje i časopis “konzervativnijeg” tipa, časopis koji bi svojim sadržajima bio usmjeren prema kanonu i tzv. “veličinama/velikanima”; polje gdje bi se naši akademski autoriteti mogli “razmahati”; gdje bi se dobro osmišljenom uredničkom politikom neprestano destabilizirala/restaurirala percepcija **kulturnog** kanona...

Seid Serdarević, nakladnik

Neshvaćanje trenutka u kojem živimo

1 Medijska zastupljenost **kulture** u hrvatskom je medijskom prostoru na najnižim razinama otkako možemo govoriti o medijima na hrvatskom jeziku, odnosno od sredine devetnaestog stoljeća. Nažalost, ista je stvar i s vanjskom politikom i još nizom tema. Naši mediji, i to upravo oni koji imaju veću prodavnost/gledanost/slušanost, sve više izgledaju kao loša američka B-produkcija: red horora, red seksa. Jedino što ih razlikuje jest dodatni red sporta. Nažalost, ti su napisi uglavnom sasvim lišeni ironije.

2 Pratim koliko stignem. Od hrvatskih redovito *Zarež* i *Vijenac*, većinu književnih časopisa, sve dnevne novine, a od stranih *Literaturen*, *TLS*; *The New York Review of Books*, *The New York Times Book Supplement*, *Die Zeit*, subotnji feljton u *FAZ*-u i još drugih novina i časopisa. Mora se reći da je svojim sadržajem, tekstovima, opremom i izgledom razina naših novina u usporedbi sa sličnima u europskim zemljama porazna i žalosna. Kod nas su vrlo rijetki ozbiljni i zanimljivi članci, analize, kritike, čak i vijesti iz svih područja **kulture** – od književnosti preko likovne **kulture**, klasične glazbe i kazališta pa do popularne **kulture**. Kvaliteta naših medija za **kulturu** i **kulturnih** rubrika u dnevnim novinama ogledalo je njihovih uređivačkih promašaja, zabluda i neshvaćanja trenutka u kojem živimo. To se vidi i po suradnicima, koji nisu zainteresirani za pisanje i svoje zadatke mahom odraduju preko volje. Valja priznati da u nas više nema autoriteta, javno poznatih i priznatih čiji će glas ili tekst uzdrmati ne samo naš mali **kulturni** zabran, nego i širu javnost. Ti autoriteti u ozbiljnim državama nisu nestali, ali onoliko koliko smo ozbiljna država, toliko nam je ozbiljna i **kultura**, a samim time i medijski tretman **kulture**.

3 **Kulturu** ne treba braniti od njezinih neprijatelja, jer što i tko bi uopće bili neprijatelji **kulture**? One koji pune stranice skandalima i kvaziskandalima u

Slavko Jendričko, pjesnik

1 Ne.

2 Da, *Zarež* i *Vijenac* opravdavaju svoje postojanje, nekad više, nekad manje, kao i časopisi koje s pažnjom pratim: *Književnu republiku*, *Temu*, *Forum*, *Poeziju*, *Tvrdu* i *Novu Istru*.

3 Treba, u prvom redu od političkih komesara koji rade razdiobu novca na državnoj, županijskoj i lokalnoj razini.

4 Nedostaje mi u prvom redu šutnja u dnevnom i tjednom tisku o knjigama, isto vrijedi i za javnu TV.

5 Mizerno, ali ipak utječem, a povratne informacije dolaze iz medijske sfere i privatnih mejlova, no to je tek u sferi utješnosti.

rasponu od starleta do političara **kultura** uopće ne zanima. Problem je u onima koji im daju medijski prostor pod lažnom izlikom da to publiku zanima, a dovoljno je vidjeti da je npr. na Noći muzeja, koja se ove godine održavala iste večeri kad i popularna utakmica Svjetskog rukometnog prvenstva (Hrvatska–Poljska) u muzejima i na izložbama bilo više od 100.000 posjetitelja. Moja je teza sljedeća: da **kulture** i znanosti u medijima ima upola onoliko koliko ima sporta i četvrtinu koliko skandala, posjećenost izložbi, koncerata, kazališta, kina te kupnja knjiga bila bi znatno veća, pri čemu ne treba zaboraviti da prema istraživanjima Europske unije **kultura** i industrije vezane uz **kulturu** donose mnogo više novca od većine drugih industrija, a o sreći i zadovoljstvu kao nemjerljivim faktorima da se i ne govori.

4 Nedostaje zapravo svega: nema problemskih tekstova, oštre kritike, nema polemike, nitko se ne bavi čak ni istraživačkim novinarstvom u **kulturi**. Sve novinarstvo u **kulturi** svodi se na reagiranje na skandale, proizvodnju skandala ni iz čega, tehniku *copy-paste* za vijesti ili manje ili više uspješno kompiliranje tekstova dostupnih na internetu. Svaka čast izuzecima, ali oni su sve rjeđi.

5 Iskreno se nadam da **kulturno** vrijedna djela koja objavljujemo dopiru do publike. Naša se nakladnička kuća trudi obavljati svoj posao maksimalno profesionalno po uzoru na europske nakladnike. Usto iskreno vjerujem da bi uz više prostora posvećena **kulturi** više prostora imala i ozbiljna književna kritika, koja je gotovo sasvim iščeznula iz našeg medijskog prostora.

Renato Baretić, književnik i novinar

Za održivi okoliš individualaca

1 Nije, nikad nije bila, niti će ikad biti. **Kultura** je važna jedino onima koji se njome bave. Biste li vi – a slutim da niste kovinotokar – ikad u novinama do kraja pročitali ijedan članak o zamkama i dvojbama kovinotokarstva kao takva? Pravo, realno lice **kulture** u Hrvata ogleda se u tiražama **kulturnoga** časopisa, odnosno u slušanosti i gledanosti **kulturnih** emisija.

2 Ne, ne pratim ih jer ne osjećam potrebu za njima. Ja sam tipično dijete morganatskog braka samoupravnog socijalizma i neoliberalizma. Oba su roditelja propala, propadam i ja.

3 Ne treba **kulturu** braniti, nego je treba upisati na tečaj samoobrane. Treba je podsjetiti da ona postoji isključivo zato da bi se sama borila protiv čega god hoće.

4 Nedostaju mi tjedni **kulturni** prilozi dnevnih novina. Bilo je vrlo dobrih u vrijeme kad sam odlučivao čime ću

Gordana Crnković, urednica i književna kritičarka

Najprofesionalnije stranice – reklame

1 Dragi čitatelji, u povodu niza mafijaških obračuna u našem gradu, naš suradnik za vas je prelistao remek-djela svjetske književnosti i otkrio najljepše stranice o ubojicama, zločinima, njihovim pobudama i motivima, kaznama i iskupljenjima. Zavirite s nama u riznicu svjetske književnosti i njezina potresna poglavlja! Budući da sam posljednjih godina izgubila naviku izrezivanja i čuvanja interesantnih tekstova iz **kulturnih** rubrika, navedeni podnaslov navodim ipak po sjećanju, malo karikiran, kao i ostale podnaslove koje ću spomenuti, no na vrlo slične ili gotovo iste nailazila sam u posljednje vrijeme u našim novinama.

Ne razumijem smisao takve nebulozne "aktualizacije" **kulture**: valjda se čitatelju nastoji pružiti kratkotrajan zaborav, rasterećenje od uznemirujuće **kulture** i neugodne stvarnosti, sve u jednom potezu. Druga je, nimalo **kulturnija**, varijanta, kada urednici **kulturnih** rubrika svoje stranice tretiraju kao police u trgovačkom centru (*knjigu koju preporučuje naš kritičar nabavite uz popust od 5 posto, samo za članove kluba!*), ili stimulans za nacionalni ponos (*u povodu obljetnice pada Vukovara proveli smo anketu među našim kritičarima: kako danas, s vremenski odmakom, gledate na vodeće autore hrvatskog ratnog pisma? Koji su nepravedno zaboravljeni, koje danas smatrate najboljima?*). Kao rezervna varijanta u podgrijavanju nacionalnog zanosa, ili trećerazredna ostarjela vedeta koja povremeno ipak potakne kakvu estradnu senzaciju, **kultura** je u oba slučaja u jednoj poziciji. Kolumne nekolicine autora, među kojima ima i zanimljivih, teško

moгу nadomjestiti sve ono čega na našim stranicama **kulture** nema. Ono što nedostaje lako je pobrojati: prije svega pluralizam stavova i pozicija, kompetentno kritičko vrednovanje, otvorenost većem broju autora, svakako i onih koji ne moraju biti profesionalni novinari i kritičari. Iznimke postoje, nije loš *Mediteran* nedjeljom u *Novom listu*. U skladu s proširenom nacionalnom navikom da u ovakvim anketama svatko prvo pohvali projekt u kojem sudjeluje ističem da *Treći program Hrvatskog radija* polako postaje, kao nekad, jedini prostor otvoren

— OBJAŠNJAVATI KAKO USTROJITI **KULTURNU** RUBRIKU ČINI MI SE KAO OTKRIVATI **TOPLU VODU**; IMA ISKUSNIH **UREDNIKA** KOJI BI TO JAKO **DOBRO ZNALI UČINITI** —

autorima najrazličitijih usmjerenja. I *Zarež*, otkako je prije nekoliko tjedana blago promijenio koncepciju, ponovno je list koji vrijedi pročitati.

2 Moram priznati da samu sebe iznenađujem svojim optimizmom u vezi s tim pitanjem, no imam fiks-ideju da će se novine i tjednici ovakvi kakvi su danas jednostavno istrošiti i urušiti sami od sebe. A onima koji su na putu sigurna samouništenja ne treba u tome pomagati, još manje se protiv njih boriti. Apsolutna ujednačenost svih stranica unutar jednih novina, koje se od prvog retka na prvoj stranici do posljednjeg retka na posljednjoj obračaju jednom te istom zamišljenom prigrlupom, to jest podcijenjenom konzumentu, s istom površnošću i istim odsustvom stila obrađujući mala obiteljska ubojstva, prehrambene navike poznatih glumica i svjetske prodore domaćih pisaca lišavajući se autora koji bi vas mogli uznemiriti ili na primjer naljutiti i k tome pretjerana međusobna sličnost raznih novinskih izdanja definitivno djeluju kao čista autodestruktivnost. Utješna može biti jedinstvenost naše situacije: budući da u prostoru koji nazivamo razvijenim Zapadom, a kojem smatramo da pripadamo, nije zabilježeno takvo opće ukidanje **kulturnih** rubrika i tjednih **kulturnih** priloga kakvo se dogodilo kod nas, no koje je tek jedan (premda važan) simptom osiromašenja naše medijske scene, sklona sam vjerovati da je takvo stanje neodrživo, i da neće potrajati.

3 Naše je novinarstvo definitivno imalo i bolje dane; svi se sjećamo, istina, u pravilu kratkotrajnih, suvislih **kulturnih** rubrika i tjednih **kulturnih** priloga u novinama, čak i kvalitetnih tjednika. Objasnjavati kako ustrojiti **kulturnu** rubriku čini mi se kao otkrivati toplu vodu; ima iskusnih urednika koji bi to jako dobro znali učiniti. Problem je jedino u tome što se stvari zasad ne razvijaju u tom smjeru. Trenutno su najprofesionalnije odradene stranice u našim novinama – reklame. Ako vam se u posljednje vrijeme dogodilo da ste istrgnuli stranicu iz novina, to vjerojatno nije bio novinski tekst. To je mogla biti samo neka lijepa, šarena reklama, recimo za dobru kolagensku kremu ili novu generaciju pudera s prirodnim mineralima.

5 Ne, uopće ne mislim niti si umišljam da bilo na koji način utječem bilo na koji od **kulturnih** tokova. Volio bih, međutim, čitati, slušati i gledati priloge o ljudima koji to uistinu uspijevaju. Možda takvih priloga nema baš zato što nema ni takvih ljudi?

NOVO DOBA NOVINARA

VELIK JE BROJ ONIH KOJI SU NOVINARSTVO - DNEVNO, TJEDNO, PA I MJESEČNO - NAPUSTILI. JER SU ISKLJUČENI. OTIŠLI SU U SASVIM DRUGE STRUKE ILI SE PREBACILI U MALOTIRAŽNE OAZE I PERIODIKU, KOJE SU TIME SAMO PROFITIRALE. NO NOVINARSTVO JE POTREBNIJE NEGO IKAD JER ONO OMOGUĆAVA DISPERZIJU SADRŽAJA NUŽNIH ZA RAZVOJ HUMANOSTI. NOVINARSTVO, NE PORNOGRAFIJA

NATAŠA PETRINJAK

“**N**emojte nam srat; znanje, a ne rat!” skandirala je skupina studenata Filozofskog fakulteta u Zagrebu 6. travnja 2009. godine. U trenutku kada je Stjepan Mesić, predsjednik Republike Hrvatske, izašao iz automobila pred zgradom fakulteta oni su razvukli transparent “Nato – 60 godina, sada je dosta!” i grleno iskazali svoj stav prema pridruživanju Hrvatske Nato savezu. Pripadnici osiguranja i policije trznuli su tijelima, ali Mesić je nekoliko minuta saslušao prosvjednike i potom ušao u zgradu Fakulteta, kamo se uputio u razgledavanje nove knjižnice. Policija je pokušala legitimirati prosvjednike, ali je nakon njihova pozivanja da se prvo obrate rektoru slijedom propisa o autonomiji sveučilišta od toga odustala. Na kasnije novinarsko pitanje predsjednik je tu brzu akciju skupine mladih komentirao riječima da su demonstracije kojima se izražava mišljenje za svaku pohvalu. Za većinu dnevnih hrvatskih medija opisani događaj nije se zbio, nisu o tome rekli/napisali ni retka. Za nekoliko dana se zbio, ali djelomično; dva-tri objavila su protokolarnu obavijest da je predsjednik Mesić posjetio novu knjižnicu Filozofskog fakulteta, dva-tri su izvještaju pridodala prosvjedni istup. Nitko međutim nije objavio pun tekst prosvjednog skandiranja; skraćen je na – znanje, a ne rat. Kao što nije bilo ni daljnjih novinarskih pitanja.

BEZ PITANJA NI ODGOVORA Pa tako ne znamo što jedan od najviših organa vlasti misli o nizu štetnosti ulaska u Nato savez na koje upućuju građani organizirani u udruge, putem potpisa peticija protiv ulaska u nj, je li moguć dijalog, pa i možebitna promjena takve odluke. Potom zašto je predsjednik došao razgledati knjižnicu, što misli o njoj, sustavu obrazovanja, razvitku znanosti u Hrvatskoj. Kao što ne znamo ni tko su prosvjednici, jesu li postavili još kakav zahtjev, npr. za diskusijom, zašto su se odlučili za radikalno rješenje, psovku? Još kasnije pojavljuje se i pitanje što bi još mogla biti argumentacija u raspravi za pojedini segment ili cjelinu teme, a slijedom znanja i informacija potencijalna/e autora/ice – novinara/ke. Bila je to, dakle, prilika izvijestiti javnost – građane Hrvatske o nizu činjenica za njih neposredno relevantnih, a koje mogu saznati samo putem medija. Zbog čega bi mediji i novinarska struka trebali postojati. A ne postoje. Nema novinarstva kao struke, nema novinarske **kulture** kao ni **kulture** u novinarskim medijima, što je bio temeljni poticaj za nastanak temata kojem pripada i ovaj tekst.

Za početak smo odabrali primjer iz područja koji se tradicionalno smješta izvan polja **kulture**, u polje visoke državničke politike iz dvaju razloga; jedan je da pojam **kulture**, po tko zna koji put, proširimo izvan uska segmentiranja umjetničkih praksi, da ravnopravno pridružimo i političku **kulturu** kao i **kulturu** otpora i protesta, a drugi da pokažemo da novinarstva nema ni u onim rubrikama koje ne nose naslov “**kultura**”. Činjenica da iz sportskih,

unutarnje-vanjsko političkih ili mozaičnih novinarskih podstruka nikada nije krenula rasprava o novinarskim kriterijima i (ne) razvoju medijskog prostora od državnog osamostaljenja Hrvatske samo potvrđuje potrebu za još jednim upiranjem i zano-vijetanjem da je stručno novinarstvo uništeno, kako i zašto, još je važnije ukazivati zašto je ono danas potrebnije nego ikada i, naposljetku, zašto je važno novinarstvo koje prati područje **kulture**.

PORNOGRAFIJA SE NE DOGAĐA NEKOM DRUGOM Koncept fleksibilnosti kao savršena egzistencijalna ucjena neoliberalnog kapitalizma zajedno sa sudrugom ratom u Hrvatskoj je inačici dobio svoju punu afirmaciju. Munjevitom brzinom. U samo nekoliko godina medijski prostor očišćen je od radova autora/ica koji su znali odgovoriti na temeljnih 5W, izvijestiti javnost, podastrijeti dodatne činjenice, argumentirano kritizirati vlast ili polemizirati oko problema, bez napada na osobni integritet suprotstavljene strane. Ne, nije riječ o nostalgичnu uljepšavanju slike, nego potvrdi već mnogo puta izrečene činjenice – vlasnici medija uz pomoć sitnim beneficijama potkupljenih urednika kreirali su novu vrstu – najbolji novinar jest ucijenjen novinar. Pornografija se iz mraka sakrivene seksualnosti, područja posjedovanja i raspolaganja slabijim drugima preselila na naslovnice novina i postala – normalnom. Sve dalje, do danas samo su krugovi što se šire od tog prvo bačenog kamena šutnje... Namjesto obrazovanih, znatiželjnih i novih znanja željnih novinara/ki redakcije su se punile dečkima koji su odrasli ispijajući pivo ispred kvartovskog dućana i koji za par sto kuna pišu sve što vlasnik/urednik kaže da treba napisati. Ili, kako je to jednom rekao Darko Glavan – “u novinarstvo su nekada odlazili najbolji, a danas idu najlošiji daci”. Usprkos upozorenjima i glasnu govoru mnogi su isključivane kolega samo šutke promatrali; dok sljedeći val pornografije nije dopro do njih. Tada bi uslijedila nova rasprava, konstatiran daljnji pad stručnih i strukovnih kriterija, etičnosti... i sve do današnjeg trenutka kada se postavilo pitanje smisla postojanja novinarstva. S pravom, jer velik je broj onih koji su novinarstvo – dnevno, tjedno, pa i mjesečno – napustili. Jer su isključeni. Otišli su u sasvim druge struke ili se prebacili u malotiražne oaze i periodiku, koje su time samo profitirale. U odnosu na prije dvadeset godina, kada je kamen šutnje bačen, uz časopise i izdanja koje objedinjujemo nazivom **kulturnih** časopisa ili onima specijaliziranim za određeno umjetničko područje, profitirali su i časopisi s područja sociologije, politologije, filozofije... Problem njihove egzistencije u tržišnom natjecanju, međutim, ne proizlazi iz nekvalitetna sadržaja, dapače! Nego iz obimnosti i obilnosti kvalitete – prosječan čovjek, koji da bi opstao, mora danas raditi i do 15 sati dnevno, doista bi morao imati

— PROSJEČAN ČOVJEK KOJI RADI I DO 15 SATI DNEVNO MORAO BI IMATI NADLJUDSKE SPOSOBNOSTI DA PRATI SVU PERIODIČNU PRODUKCIJU I PRITOM BITI VISOKO OBRAZOVAN. VAŽNOST I ODGOVORNOST NOVINARSTVA TIME JE SAMO VEĆA —

nadljudske sposobnosti da prati svu tu produkciju i pritom biti visoko obrazovan jer riječ je o sadržajima koji ipak traže posvećenost i stručna znanja. A neoliberalni kapitalistički žrvanj čini sve da ih je svakim danom sve manje. Važnost i odgovornost novinarstva (novinarstva, dakle, ne pornografije) time je samo veća. I potrebna – ono jest i mora biti posrednik, medij dakle, koji spaja vječnost teorijske analize i potrošivost tijela. Uzvišenosti spoznaje i blata svakodnevice.

I POSREDNIK TREBA PODRŠKU Pokušaj objašnjenja kako su kompjutori i mrežni prijenos informacija ugrozili struku besmislen je kao i kad se kaže da sija sunce dok pada kiša. Digitalna izdanja distribuiraju identične sadržaje kao i tiskani i audio-vizualni mediji tradicionalnog tipa; pornografija na ekranu identična je pornografiji na papiru. Kao što se tamo mogu naći i zahtjevniji sadržaji koji traže već spomenutu posvećenost i znanja. Čitaju se kao što se čitaju i u tradicionalnim formama. Ali u prostoru digitalne mreže nalazi se i ono što je izbačeno sa stranica i iz minutaža tradicionalnih medija – novinarstvo. Zato pada tiraža, zato pada gledanost. A opstaju još samo zato što su neki presiromašni za umrežavanje. U mreži tako, napućenoj, svakim danom sve obimnijom, kolaju perverzije, besmislice, gadosti i laži, pa se doima da novinarski tekst nema šansu vidljivosti. Pogrešno, dakako, upravo u toj hiperprodukciji krije se “tajna” – prilagodavanje novim uvjetima i prihvaćanju zadatka struke da se bude izvrstan profesionalac. Da se bude djelatan, kritičan, korektivan, etičan; time razdvoji bitno od nebitnog, podastru činjenice, puna informacija, argument, istina. Ljudi to trebaju, traže i cijene. Novinarstvo ima priliku kakva se ne pruža često.

I ovaj razgovor, kao i svi dosadašnji, krenuo je iz novog vala banalizacije i podcjenjivanja kreativnog i kritičkog potencijala umjetnosti i spoznaja **kulturnog** polja gdje obitavaju kao prapočelo i posljedica razvoja humanosti. Trebaju dostojna posrednika za disperziju, ali ga moraju i podržati i onda kada makroi ponude nekoliko redaka ili sekundi pažnje samo da bi prikrili evidentnost pornografije. Odbiti ući i sudjelovati u medijskom kupleraju aktivan je čin kreiranja posredničkog polja do publike, konzumnata, novih kolega, koji znaju manje, koji ne razumiju, koji se plaše, koji su nemoćni. Tako se stječu suradnici, tako se zadobiva moć humanosti, tako pobjeđuje smislenost života.

Jerica Zihlerl, povjesničarka umjetnosti Križa struke

1 Pratim, koliko-toliko, medije koje ste naveli i mislim da su **kulturna** događanja malo, gotovo nikako, zastupljena u njima. Izuzetak su internetski portali, ali uglavnom info-sadržaja. *Treći program radija HRT* još je odličan, osobito njihov godišnjak, ali gdje ga nabaviti? Na televiziji, osim *Opere box*, situacija je ispod zadovoljavajućeg. Voljela bih da griješim, nisam neki televizijoljubac, ali kada biram što gledati od **kulture** – nemam neki veliki izbor. To malo što ima ide u kasne večernje termine kada sam već u krevetu, a da ne govorim o mladoj populaciji. No i to je

duga priča, djeca su nam zakinuta već od vrtića i osnovne škole.

2 Pratim *Novi list* te nedjeljni prilog *Mediteran, Zarez, Vijenac, Konturu* te strukovne publikacije kao što su npr. *Život umjetnosti* i *Informatica museologica*, ostalo sporadično. U dnevnim novinama informacije su “copy-paste” kao i većina priloga. U tjednicima se navode neka **kulturna** događanja ili teme za koje je često, barem za mene, pitanje zavrjeđuju li to uopće. Bez obzira na to što je moje mišljenje o osrednjosti kvalitete, oni trebaju postojati.

3 Otvorili ste veliku i bolnu temu. Ne mogu u tri riječi odgovoriti na to pitanje. Zar je kod nas tako teško sagraditi jedan novi muzej?

4 Što se teksta tiče, da ga mogu do kraja pročitati. Odavna je već rečeno da nije umjetnost u krizi, nego struka – od teorije do kritike. Dakako da i sama snosim dio odgovornosti, no priznajem: “mea culpa”. Voljela bih da sam angažiranija, no na koji način? Na to ne znam ni sama sebi odgovoriti.

5 Ne, ne smatram. Plivam uzvodno i nizvodno, između želja i mogućnosti. Povratne informacije svode se na statistiku, *press cut* i godišnja izvješća koja zadovoljavaju, vjerojatno, samo mene osobno.

Siniša Labrović, multimedijски umjetnik

Krvopije kulture

1 Vlasta Delimar, Vlado Martek, Sanja Iveković, Boris Cvjetanović, Andreja Kulunčić, Goran Trbuljak, nekoliko imena nasumce: trebalo bi pitati ne građane, nego profesore povijesti umjetnosti i učitelje likovne kulture znače li im bilo što ta imena. Anka Žagar, Branko Maleš profesorima hrvatskog?

2 Čitam *Zarež*, *Konturu*, poneku *Poeziju*, a obećao sam sebi da ću čim nađem vremena i prošle *Živote umjetnosti* učiniti svojom boljom sadašnjošću. *Up and Underground* sam zaboravio. Možda nemaju smisla kao *Glorija* ili *Nogomet*, ali bi nastala gadna pustara bez njih.

3 U jednoj od sinjskih gimnazija djeca ne trebaju udžbenik povijesti umjetnosti jer profesorica diktira, a učenici uče napamet. **Kulturno**-umjetničko

središte Sinj, ili neko slično napuhano ime, ima četvero zaposlenih, čini mi se. Posao im se uglavnom vrti oko galerije "Galiotović", a tamo se ništa, ali baš ništa ne događa barem 6 mjeseci u godini, a i većina ostaloga je gore nego ništa. Ta i slična mjesta kao da postoje samo da bi se zaposlile stranačke pijavice. Dodajte tome i sve one pročelnike za društvene djelatnosti i slične krvopije **kulture**. Stotine je stranačkih, ciničnih i lijenih krpelja zakačenih za "kulturu". Uz takve prijatelje **kulturi** neprijatelji ne trebaju. S druge strane, "Lazareti" u Dubrovniku opstaju zahvaljujući ludosti Slavena Tolja i Srdane Cvijetić umjesto da imaju 15-20 zaposlenih i sve uvjete da postanu vodeći centar za suvremenu umjetnost u regiji. Kad se govori o **kulturi**, onda je puno priče načelne ili usmjerene na one gore, i to je nesumnjivo važno, ali je i činjenica da smo mi kapilarno uništeni i da naša **kulturna** publika gotovo da ne postoji, osim ako se ne radi o nečem

reprezentativnom ili folklornom a da je lijenost apsolutno razumljiva, dapače razumna. Jer da se pita za rezultate, onda bi čovjek koji vodi galeriju u Sinju dobio 30 udaraca bičem na glavnom gradskom trgu i bio šutnut s posla. Znači, nije odgovornost samo velikih mangi, nego i onih koji koje su se odlučili/e na satu hrvatskog čitati *Sportske novosti* ili *Gloriju* i slične svinjarije.

4 Nemam pojma što nedostaje. Kriterija, valjda. Novca za živu **kulturu**. Sistemske podrške. Svega. Ali imamo ministra **kulture**. I zamjenike, ali ne znam koliko.

5 Ne znam da li utječem na **kulturne** tokove. A povratne informacije? Da vam se uližem, uz druge sjajne tekstove u *Zarežu*, Suzana Marjanić ima seriju odličnih intervjuja s performerima. I da, gledam *Vijesti iz kulture* na HTV-u.

Boris Domagoj Biletić, književnik i urednik

Sve manje oaza slobode

1 Niti je primjerena, niti je dostojna, niti je dovoljna. U vremenu smo **nekulture** kao načina življenja, u eri smo novoga barbarizma – europske škole, "zapadnobalkanskog" smjera. Zrcalo takve situacije jesu televizijski ekrani: kako oni privatnih tako i onaj takozvane javne televizije. Programi su im sramotno katastrofalni: "polvure-kulturnjaštvo" i "redkarpetski" svjetonazor u skladnu zagrljaju i fino ravnoteži. Fufice, zadrigli politikanti, orvelovski rječnik, laž i psovka, krv lipti u potocima, forenzičari, crne kronike i magična riječ trenutka: *recesija*, kao nova planetarna dosjetka političkih elita kako još temeljitije operušiti sirotinju sijući strah, i kako i dalje grabežno vladati na globalnoj i lokalnoj razini.

2 Tražeći preostale oaze kamo uteći od svekolike krize smisla djelovanja u maloprije opisanim okolnostima, pratim sljedeće: *Vijenac*, *Zarež*, *Vjesnik*, *Treći program Hrvatskoga radija*, nekoliko književnih časopisa, a jedan uređujem. Toliko o onome što osobno držim kvalitetnim i vrijednim spomena. A o smislu postojanja, osobito nekih od navedenih medija, najbolje govori njihova naklada. Recimo, književni časopisi valjda još postoje samo zbog inercije i nostalgije.

3 Neprijatelji **kulture** jesu, najprije, mržnja i primitivizam, zatim manipulatori i birokrati, konformizam, klanovi i ideolozi svih boja. E sad, ima li još i koliko prostora izvan spomenutih "fenomena"? Koliko ga ima, toliko nam je slobodna teritorija još na raspolaganju. Zapravo, sve ga je manje, a ostalo više ne možemo braniti – neobranjivo je, neobranjeno, izgubljeno.

4 *Ad rem*, a ne *ad hominem*! Tekstovi pomirbe i oprosta, a ne vječno vraćanje u nesvršene ratove. Pismenost i argument, znanje i stil, nasuprot barbarogenijama bolonjskim i škribanima mržnje iz klupica partijskih škola, bilo lijevih bilo desnih. Nedostaje dostojanstva, hrabrosti javnog nastupa i raščlambe pravih, gorućih, esencijalnih tema današnjice. Uglavnom se škraba o efemerijama. Nema kritike, nema kritičke misli ni kritičkih pera od formata. Ili za takve, posljednje Mohikance, nema više prostora. Kako god bilo, tragično je.

5 Ne utječem ni na što. Preko noći kao da sam postao *oldtimer*. Ne zanosim se nadom da će uskoro opet biti bolje niti radim s mišlju o tome da mogu išta više, sada i ovdje, promijeniti ma ni za angstrom. Povratna je informacija iz kruga ono nekoliko desperadosa koji su na sličnim valnim duljinama i dešperatni na rubu odustajanja. I tako ćemo lijepo dokraja.

Saša Vojković, filmologinja

Spašavati kulturnu politiku

1 Pitanje je općenito i trebalo bi ga raščlaniti; određene su domene izuzetno dobro zastupljene, ali ne u svim segmentima. Kad je u pitanju film, na primjer, događanja su brojna – Zagrebački festival, Festival dokumentarnog filma, Festival eksperimentalnog filma, Dani hrvatskog filma, Festival igranih filmova u Puli, Festival animiranog filma, Festival subverzivnog filma, Filmske mutacije, da dalje ne nabrajamo – i ta su događanja relativno dobro zastupljena u medijima. (Govorimo u prvom redu o Zagrebu, broj događanja znatno je manji u drugim hrvatskim gradovima, od kojih mnogi nemaju ni kina koja funkcioniraju). Ta zastupljenost dobrim dijelom ovisi o **kulturnim** menadžerima, o spretnosti i sposobnosti ljudi uključenih u nabavljanje sredstava i promociju. Bez obzira na to što su ta događanja "zastupljena" u medijima, nedostaje prostor u kojemu bi bilo moguće

postaviti kompleksnija pitanja, primjerice časopis koji bi se bavio festivalima (ne samo u Hrvatskoj). Kad je u pitanju filmska **kultura** i diseminacija znanja i informacija, posebno transnacionalne implikacije, upravo je diskurs o festivalima ključan.

2 Danas kada su gotovo svi tiskovni mediji u vlasništvu nekog stranog ili domaćeg konglomerata, od WAZ-a do Agrokora, bitno je da se pokušaju naći sredstva za (uvjetno) nezavisna izdanja kao što je *Zarež*, na primjer. Naravno da ta izdanja teško mogu opstati na tržištu i zato se pridruživanje nekom medijskom "Imperiju" može činiti smislenijom opcijom.

3 Pojam "**kultura**" nema bezuvjetno pozitivan predznak; u totalitarnim režimima, ali i u demokratskim društvima **kultura** je ideološki obojena. Ako

nešto treba "spašavati", onda je to izvjesna **kulturna** politika.

4 Radije ću spomenuti ono što ne nedostaje, naime, ako obratimo pažnju na kvalitetu dnevnih i tjednih kolumni, moguće je zaključiti da je u tijeku procvat **kultura**line analize.

5 Angažman koji je u današnje vrijeme moguć u domeni **kulture** odvija se na mikrorazini, u pitanju je mikropolitika moći (koju predlažu i Deleuze i Guattari). Teško mogu odrediti u kojoj mjeri moj angažman zaista može utjecati na **kulturne** tokove, to treba sagledati s povijesnim odmakom. U ovom času najkonkretniji primjer povratne informacije jesu komentari onih koji su pročitali moju knjigu ili razgovori sa studentima kojima predajem.

Jadranka Pintarić, urednica i kritičarka

Najbolje u najstarijem mediju

1 O tome da je **kultura** prognana/nestala iz dnevnih novina već prije podosta godina mnogo se govorilo neko vrijeme, štoviše bila je to vrlo pomodna tema: organizirani su okrugli stolovi, tribine, priopćenja, apeli i sl. Tim događajima, na kojima su se ojađeni pripadnici (negdašnje) tzv. nadgradnje sami sebi žalili na izgnanost i zapostavljenost, vlasnici medija ni glavni urednici nisu nazočili – njih ta tema ne zanima, a počesto čak ni njihovi novinari nisu o tome izvještavali, barem ne opširno. I onda su kulturnjaci, kulturtregeri i drugi povremeni kulturnjački aktivisti zašutjeli, a vlasnici lijepo nastavili izvlačiti dobit iz svojih tiskovina tako što su ih pretvarali u žuto-crnokronikaške dnevno-pise. Naime, navodno, kapital ima neporecivu tezu: daj raji što je veseli, pa ćeš joj izvući paru iz džepa. Navodno raju **kultura** ne

veseli: raja hoće glamura i krvi, sporta i trača. Neki drugi, u manjini, govorili su da se treba prilagoditi običajima doba, da nam valja **kulturu** učiniti zanimljivom širokoj publici, da moramo lukavo svladavati *handlanje* marketinškim metodama, pojednostavljivati, podilaziti, i tome slično. Ipak, redom su se ukidali **kulturni** prilozii, smanjivao se prostor koji **kulturne** teme uopće mogu dobiti. Naposljetku smo dobili situaciju u kojoj je **kultura**, recimo čak i doslovno, tek dio nečega što se zove "scena". Priznajem kako je to možda samo "*wishful thinking*", ali čujem da dnevnim novinama rapidno i zabrinjavajuće pada naklada usprkos svim nastojanjima: kao što su npr. smanjivanje **kulturnih** sadržaja i povećanje tračerskih, otkazi novinarima u **kulturnim** rubrikama, marginaliziranje postignuća u **kulturnoj** domeni. Snašla ih kletva: da bog dâ imao pa nemo (publike). Naposljetku,

ispada da novine kupuju umirovljenici, a mladi ionako surfaju internetom. Nikad i neće steći naviku kupovanja novina. Slična je situacija s televizijom: ako **kulturni** sadržaji nemaju estradni štih, ako nemaju barem prizvuk skandala ili u njima ne sudjeluje nekakav "*celebrity*" – nema ih na ekranima. O tome se također govorilo i ništa se nije promijenilo. Jedina oaza za **kulturu** ostaje radijski eter – ali možda samo zato što može "progutati" više sadržaja. Usprkos zanemarivanju pa i pokušajima zatiranja unutar matične kuće, najbolji u tome ostaje Treći program Hrvatskog radija. Međutim postoji još jedan problem kad se govori o (ne)postojanju **kulture** u medijima: sve veća neobrazovanost urednika i novinara u redakcijama za **kulturu**. Možda je to dio šire pojave u društvu koje ne cijeni znanje, ali u **kulturnim** sadržajima dolazi više do izražaja.

SAVRŠEN ZVUK - ZAUVIJEK

S PAVEMENTOM JE, OD SAMIH POČETAKA, SVE NEKAKO MIMO PRAVILA, IZMJEŠTENOG SMISLA I POMAKNUTE LOGIKE. POST-PUNK ETIKA IZMIJEŠANA S ADOLESCENTSKOM slacker KULTUROM POČETKA DEVEDESETIH NAJBЛИŽE JE NEKAKVOJ POČETNOJ TOČKI ŠTO SE UOPĆE MOŽE DOĆI

Pavement, Brighten The Corners: Nicene Creedence Editon, Matador Records, 2008.

VATROSLAV MILOŠ

Naći razlog za kopanje po arhivama diskografskih kataloga, pogotovo ako je svakodnevna dostupnost novih izdanja i više nego opterećujuća, teško se može opravdati nekim razumnim argumentom. No, institucija bogato opremljenog kolekcionarskog izdanja funkcionira kao savršena apologija za bavljenje stvarima prošlim i utvrđenim. Nešto je zavodljivo u promatranju fenomena popularne glazbe s desetogodišnje distance.

Pavement ne postoji više od cijele jedne dekade. Njegovi članovi raspršeni su neravnomjerno od američkog sjeverozapada do jugoistoka, s rangom profesionalnih aktivnosti od kladenja na konjske utrke do eksperimentiranja s novim mogućnostima u industriji stalaka za mikrofone. Marka Ibolda se, navodno, izuzev na sporadičnim turnejama sa Sonic Youth, može sresti iza šanka stanovitog njujorškog kafića, a Scott Kannberg posljednji je album s Preston School of Industry izdao 2004. godine. Stephen Malkmus, glavna kreativna vertikala grupe, redovito izdaje albume, ali eksperimentira s glazbenim formama koje bi rijetko tko od njega očekivao.

— SVATKO BI SE MOGAO SLOŽITI DA JE Brighten The Corners (NAJ)KOHERENTN(IJ) A PLOČA PAVEMENTA, DOK VEĆINA KAO REFERENTNU TOČKU U NJIHOVOJ GLAZBI TRAŽI I ČUJE UPRAVO SUPROTNU TENDENCIJU —

IZMJEŠTENI SMISAO “Za bend koji je, barem se tako čini, konstantno bio na rubu komercijalnog uspjeha, Pavement su vukli sve ispravne poteze – samo su ih činili krivim redoslijedom”, kaže Stuart Berman u uvodu svoje kritike reizdanja albuma *Brighten The Corners: Nicene Creedence Editon* na Pitchforkmedia.com – i ne može biti više u pravu, slijedeći barem kakvu takvu logiku diskografske industrije. S njima je, od samih početaka, sve nekako mimo pravila, izmještenog smisla i pomaknute logike. Post-punk etika izmiješana s adolescentskom *slacker* (vidi/slušaj: Slacker, r: R. Linklater; Superchunk – Slack Motherfucker) kulturom početka devedesetih najbliže je nekakvoj početnoj točki što se uopće može doći.

Pavement su iz Stocktona u Kaliforniji iznikli u jeku migracija “malih” indie bendova pod okrilje velikih izdavačkih kuća (Sonic Youth, Hüsker Dü, Dinosaur Jr, Lemonheads, R.E.M.) i na još postojećoj, ali neviše-toliko-utjecajnoj instituciji koledž radija čiji je primat vrlo proračunato preuzimao MTV. Njihov prvi album, *Slanted and Enchanted*, remek-djelo je žanra prepuno zaraznih pop-melodija zamaskiranih *lo-fi* produkcijom (ili, ako želite, izostankom iste), neuobičajenih i često disonantnih gitarskih harmonizacija i lirike u kojoj je bespredmetno tražiti bilo kakav uobičajeni smisao mimo postmodernističkog “svega” kao validnog subjekta. *Crooked Rain, Crooked Rain* iz 1994. najbliže je pop-ploči što su ikada napravili, i produkcijski i formalno, s velikim naglaskom na kritiku konzumerističke kulture. Nakon toga izdali su *Wowee Zowee*, vrlo ekscentričnu ploču koja naslov duguje njihovom prvom bubnjaru i dežurnom klaunu Garyju Youngu koji je na koncertima najčešće intoksiciran padao preko svog instrumenta, publici dijelio pire krumpir i prodavao odjeću njihovih predgrupa. Vrhunac njegovih avantura bio je svakako kada je uvjeren da su postali “ogroman bend” ušetao u zgradu Sonyja i zahtijevao ugovor od najmanje milijun dolara. Što se zvuka samog *Wowee Zowee* tiče, bio je to svojevrsan estetski povratak na prvi album, samo s puno labavijom strukturom pjesama, više improvizacije i, dakako, prevladavajućim liričkim nonsensom.

“NEDOSTATAK HITOVA” Ponude od velikih izdavačkih kuća stvarno su počele stizati, ali uz cijenu. Nikakav dogovor s “odijelima” nisu uspjeli postići zbog, kako su to isti inteligentno formulirali,

“nedostatka hitova”. Možda najbolju ilustraciju njihovog smisla za humor i potpunog nedostatka smisla za tržišnu logiku daje Malkmus u intervjuu u dokumentarnom filmu *Slow Century* kada kaže da su njima sve te pjesme zvučale kao hitovi. Svatko bi se mogao složiti da je *Brighten The Corners* (naj)koherentn(ij) ploča Pavementa, dok većina kao referentnu točku u njihovoj glazbi traži i čuje upravo suprotnu tendenciju. *Brighten The Corners* svojevrsno je odjavljivanje iz programa kojeg su sami kreirali, ali čije su granice postale premutne. Uzevši to u obzir, njihova zadnja ploča, *Terror Twilight*, tek je repriza u kasnim satima tjednog rasporeda.

Četvrto u nizu briljantnih Matadorovih reizdanja, *Brighten The Corners: Nicene Creedence Editon*, uz originalni album sadrži nekoliko tematskih cjelina. Uz odbačene snimke nastale tijekom snimanja, tu su b-strane singlova *Stereo, Shady Lane* i *Spit on a Stranger* te cijeli niz radijskih nastupa (KCRW, *Peel Sessions*), kao i snimak improviziranog nastupa iz emisije *Space Ghost Coast to Coast* u kojem ih, u jednom od duhovitijih trenutaka televizije u devedesetima, prekidajući intervju s Goldie Hawn, istoimeni animirani lik najavljuje kao – The Beatles. U popratnoj knjižnici otisnut je esej Alexa Rossa originalno objavljen u *The New Yorker*, a koji se ekstenzivno bavi Malkmusovom lirikom na albumu.

Parafrazirao bih, bez straha da je posrijedi marketinški trik, a ne parola istinskog glazbenog entuzijasta, njujorškog književnika mlade generacije Jonathana Safrana Foera, čiji citat stoji na poledini njihove biografije: Pavement je bio najinspirativniji i najinspiriraniji bend devedesetih; morate ga slušati.

ZAREZ JE TOČKA KOJA NE ŽELI PRERANO SVRŠITI

sljedeći broj izlazi 30. travnja 2009.

BRUNO LANGER I DEJAN CUKIĆ

ROCK POKRET OTPORA

O UTJECAJU ROCK KULTURE U REGIJI ZAPADNOG BALKANA U EMISIJI MOST RADIJA SLOBODNA EUROPA RAZGOVARALI SU BRUNO LANGER, VOĐA GRUPE ATOMSKO SKLONIŠTE IZ PULE, I DEJAN CUKIĆ, VOĐA SPOROG RITMA IZ BEOGRADA

OMER KARABEG

Koliko je rock muzika, koja je bilo izuzetno popularna osamdesetih godina, prisutna danas u regiji? Ima li šanse da povrati stari sjaj?

Bruno Langer: Kad se kaže povratak starog sjaja, misli se na vrijeme kada je naš rock bio u najmanju ruku među pet vodećih u Europi. Taj sjaj koji je on tada imao teško da će se vratiti. Tada smo bili ispred narodnjaka, vodeće rock grupe svirale su po stadionima i velikim sportskim halama. A da li će se to vratiti? Ustvari, rock'n'roll ima najveću snagu kad je u ilegali. Dokaz tome je rock'n'roll u Istočnom bloku. U Češkoj, na primjer, za vrijeme komunizma članovi benda The Plastic People su robijali zato što su se bavili rock'n'rollom. To je bila zabranjena stvar. Zašto? Jer rock'n'roll nosi poruku, a temeljna njegova poruka je ljubav i sloboda.

Dejan Cukić: Mislim da se mnogo toga promijenilo od takozvanog zlatnog doba rock'n'rolla na ovim prostorima, a to su svakako osamdesete. Nama su se dogodile devedesete, to je bilo vreme zatvaranja koje nije pogodno tle za rock'n'roll jer je on, pre svega, umetnost komunikacije, spajanja, otvaranja. Za nas je to bio medij koji nas je spajao sa drugim.

**— DEJAN CUKIĆ:
DANAS GENERALNO,
NE SAMO OVDE NA
BALKANU NEGO I
U ČITAVOM SVETU,
USPOSTAVLJEN JE
NEKI NOVI SISTEM
VREDNOSTI PO
KOME JE DOBRO
BITI LOŠ, PO KOME
JE COOL BITI ZAO,
AGRESIVAN. JA
IPAK VERUJEM
DA ONI KOJI SE
BAVE LEPOTOM I
UMETNOŠĆU MOGU
DATI MAKAR MALI
DOPRINOS DA SE TO
PROMENI —**

**ROCK JE ANTIRATNI I
ANTINACIONALISTIČKI**

Rock muzika je odigrala pozitivnu ulogu u devedesetim godinama, u vreme narastanja nacionalizma i širenja mržnje. Dok su se folk pevači takmičili ko će više da se uključi u nacionalističku propagandu, najveći broj rock muzičara je bio protiv rata i pozivao je na mir i toleranciju. Zašto su se rockeri tako snažno usprotivili nacionalističkoj euforiji?

Bruno Langer: Sam naziv Atomsko sklonište je nastao kao antiratna priča. Prvi naš album *Ne cvikaj generacija*, koji je izašao krajem sedamdesetih, bio je antiratni. Boško Obradović je napisao seriju antiratnih tekstova i svima je u ono vrijeme bilo čudno što se bavimo tim temama. Pokazalo se, nažalost, da su se sve one priče koje smo spominjali u tim pjesmama obistinile. Rock'n'roll je sam po sebi – uzimimo samo rat u Vijetnamu, sjetimo se slogana "Vodimo ljubav, a ne rat" – antiratni, antinacionalistički, on je protiv bilo kakvih granica, protiv bilo kakvog dijeljenja ljudi po vjeri, rasi, nacionalnosti, po bilo čemu, on je pozitivan u svakome smislu.

Koliko znam Atomsko sklonište je u avgustu 1991. godine, u jeku rata u Hrvatskoj, sviralo na Gitarijadi u Zaječaru, u Srbiji. Kako ste se usudili da odete tamo?

Bruno Langer: Počeo se događati rat i ja sam mislio da jedino s gitarom mogu voditi svoj rat. Prihvatili smo poziv da dođemo na Gitarijadu i bili smo jedini sa zapadne strane bivše države koji su tamo došli. Letjeli smo tog petka posljednim avionom iz Pule za Beograd. Povratnog leta nije bilo. Uvečer smo svirali na Gitarijadi na stadionu u Zaječaru, a tog popodneva je u Šumaricama u Kragujevcu bio jedan antiratni koncert na kome smo svirali zajedno s grupom Smak. To što se događalo krajem osmog mjeseca 1991. godine ostat će mi u pamćenju dok sam živ. To je bio jedan od naših najljepših nastupa u životu. Hiljade ljudi bilo je na stadionu, bilo je puno emocija, puno naboja. Bio je rat i svirali smo. Znali smo da se ne može ratna mašinerija zaustaviti, ali ipak smo bili tamo. I onda smo u nedjelju odletjeli za Ljubljanu, posljednjim avionom koji je leteo prema zapadnom dijelu bivše

države. Atomsko sklonište je bio prvi rock bend iz Hrvatske koji je nakon svih tih ratnih događanja svirao u Beogradu 2001. na dočeku Nove godine.

**BRUNO LANGER:
— ROCK'N'ROLL
IMA, PRIJE SVEGA,
ZADAĆU DA NOSI
PORUKU, A ONA JE,
U PRAVILU,
POZITIVNA —**

A da li ste imali nekih neprijatnosti, bilo u Srbiji za vrijeme koncerta, bilo u Hrvatskoj kad ste se vratili?

Bruno Langer: Aposlutno ne. Na Gitarijadi smo nastupali predzadnji, a Bajaga i Instruktori su bili zadnji. Imali smo pet, šest biseva. Publika nije dopuštala Bajagi da nastupi, stalno su tražili da sviramo, sve do trenutka dok ja nisam zagrlio Bajagu i zamolio publiku da dopusti Bajagi da svira. Dakle, naprosto nas nisu htjeli pustiti, što govori da smo ne samo mi, muzičari, nego i svi oni koji su voljeli rock'n'roll bili iznad svih tih mržnji, iznad svih tih zala. A kada sam došao kući, mnogi su se čudili, ali, moram biti iskren, nisam imao nikakvih problema.

PUBLIKA OD 20 GODINA

Pročitao sam da je vođa grupe Partibrejkers Zoran Kostić Cane u jednom intervjuu izjavio da su rat na ovim prostorima izazvali "narodna muzika, masna hrana i alkohol". Slažete li s tim, gospodine Cukiću?

Dejan Cukić: Dobro zvuči, svakako. Ja ne volim da potcenjujem bilo koju vrstu muzike, ali ono što je bitno u rock'n'rollu i zašto mislim da će ta vrsta muzike ostati zauvek bitna i da će imati svoje poklonike, jest neka doza iskrenosti koja postoji u toj muzici. Suština rock'n'rolla je u iskrenom pristupu. Pevajući i svirajući rock'n'roll ljudi rade ono što misle i osećaju za razliku od neke druge vrste muzike koju ja zovem muzika sa predumišljajem, a koja je napravljena sa namerom da kaže nekome nešto

za šta zna da će mu prijati. Upravo zbog te svoje iskrenosti rock'n'roll je guran u geto zato što nije bio politički podoban.

Kakva je funkcija rocka danas? Mnogi kažu da je ta muzika danas prije svega nostalgичno sjećanje na sedamdesete i osamdesete godine. Ili je možda i danas rock'n'roll muzika protesta, muzika koja želi da pošalje neku poruku?

Bruno Langer: Ne bih složio s tim da je to muzika nostalgije. Na ovim prostorima se još uvijek svira pravi rock'n'roll, ali on nema podršku. Kad su me pitali šta će biti s hrvatskim rock'n'rollom, ja sam uzvatio – a šta bi bilo s hrvatskim nogometom da nema nijedno nogometno igralište. Mi nemamo nijedan rock klub. Postoje neki polivalentni – malo disko, pa malo rock, malo ovo, malo ono. Sve je svedeno na profit. Teško se baviti rock'n'rollom ako nemate infrastrukturu. Ali to ne znači da rock'n'roll ne postoji. Danas na našim nastupima nitko nema preko 20 godina.

Znači, ne dolaze nostalgичari nego najmlađa generacija?

Bruno Langer: Ne. Oni su u komi, ne znaju kako da prežive, skupo im je. Nikakve nostalgije tu nema. Dolaze njihova djeca ili unuci koji zahvaljujući interentu jako puno znaju o rock'n'rollu, pjevaju s nama sve pjesme. To je ono što me još uvijek drži da putujem i sviram jer znam da dolazim među svoje. A kada me nacionalni dušebrižnici pitaju tko su ti "svoji", ja kažem – svi oni koji vole rock'n'roll. To su naši, neovisno koje su vjere i nacije.

Dejan Cukić: Na rock koncertima u Srbiji se mogu videti i oni koji su željni malo nostalgije, ali i njihova deca i sasvim mali klinici. Jedna ovdašnja kompanija, koja je odlučila da uložiti novac u videospot jednog sasvim novog i nepoznatog rock benda, nedavno me je angažovala da koordiniram taj konkurs. Nećete verovati, ali na konkurs se javilo 350 mladih rock sastava sa neverovatno kvalitetnim radovima. I to je meni povratilo nadu.

MI SMO PORIJEKLOM MEKSIKANCII!

Da li je rock i danas angažovana muzika, muzika protesta, ili je više okrenut zabavi?

Dejan Cukić: Muzička scena se okrenula zabavi, što je na neki način marginalizovalo rock na ovim postorima, a bogami i u svetu. Ne vidim da se stvari, koje se dešavaju na svetskoj sceni, mnogo razlikuju od turbofolka i drugi h stvari na koje mi stalno kukamo. Dominira komercijalna, praznjikava muzika, sračunata na to da se samo otmu pare. Prava rock muzika je, tu se potpuno slažem sa Brunom, najbolja kada je u ilegali, kada je kao nekakav pokret otpora, kao nešto što se dešava nasuprot opšteg stanja duha.

Kako političari gledaju na rockere? Suđeci po predizbornim kampanjama rekao bih da oni više vole folk i pop zvezde koje veoma često učestvuju u njihovim kampanjama.

Bruno Langer: Kad je bio rat, onda sam u *Slobodnoj Dalmaciji* pročitao da su rockeri, pogotovu oni stari iz doba Juge, gori od kninskih četnika, što me je jako uvrijedilo. Politika je tada bila protiv rock'n'rolla. Zašto? Jer, kada upalite televiziju, samo što vas nisu grizli s ekrana – mržnja, mržnja, mržnja. A kad se širi mržnja, šta će tu rock'n'roll, koji je antimržnja. Zato je rock'n'roll bio potisnut. Medutim sada, kada su izbori, moram reći da su rockeri zastupljeni na tim skupovima.

**DEJAN CUKIĆ:
— NAMA SU
SE DOGODILE
DEVEDESETE, TO
JE BILO VREME
ZATVARANJA KOJE
NIJE POGODNO TLE
ZA ROCK'N'ROLL
JER JE ON, PRE
SVEGA, UMETNOST
KOMUNIKACIJE,
SPAJANJA,
OTVARANJA —**

Problem je međutim nešto drugo. Ja sviram rock'n'roll, a iz domova vikendom kroz otvorene prozore razliježu se pjesme s Radio Pule. Tu imate malog Joselita koji plače za mamom, Saritu Montiel s ljubivicama koja opet nešto plače, pa Slavka Perovića, najvećeg Meksikanca poslije Emiliana Zapate. To je bilo prije 40 godina – i ništa se nije promijenilo. A kulminacija svega je bio izbor pjesme koja će predstavljati Hrvatsku na ovogodišnjem Eurosongu. Ostao sam skamenjen u fotelji – je li moguće na kraju prve

dekade 21. stoljeća? Prvo, zanatski falš se pjevalo. Pjesme – kao da sam rođen u Meksiku. To vam je – Viva Mexico. Prema tome, nisu točne teze velikih Hrvata da mi nismo Slaveni nego da smo porijeklom Iranci, ja tvrdim da smo mi porijeklom Meksikanci.

**DIKTATURA MAFIJAŠA
Kako politička scena u Srbiji gleda na rock? Da li su folk i pop zvezde glavne u predizbornim kampanjama?**

Dejan Cukić: Pa, ovde je to mešovito. Rockeri, zavisno od njihovih političkih ubedenja, u to se uključuju ili ne uključuju. Kada su političari u Srbiji u pitanju, ukazao bih na jedan fenomen. Skoro svi glavni igrači naše političke scene pripadaju rock generaciji, neki su čak bili aktivni zaludenici rock revolucije koja se dešavala u staroj Jugoslaviji, ali su otišli sasvim drugim putem, što pokazuje da se stvari drastično menjaju kada se umeša politika.

Bruno Langer: Ja sam, evo, već četiri godine gradski vijećnik. Nisam išao tamo da zgrabim neku sinekuru, da me netko kupi. Govorio sam kao rocker, pa sam vidio da ne ide, i onda sam postao gradski vijećnik i to vrlo neugodan. Ako govorite istinu, svima ćete se zamjeriti. Ja sam se odgajao na Glasu Amerike, slušao sam s ocem Grgu Zlatopera, slušao sam Radio Luxembourg, optuživali su nas da se bavimo rock'n'rollom, da u Jugoslaviju dovodimo štetne vjetrove Zapada. Ali mogu vam reći da sam zatečen ovim što se sada dešava. Ovo je diktatura mafijaša. Političke elite su stravični mafijaši koji su od demokracije i pluralnog društva napravili tešku karikaturu.

Da li rockeri na području Zapadnog Balkana danas zajedno nastupaju, da li zajedno snimaju albume, da li ima zajedničkih akcija?

Dejan Cukić: Ne kao nekada, ali mislim da je to nešto čega će biti sve više. Što se mene tiče, prošle godine sam učestvovao

na jednom koncertu su svirali bendovi iz Hrvatske, Srbije i iz čitave Bosne. Promociju svog novog albuma počeo sam koncertima u Mostaru i Sarajevu. Te stvari će se razvijati, voleo bih da se vrati ona atmosfera zajedništva iz osamdesetih koja mi tako nedostaje i koje se tako rado sećam. Najlepše u svemu tome bio je osećaj pripadnosti jednoj velikoj rockerskoj porodici. Znalo se da ćemo se, ako dođemo u Pulu, javiti Brunu, da će nas on negde odvesti, da ćemo se družiti, zajedno biti na koncertu. Isto tako je bilo i kad Atomsko sklonište dođe u Beograd.

Da li Atomsko sklonište često priređuje koncerte po državama Zapadnog Balkana?

Bruno Langer: Apsolutno da. Istina, ove godine ćemo biti nešto prisutniji u Hrvatskoj nego ranijih godina, ali rekao bih da je u posljednje tri godine 80 posto naših nastupa bilo izvan Hrvatske.

**DOMAĆA KUVANA MUZIKA
Kako tumačite paradoks da turbofolk, koji je predano služio nacionalistima u ratnim vremenima, sada najlakše prelazi državne granice?**

Dejan Cukić: Kada bi ljudi zaista slušali ono što se dešava u toj muzici, ona bi im verovatno vrlo brzo dosadila, ali ta muzika, pre svega, služi za neobuzdani provod, za zaboravljanje stvarnosti. Za razliku od te muzike mi rockeri imamo potrebu da uz zabavu, provod, dobru energiju koju muzika nosi sa sobom, pokušamo da menjamo neke stvari. Rock je uvek imao ambiciju da na neki način menja svet, mi smo se bavljali na angažovan način, koliko god priča o tome sada zvučala starinski i možda potpuno van ovoga vremena u kome muzika sve više služi kao fon za gubljenje svesti o stvarnosti.

Ima tu jedna nevjerojatna stvar. Nacionalistima smeta sve što dolazi od onog drugog naroda sem turbo folka, a upravo ta vrsta muzike u sebi sadrži veliku količinu nacionalističkog naboja. To nikako ne mogu da razumijem.

Dejan Cukić: Umesto komentara ispričaću vam šta se desilo jednom rock bendu koji je devedesetih prolazio kroz onaj čuveni koridor kojim se išlo u Republiku Srpsku da bi se sviralo u Banjaluci ili negde drugde. Ušli su u jednu kafanu i jedan član benda zatražio je tursku kafu. Kelner mu je na to rekao: "Nema ovde turske kafe, to ne postoji." "A kakvu kafu imate?" "Ovde je domaća kuvana kafa." Dok je kelner to govorio iz zvučnika je treštala muzika Radio Teherana ili nešto slično tome. Onda je momak iz benda upitao: "Izvini, je li ovo domaća kuvana muzika?" Davno sam čuo tu priču, ali taj izraz "domaća kuvana muzika" za mene je do danas ostao sinonim za tu vrstu muzike.

Bruno Langer: Ja razumijem taj paradoks. Mi živimo u vremenu apsurdna. Pula je rockerski grad, ali mladi ljudi od 12 do 30 godina su ošamućeni turbofolk muzikom, i to usred Istre. Nekada je ovdje iz auta treštao rock, a sada ta muzika. To je vjerovatno zato što tu vrstu muzike ne možete čuti na hrvatskim radio i televizijskim stanicama. Tamo se vrti pop muzika, ali ono što narod sluša u Hrvatskoj, posebno u Slavoniji, to je isključivo turbofolk. A tu muziku su ovdje uvezle upravo one najžešće, najveće Hrvatine. Znače, oni su

**MOGU VAM REĆI
DA SAM ZATEČEN
OVIM ŠTO SE
SADA DEŠAVA.
OVO JE DIKTATURA
MAFIJAŠA. POLITIČKE
ELITE SU STRAVIČNI
MAFIJAŠI KOJI SU
OD DEMOKRACIJE
I PLURALNOG
DRUŠTVA NAPRAVILI
TEŠKU KARIKATURU**

propagirali veliko hrvatstvo, ali prvo je iz njihovih auta počela treštati ta muzika. Ceca je sinonim zla, žena ratnog zločinca, a svi slušaju Cecu. Šta je sad to? Da ti mozak stane. To se ne može ni sociološki ni bilo kako izanalizirati. Mislim da živimo u jednom shizofrenom vremenu u kome je sve inverzno – istina je laž, laž je istina. Sve se okrenulo. Ja spadam u onu generaciju koja je imala jako malo, ali smo bili sretni, imali smo svoje gitare, neke svoje ideale. A ovo danas – previše je nasilja, previše primitivizma, previše svega onog negativnog. Kažu da je to rat proizveo. Ma, nije samo rat. Prošlo je od rata već skoro 20 godina. Zar nismo nakon Drugog svjetskog rata već nakon 15 godina ugošćavali Švabe, dolazili su nam kao turisti. A ovo sada, dokle će trajati na ovim prostorima – 200 godina, za ime Boga?

ROCK PRENOSI POZITIVNU PORUKU

S obzirom na ovu pesimističku sliku, na siromaštvo, na turbofolk koji se tako raširio po Zapadnom Balkanu, kakva je onda perspektiva rock muzike koja širi toleranciju, koja širi pozitivnu energiju?

Dejan Cukić: Ne možemo očekivati da će ikada više ta vrsta kulture biti dominantna onako kako je bila osamdesetih kada smo svirali po halama i po stadionima i kada je rock'n'roll bio glavna vrsta zabave. Vremena su se promenila, neki drugi ideali se uspostavljaju u svetu. U vreme o kome Bruno priča bilo je moderno biti dobar. Mi smo na neki način voleli da nas smatraju dobrim. Danas generalno, ne samo ovde na Balkanu nego i u čitavom svetu, uspostavljen je neki novi sistem vrednosti po kome je dobro biti loš, po kome je *cool* biti zao, agresivan. To stvarno deluje zastrašujuće. Ja ipak verujem da oni koji se bave lepotom i umetnošću mogu dati makar mali doprinos da se to promeni, ako ništa drugo da podsete ljude na vrednosti dobrote i lepote. U tom smislu mislim da će rock kultura opstati i da ima perspektivu.

Bruno Langer: Vidio sam fenomenalne bendove na ovim prostorima, a mi, rekao sam, sviramo i u Srbiji, i u Crnoj Gori, i u Bosni i Hercegovini. Nisam im popamtio imena, ali sam zapamtio da strahovito dobro sviraju, isto kao što ovdje, u gradu u kojem ja živim, djeca nekih mojih kolega izuuzetno sviraju. A što se tiče budućnosti, mislim da je ima jer vidim da ti mladi bendovi ne pjevaju ono "cinca, marinca" ili "Tri palme na otoku sreće", da imaju angažirane tekstove, barem ovi ovdje u Istri. To me jako veseli jer rock'n'roll ima, prije svega, zadaću da nosi poruku, a ona je, u pravilu, uvijek pozitivna.

BOJAN GAGIĆ

UMJETNOST NIJE SREDSTVO, NEGO CILJ

Nemam ni za kruh, instalacija
(foto: Barbara Blasin)

S MULTIMEDIJALNIM UMJETNIKOM RAZGOVARAMO O NJEGOVU SHVAĆANJU UMJETNOSTI KAO INTUITIVNE METODE PROUČAVANJA STVARNOSTI, O RAZLIČITIM I IZGULJENIM VREMENIMA TE UKRADENIM KNJIGAMA

SUZANA MARJANIĆ

Krenimo od Vaše instalacije *Nemam ni za kruh*, koju ste postavili u okviru manifestacije *Knjiga i društvo 22% 1998.* godine ispred spomenika Tina Ujevića, a koja prilično dobro može opisati i sadašnje stanje našega društva u kojemu većina egzistencijalno preživljava začudnim i ponižavajućim strategijama. Kakve su bile reakcije slučajnih prolaznika i namjernika na spomenutu instalaciju koju je činila stara pisaača mašina i natpis "Nemam ni za kruh", i kako komentirate socijalno stanje hrvatskoga društva u tih proteklih deset bijednih godina?

— KULTURNI DISIDENTI, NO NAME-UMJETNICI KOJI NESTAJU I PRIJE NEGO ŠTO IM JE DANA IKAKVA OZBILJNA ŠANSA. LJUDI KOJIMA JE PITANJE ŠTO ČITAŠ? BILO VAŽNIJE OD PITANJA ŠTO TI JE MAMA PO NACIONALNOSTI? VEĆI DIO NJIH ZAVRŠIO JE PRILIČNO NESRETNO —

– Reakcija prolaznika baš se i ne sjećam, ništa posebno. Zastajkivanje i pokoji ironičan osmijeh. Uglavnom nezainteresiranost. Pored pisaače mašine nabacao sam i krušnih mrvica, to je bila gozba za golubove. U projektu me pozvao Igor Grubić, bili smo susjedi u to vrijeme i znamo se još od osnovne škole. On je oduvijek u sebi nosio to što se danas u umjetnosti naziva *društvena angažiranost*, osjećaj za socijalnu pravdu i s te strane mislim da su njegovi projekti

iskreni, i zato sam i pristao na sudjelovanje, iako mi osobno struktura umjetničkoga rada koji bi se mogao nazvati socijalnim ili angažiranim nije privlačna. Osim toga, volim knjige. Volio sam i krasti knjige, i gotovo svi koje poznajem iz moje generacije zdušno su krali knjige i ploče. Kasnije bismo te knjige, nakon što ih pročitalo, prodavali antikvarijatima. To je bila i jedna od strategija preživljavanja. Sitan lopovluk u kombinaciji s kulturnim uzdizanjem.

Mislim da ne postoji *socijalno stanje hrvatskog društva*, postoje samo ogromne razlike, što uvjetuje i nerazumijevanje, na svim nivoima mikrozajednica koje čine taj naš hrvatski zbir. Otprilike je najslbližnje onome što je svojevremeno Adolf Loos pisao o Austriji. Ne živimo ovdje svi u istom vremenu. To što je određena zabit proglašena gradom i što je netko tamo sagradio cestu i novu poštu i uveo internet, ne znači da je ta ista zabit preko noći shvatila da je srednji vijek davno prošao. Određuju nas mentalni, emotivni i duhovni stavovi, a ne kvaliteta signala satelitske antene, a svi ti stavovi u Hrvatskoj variraju od stanja zajednica nastalih u paleolitikumu pa do onih koja svoje začetak imaju u dvadeset i prvom stoljeću.

UMJETNOST KAO INTUITIVNA METODA

Podsjetite nas što su tematizirali Vaši zapisi na izložbi *Enciklopedija mrtvih* u Galeriji Miroslav Kraljević 2000. godine?

– Zapisi za *Enciklopediju* odnose se na određena razmišljanja o vlastitom tijelu i smrti koja su se javljala tijekom rada na projektu. Osobna unutarnja iskustva.

Naime, navedenom ste izložbom zajedno s Josipom Zankijem javnost nastojali upozoriti na preseljenje dijelova groblja s lokaliteta Ždrijac, pri čemu se njegovim ostacima, još od kraja Drugog svjetskog rata, koristilo čak i za gradnju ondašnjih plaža. Recite, koliko umjetnost, umjetnik može biti korektiv stvarnosti i koliko su se ustanove koje su bile zadužene za očuvanje tog arheološkog spomenika nakon vaše intervjensijske izložbe zapitali o stanju stvari u vezi sa spomenutim lokalitetom? Uostalom, kakva je danas situacija s tim staroljubnijskim, starorimskim, starohrvatskim grobljem?

– Moje je odrastanje uvijek bilo vezano za relaciju Zagreb – Zadar i ljeti me teta često vodila na kupanje na Ždrijac. Sjećam se nekog čudnog kamenja, plitkog mora i ugodnog pijeska, kao i jednog sna koji se

ponavljao gotovo redovito nakon kupanja. Zanki je odrastao u Privlaci, u samoj blizini Ždrijaca i njegova zaljubljenost u arheologiju potakla ga je da više istraži sami lokalitet. Obojica smo bili vezani za ista mjesta, ali potpuno drugačijim iskustvima. Inače, lokalitet je arheološki obrađen i mapiran, jedan dio nalazi se u Povijesnom muzeju grada Nina, drugi je jednostavno ostavljen kao plaža. Lokalno je stanovništvo vremenom vadilo ostatke grobnih ploča i ugrađivalo ga u stepenice, vikendice i sl. Što se same trenutne situacije tiče, mislim da bi Josip mogao reći znatno više; ja jednostavno nisam pratio što se događalo poslije. Korekcija stvarnosti umjetnošću jest moguća nuspojava, no nikako to ne vidim kao cilj; to mi je pomalo neurotično. Puno mi je draže o umjetnosti razmišljati kao o intuitivnoj metodi proučavanja stvarnosti, o nečemu što otiskuje sjećanja i iskustva u predjelu onoga što nazivamo dušom.

ŠTO ČITAŠ?

Pripadate upravo onoj generaciji koja je (dakako, jedan dio nje) zbog miloševićevsko-tuđmanovskog rata bila prisiljena emigrirati iz Hrvatske. Recite, sjećate li se tih nekih mladih ljudi koji su prisilno napustili Zagreb, a koji su mogli (nadam se) biti kulturne ikone ovoga grada? Sjećam se, jednom sam vam te davne 1991. godine donijela pismo jednoga zajedničkoga poznanika koji je emigrirao u Amsterdam, a koji je inače bio musliman u Vojnoj školi u Zagrebu, i čini mi se sin visokopozicionirana vojnog lica (moram priznati da sam tu nacionalnu i, recimo to tako, političku odrednicu saznala tek onda kada mi je jedna od njegovih mnogobrojnih prijateljica rekla da je F. napustio Zagreb), a koji je, dakle, emigrirao u Amsterdam upravo zbog toga što nije želio biti ni na čijoj strani, nego samo na poziciji zdravog razuma, dakle, protiv rata.

– Da, izgubljeno vrijeme. Jedan od razloga zašto sam uvijek osjećao blagu iritantnost prema Londonu i Amsterdamu jest to što je prilična količina ljudi moje generacije pokušala otići upravo u te gradove i tamo ostvariti nekakav život, koji je trebao biti bolji i drugačiji od onoga što se nudilo ovdje (uglavnom ganga, rera i bečarac). Kulturni disidenti, *no name*-umjetnici koji nestaju i prije nego što im je dana ikakva ozbiljna šansa. Ljudi kojima je pitanje *Što čitaš?* bilo važnije od pitanja *Što ti je mama po nacionalnosti?* Veći dio njih završio je prilično nesretno, preživljavajući u raznim frizerijama, *second hand* shopovima, barovima i ostalim utočištima koja su nudila posao na crno. Drugi se dio nakon nekog vremena ipak vraća u Hrvatsku i gradi nekakvu

karijeru. Treći dio pak zauvijek nestaje u suicidima, *overdoseovima*, ludilu. Imena bih htio zadržati za sebe. Ono što se rjeđe spominje jest da uz njih odlaze i oni koji tu istu umjetnost prate i sudjeluju na razne druge načine. Zagreb je oduvijek bio grad *copy/pastea*, koji je u vrijeme ranih devedesetih postao nakaradno sirov i bezdušan, što se ne bi smjelo povezivati isključivo s ratom. S jedne je strane postojala jedna nacionalna političko-umjetnička struja koja je obožavala sve što je hrvatsko i pritom je sistematski i kvalitetno unazadila sve čega se dotakla, a s druge strane bio je gotovo jednako nesuvisao soroševski model koji je od umjetnosti pokušavao stvoriti još jedno sredstvo za gradnju civilnog društva. Znači, dvije političke opcije. Ono što je loše u tome jest to što su se forsirali samo projekti koji uključuju jedno ili drugo, između toga nije postojalo ništa, pa su se shodno tome i umjetnici opredjeljivali za varijantu jedan ili dva. Varijanta broj tri – "želim umjetnost koja nije sredstvo nego cilj" – jednostavno nije imala šanse, pa i iz tog razloga najviše ljudi koji pripadaju toj varijanti odlazi iz Hrvatske.

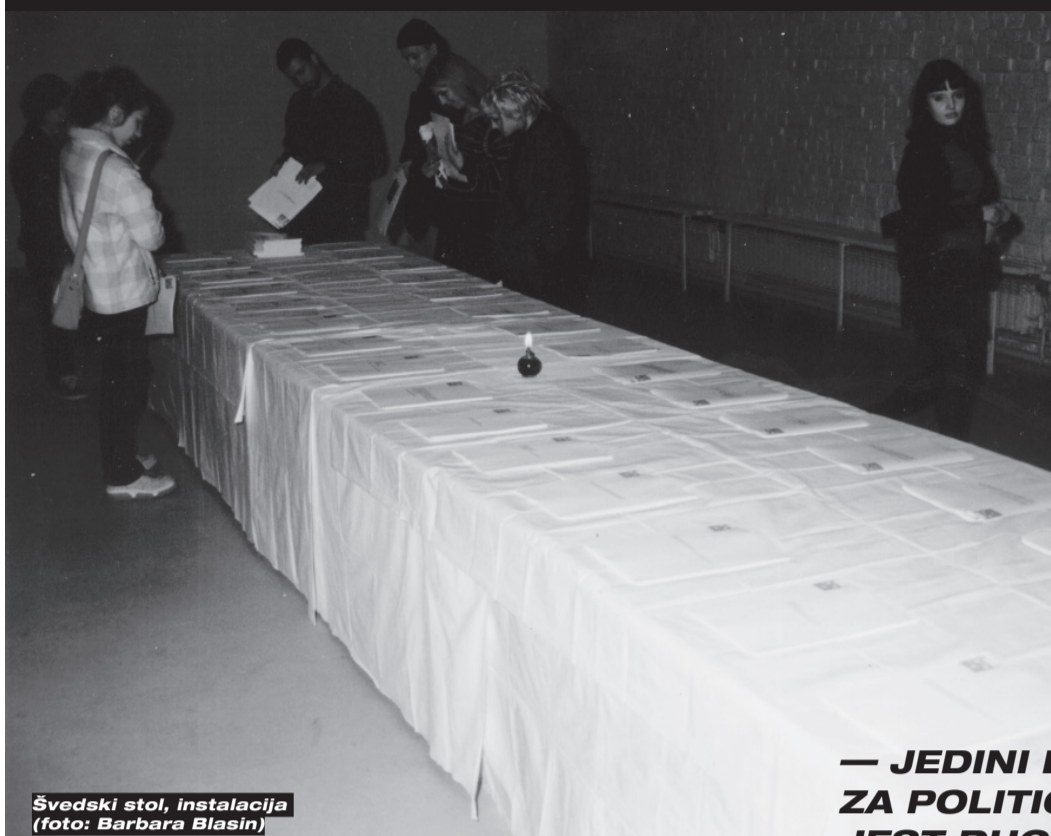
ŠTO JA RADIM OVDJE?

U novinskim člancima o vama obično se spominju akcije koje ste izveli u Pragu i Berlinu pod naslovom *Što ja radim ovdje?* (1992) i *Velika blitz turneja (Two monkeys)* (1996). O kakvim je akcijama riječ?

– Riječ je o akcijama nastalim iz potrebe da definiram svoju situaciju, svoje želje u tom vremenu. *Što ja radim ovdje?* u osnovi je audiorad koji nastaje gotovo slučajno. Devedeset i druge dolazim u Prag i prvih nekoliko dana taj normalni praški život izaziva kod mene stanje šoka, izgubljenosti. Uzeo sam MD recorder i hodao ulicama zaustavljajući ljude i postavljao im pitanja: "Oprostite, možete li mi reći što ja radim ovdje?" i "Što vi radite ovdje?" Isto sam ponovio kasnije u Berlinu. Rad nikada nije javno predstavljen; kasnije se na njega nastavlja čitava serija audiozapisa raznih gradova, mjesta i situacija kojima se koristim u *live setovima* posljednjih nekoliko godina. Čak je postojala i ideja da se na glavni zadarški trg postavi razglas koji bi reproducirao sve te *soundscapeove* i tako virtualno stvarao situaciju pomaka u prostoru i vremenu, ali do toga nikad nije došlo.

Velika blitz turneja napravljena je u Zagrebu u suradnji s grafičarom Marinkom Prličem, koji me kasnije i upoznao s Josipom Zankijem. U dva dana obišli smo nekoliko restorana i kafića, u kojima smo prije najavili cijelu priču, izvjesili plakate, napravili vremenske rasporede i dogovorili s vlasnicima da smo spremni razgovarati s

Švedski stol, instalacija (foto: Barbara Blasin)

gostima o svemu što ih zanima vezano uz umjetnost u zamjenu za hranu i piće. Nakon dva sata mijenjali bismo lokaciju.

MIRILA NA BUNDEKU

Kako je došlo do suradnje s Josipom Zankijem i koje ste sve performanse zajedno osmislili? Naime, posljednji je vaš zajednički performans performans *Mirila* (Zagrebi! ekofestival, 2008), a na kojemu je, zbog početka performansa u 5.30 sati ujutro (određenije, performans je kasnio počeo je u 6.30) bilo svega četvero gledatelja. Smatrate li da performans može ispuniti svoju funkciju s obzirom na tako malen broj nazočnih?

– Suradnja sa Zankijem nastala je u prvom redu kroz kvalitetno druženje, kroz zajedničku relaciju Zadar-Zagreb i nizove bizarnih situacija u kojima bismo se našli. Prvi performans bila je *Nedjelja na selu*, zatim je uslijedila *Enciklopedija mrtvih*, grafički triptih *Mrtvi ste?*, performansi *Mirila*, *Manulera*, *Kako se mrtvom Beuysu objašnjava mast*, projekt *Teatar i mit*, likovna radionica *Planine*.

Što se funkcije performansa tiče, gotovo se uvijek pobrinemo da ona bude ostvarena i prije nego što je sam performans finalno izveden. Osobno nam je uvijek bio važniji proces nastajanja i ono što se s nama u tom procesu događa. Mislim da je to jedina funkcija o kojoj mogu iskreno govoriti, sve dalje je imaginacija, a kod imaginacije uvijek mi je bio najdraži stav Tonyja Wilsona nakon koncerta Sex Pistolsa u Manchesteru 1976, na kojem je bilo samo četrdeset i dvoje ljudi i za koji je uporno tvrdio da je to bio povijesni trenutak, što je redovito izazivalo podsmijeh na koji je Wilson imao uvijek isti odgovor: "Kad govorimo o količini, moram vam reći da je na posljednjoj večeri bilo samo trinaest ljudi, a Arhimed je bio sam u kadi."

Zbog čega ste prema odrednicama tog drevnog pogrebnoga običaja oblikovali baš sedam izvedbenih mirila, kamenih nakupina na obali Bundeka?

– Ponova, količina ne govori ništa. Prije Bundeka uvijek smo radili u zatvorenim prostorima, s koncentracijom na jednu osobu koja leži na mirilu. Osobe bi se mijenjale, a i Zanki i ja imali smo određene unaprijed dogovorene rotacije pozicija i akcenata u samom performansu zajedno s Petrom Stanovićem, koji nam je u to vrijeme asistirao. Izlaskom u otvoreni, javni prostor koji je daleko od onoga što bismo smatrali savršenim za sam performans nužno

smo ušli u kompromis između izvedbe i lokacije. Željeli smo ostvariti rad s većim brojem paralelnih iskustava ležanja na mirilu, a sa što manjim brojem publike. Obrnuta situacija. Sam broj sedam definiran je željom ljudi koje smo zvali da sudjeluju u performansu. Od njih petnaestak potvrdilo ih je sedam, s time da su neki došli i iz Austrije i Italije.

Kako to da ste performans *Mirila* izveli prvi put u samostanu Scardavilla kod Forlija u Italiji 2001. godine?

– U Scardavilli se održavao *art fair*, na koji nas je pozvao kustos Fabio Cavallucci. Tada nismo znali da je riječ o samostanu; to je bio samo jedan od niza bizarnih detalja vezanih uz prvu izvedbu. Tridesetak je umjetnika izlagalo svoje instalacije i izvodilo performanse u prostorima samostana. Nas je zapao, a da nismo birali, prostor negdašnje kriptice, koji je bio idealan za izvedbu. Isto tako, s obzirom na veliku gužvu koja je vladala oko samog *art faira*, nismo noćili u hotelu, nego u lokalnoj ludnici, na katu koji se preuređivao.

Inače, ekologijska matrica navedenoga performansa govori o tome, kako je istaknuo Josip Zanki u popratnome tekstu performansa, kako je običaj mirila u potpunosti izumro dolaskom ceste, razvitkom turizma i mijenjanjem načina života te kako se navedeni arhetipski velebitski krajobrazi modifiraju u nacionalne parkove koji postaju poligoni za poslovni i politički team building ili pak mjesta meditacije pojedinih samozvanih gurua. U povezanosti s navedenim običajima se ističe kako se u vašem radu osjećaju nakupine brojnih duhovnosti. Recite, kako danas duhovnost može biti etički korektiv za političku praksu?

– Duhovnost, etika i politika nikako mi ne idu u istu rečenicu. Jedini etički korektiv za političku praksu jest dugogodišnji zatvor sa zabranom daljnjeg javnog djelovanja.

KOMPARACIJA KAZALIŠNIH I LIKOVNJAČKIH PATOLOGIJA

Podsjetite nas na multimedijalni festival *Teatar i mit*, koji ste 2000. godine zajedno s Josipom Zankijem organizirali u Dramskom kazalištu Gavella.

Josip Zanki u nedavnom je razgovoru za *Zarež* istaknuo da projekt nije nastavljen zbog toga što kazališta u Hrvatskoj "predstavljaju socijalne ustanove za uhljebljivanje netalentiranih provincijalnih glumaca ili služe za proizvodnju festivala". Kakvo je vaše viđenje hrvatskih kazališta s obzirom na činjenicu da ste tehnički direktor istaknutih međunarodnih kazališnih manifestacija (npr. Tjedna suvremenog plesa, Eurokaza, Queer festivala)?

– Iskreno, nismo ni očekivali da bi projekt mogao biti nastavljen. Začudilo nas je da je Kresimir Dolencić uopće pristao da radimo *Teatar i mit* u Gavelli. Vjerojatno su svi očekivali neku suvremenokičastu dekoraciju

— JEDINI ETIČKI KOREKTIV ZA POLITIČKU PRAKSU JEST DUGOGODIŠNJI ZATVOR SA ZABRANOM DALJNJEG JAVNOG DJELOVANJA —

kazališnih hodnika, a kad tamo... Nakon što je postav službeno otvoren, polako je počeo i nestajati. Iz dana u dan bilo je sve manje slika i objekata, ljudi su odnosili stvari, umjetnost "za po doma". Kada nestane slika iz muzeja, to je uglavnom skandal; a ako ista takva nestane iz kazališta, onda je O.K. da to sve prođe u tišini jer *tomu* ionako tamo nije mjesto.

Inače cijeli je projekt bio izvrstan poligon za opservaciju i komparaciju svih vrsta kazališnih i likovnjačkih patologija. Nevjerojatno kakve sve gluposti ljudi mogu izmisliti u ime umjetnosti. Bilo je, naravno, i izvrsnih radova i upravo taj moment zbrajanja raznih patologija i izvrsnosti na jednom mjestu razlog je zašto uopće nismo željeli raditi selekciju, nego smo uzeli sve, pokazali sve, pa nek' ljudi biraju. Mislim da smo time stvorili situaciju koja je nezamisliva u bilo kojoj kulturnoj instituciji.

Ne znam što bih rekao o kazalištima i festivalima. Tehnika za festivale – to je uglavnom sizifovski posao; konstantno ponavljanje prvog razreda, objašnjavanje i beskonačno pregovaranje. Moja je situacija na festivalu takva da u prosjeku imam desetak predstava u nešto manje izvedbenih prostora u tjedan dana, što znači neadekvatan postav u premlom vremenu za premla para. Adaptacije i pregovori. Kod nas je taj posao, naravno, premla cijenenje; u normalnim uvjetima umjetnički direktor, producent i tehnički direktor jesu tri jednakovrijedne

funkcije, a ovdje se to svodi na to da svi očekuju da se tehnika nekako riješi, i da definitivno to nije posao za ljude koji žele biti simpatični jer puno je situacija koje su emotivno fragilne gdje se sve događa vrlo brzo, na granici fizičke i psihičke iscrpljenosti i ne postoji ništa što čovjeku možete reći osim brutalne istine. U ovih desetak godina rada na festivalima znatno sam više počeo cijeniti tehničare od umjetnika. Razlog iz kojega sam uopće i počeo raditi taj posao bio je to što mi je bilo beskrajno iritantno gledati kolege koje se bave npr. videoumjetnošću, a ne znaju spojiti reprodutor s projektorom i uz to imaju neshvatljiv mentalni stav da oni to ionako ne trebaju znati jer su oni umjetnici i imaju ideju. Takvo je razmišljanje temeljni umjetnički promašaj u kojem su prvenstveno oštetili sebe jer su iz čina stvaranja izbacili bitan dio procesa, a samim time njihov proizvod više nije umjetničko djelo, nego objekt vrlo sličnih karakteristika, ali bez ikakve energije. Prazna mentalna slika. Ekvivalent tomu bi bio slikar koji je zamislio sjajno djelo pa traži po gradu nekog tko će mu to i naslikati.

I na kraju, kao projekt u pripremi navodite projekt *HB Session* te da nešto pripremate i za Muzički biennale. O čemu je riječ?

– *HB Session* jest radni naziv naslov od triju projekata na kojima trenutačno radim i baziran je na odnosu zvuka i slike. Početak mog umjetničkog rada vezan je uz sarajevskog umjetnika Dragomira Križića-Križu i grupu Neue Urform. Križini radovi vjerojatno neće biti objavljeni u stručnim publikacijama o suvremenoj umjetnosti, ali on, barem u mojem sjećanju, jest jedna od najiskrenijih figura underground-scene osamdesetih. Vrlo je često radio fanzine, provokativne grafite, ali i velike zidne crteže mekanom HB-olovkom po haustorima gradova bivše Jugoslavije. Jedan je od njih i u neboderu na Srednjacima gdje sam nekada živio, napravljen poslije koncerta Christian Deatha u Pauku, čini mi se osamdeset i osme. Fotografiju tog crteža pretvaram u tonsku sliku pomoću programa *voice*, koji je primarno nastao kao program za lakše kretanje slijepe osobe u prostoru. Na to su dodani i neki parametri drugih programa, npr. *BioMidi*, koji to pak sve pretvara u genetske strukture, a sve zajedno jedna je organska tonska slika.

Nešto za Muzički biennale trebala bi biti finalna verzija projekta *Remix Mangelos*, koji je Biennaleu ponuden prije nekih šest mjeseci, a do sada je izveden nekoliko puta u više radnih verzija. Ukoliko Biennale prihvati zadane uvjete, izvest će se potpuni, finalni *Remix*; ukoliko ne budu u mogućnosti ispuniti dosta složenu produkciju, tada će samo biti postavljena dokumentarna izložba fotografija dosadašnjih izvedbi.

BOJAN GAGIĆ, multimedijalni umjetnik, član Hrvatskog društva likovnih umjetnika, član Zajednice umjetnika Hrvatske, aktivno izlaže od 1990. godine. Sin Predraga i Lidije, rođen u Zagrebu, završio večernju trgovačku školu u Zadru (jedva), studirao filozofiju i religijsku kulturu na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu i odustao na zadnjoj godini isključivo zbog lijenosti, igrao košarku za juniore Cibone, imao paralizujuće lijeve noge, govori ruski i engleski, povremeno objavljuje neke zapise u *Quorumu*, *Zarežu* i *Fantomu slobode*, ima četiri kompjutera i rodbinu u Pragu, svira tenori-on, nije dobio nikakve nagrade jer se nije ni natjecao, u osnovnoj školi nosio štafetu taksijem jer je padala kiša, išao u razred sa Željkom Mavrovićem i Igorom Grubićem, tvrdoglav, vježbao Lohan Kung deset godina. Projekt u pripremi: *HB Session*, a trebao bi raditi nešto i na Muzičkom biennaleu itd. Sudjelovao na dvadesetak *mail art* izložbi (Japan, SAD, Kanada, Portugal, Francuska...). U proteklih nekoliko godina osim na bilijaru zaradivao pare i kao tehnički direktor Tjedna suvremenog plesa, tehnički direktor Eurokaza, tehnički direktor Human Rights Film Festivala, tehnički direktor Zagreb Film Festivala, tehnički direktor Queer festivala, tehnički direktor Operacije Grad; radio tehnički postav i dizajn rasvjete hrvatske selekcije (Zlatko Kopljar) za Triennale suvremene umjetnosti u São Paulu, tehnički postav i dizajn rasvjete video dijela izložbe *Enigma objekta* (Pompidue Centar) u Zagrebu, tehničko vodstvo predstave *Čekajući svog čovika* Severine Vučković, tehničko vodstvo predstave *Egomanija* Nataše Lušetić, tehnički postav i izrada videomaterijala multimedijalne izložbe *Čovjek i more* zajedno s Ljubicom Čerinom (Gradska loža, Narodni muzej Zadar) i sl.

VUČJA JAZBINA ILI ZOOGREB

UNATOČ SVIM PORAZIMA PROTAGONISTA, Pentagram NE DJELUJE KAO TUGALJIV NADGROBNI NATPIS ZA PETEROSTRUKO PREMINULI ZAGREB. NAPROTIV, U GLUMAČKOJ JE IZVEDBI TOLIKO DRKOSTI I BESPOŠTEDNOSTI DA BISMO OPĆI TONUS PREDSTAVE MOGLI OPISATI KAO JAKI ENERGETSKI VAL

Uz *Pentagram* redatelja Paola Magellija i dramaturginje Željke Udovičić, premijerno uprizoren u Zagrebačkom kazalištu mladih. Autori tekstova koji su poslužili predloškom predstave: Damir Karakaš, Nina Mitrović, Igor Rajki, Filip Šovagović, Ivan Vidić

NATAŠA GOVEDIĆ

U prvom prizoru Magellijeva *Pentagrama* ljudi su klaunovi potpuno nemoćnog jezika (predložak Filipa Šovagovića). Ona o sebi govori u muškom rodu, on u ženskom. Nisu u stanju pročitati nijednu knjigu od početka do kraja. Čim progovore, osjećaju se upregnuto u licemjerje, u sveopće zabavljaštvo, u čekanje ili brzo kresanje *duhovite opaske*, u sitnu farsu socijalne podrugljivosti s čijim je preuvježbanim obrascem gotovo nemoguće raskinuti. Tvrde da "mrže" književnost, iako se čini da zapravo mrže igru doskočica, na kojoj se temelje kabaretska očekivanja prosječnog šanka.

Scenografija Lorenca Bancija, spužvasti pod u čiju mekoću upadaju izvođači, prije asocira na ljepljivo krležijansko blato, negoli na odskočnu dasku kakvog "poluletećeg" trampolina.

Čim s pozornice isteturaju klauni, na nestabilni podij stupa obitelj "financijskih iluzionista" autora Igora Rajkija: višegeneracijska "banda" u potrazi za bar jednom neopljačkanom bankom. Rajkijevi likovi govore u rimama, povremeno podsjećajući na pomahnitale pisce TV reklama (sve je u sloganima), a onda brzo prelazeći na neku vrstu narodne poezije, ovisno koji ritam slogova uhvate. Njihov je san raskinuti sa svim okovima građanskog morala i punim plućima udahnuti slatku anarhiju kriminala. *Road movie*, snimljen posebno za potrebe predstave (realizacija filma: Ivan Marušić Klif i Paolo Magelli), na trenutak ih izbaci iz zemljine orbite, zakovitla zrakopraznim prostorom, ali čak i *zvjezdane staze* vode natrag u provincijsku krizu, odnosno krizu provincijalnosti. Ništa od francuskog Novog vala.

Nema ni varijante poznate kao *Bonnie and Clyde*.

Pa i banke su prije njih opljačkali spret-niji očajnici.

Neki post-teroristi, u post-mogućem svijetu.

Koliko god da je smiješna "revolucionarna" odlučnost Nine Violić kao Majke spremne na sve kako bi spasila svoje najbliže, pa čak i na neobične modne kombinacije s dječjim oružjem pod rukom, toliko nam na kraju njezina prenatapirana frizura

i tupi pogled u svakodnevicu skrojenu po mjeri mizerne, ali ipak pristigle Bakine mirovine stvara osjećaj gorkog, toksičnog, neprobavljivog poraza.

LOVKINJE NA JELENE U *Pentagramu* susrećemo i ženski trokut razočaranih ljubavnica, umornih od "prokušanih" formula zavodjenja svih tih "tudih" muškaraca, s čijim osvojenim tijelima junakinje začudo postižu vodopade jecaja, umjesto priželjkivano ekstatičnih krikova sjedinjenja (autorica: Nina Mitrović). Lakoća crnog balona s kojim se lopta Barabara Prpić Biffel u ulozi Lucije, neposredno prije no što si oduzme život, ponovno govori o političkom mjestu lišenom svake težine. Ne umire Lucija *zbog ljubavi*: ona umire iz istog razloga iz kojeg su o dugačku, crnu, gumenu užad ra/zapeti i Šovagovićeви klauni: zato što nemaju ni sjenu nade u ozbiljnost situacije poznate kao *condicio humana*. Zato lica Nataše Dorčić i Gorana Bogdana u Šovagovićevoj klauneriji doslovice pucaju, raspadaju se od propisanih grimasa ultrasrdačnosti i hiperlakomisenosti. Vidi se da njihovo tijelo ne može izdržati sav taj zadani opseg općenarodne laži. "Savršeni seks" stoga prolazi identično kao i "velika književnost": nema tih superheroja/superherojina koji ih uspijevaju realizirati. Žuta i zlatna mjera podjednako su opresivne.

Znakovito je da nekoliko aktualnih domaćih predstava izravno ismijava estetiku serijala tipa *Seks i grad*, tvrdeći ne samo da mi ovdje živimo varijantu "selo i apstinencija" (kako, recimo, eksplicitno navode glumice u predstavi *Gola, u kavezu* autorice Olje Runjić), nego i da u ženskom lovu na komade nema apsolutno ničeg glamuroznog. Dapače: lovkyně iz Magellijevе predstave osjećaju se daleko jasnije od svog "plijena". Toliko o ženskom mačizmu.

DIVLJI JUGOISTOK Četvrta je dramska "poluga" predstave po meni najvažnija, jer njezina surovost slama predvidljivost ironijskog lanca ostatka uprizorenja. Za publiku koja od kazališta (i Magellija) očekuje dovoljno *estetizma* da se kozmetički prekriju ožiljci ružne "stvarnosti" iz našeg neposrednog susjedstva, tekst Damira Karakaša predstavlja gotovo pa uvredu "dobrom ukusu" (ispravno su ga odmah usporedili sa *živim mrtvacima* Mate Matišića). Karakašev lik Majke u brutalno točnoj izvedbi Doris Šarić Kukuljice nije ništa više, ali ni ništa manje psihotičan od tipične hrvatske roditeljice; podjednako užasno *zabrinute* i za svog punoljetnog sina i za ljubljenog Isusa,

NE UMIRE LUCIJA ZBOG LJUBAVI: ONA UMIRE IZ ISTOG RAZLOGA IZ KOJEG SU O DUGAČKU, CRNU, GUMENU UŽAD RA/ZAPETI I ŠOVAGOVIĆEVI KLAUNI: ZATO ŠTO NEMAJU NI SJENU NADE U OZBIJNOST SITUACIJE POZNATE KAO *condicio humana*

zbog čije (dvostruke) sigurnosti Majka doslovice spava na gomili klopki, pripremljenih za nadiruće apokaliptičke miševе. Ovu je svetu čuvaricu ognjišta nemoguće izbaciti iz takta, a bome i iz života: koliko god da je snažno davi lik sina Anđelka, u potresno izbezumljenoj interpretaciji Frana Maškovića, majčica se opet pridiže na noge i nastavlja sa svojim dušebrižnim kastracijama. A što u Anđelku ne zatre obiteljski oltar, uništiti će susjedi, posebice lik silovatelja u uniformi službene policije. Karakaš, dakle, pripovijeda o hermetičnoj zatvorenosti ne samo "prosječne hrvatske kuće", nego i čitave države, čiji su čuvari ujedno i njezini razoritelji. Kome da se obrati jadni Anđelko? Kamo da otrči u svojim najnovijim tenisicima? Nije li jezivo gledati kako se ljudske noge fizički doduše pokreću, ali unutarnji život ostaje zakopan u mjestu?

ZAVIJANJE Tekst Ivana Vidića pri vodi *Pentagram* kraju mješavinom likova iz bajke, animalnih starosjedioca kaveza zoološkog vrta te sablasnog pojavljivanja Maksimilijana Vrhovca, osnivača Maksimira. Ostavimo li po strani didaktičnost Vidićeva tumačenja biskupa Vrhovca, odlučnog da publici priopći kako *danas sigurno ne bi građanima Zagreba poklanjao*

nikakve parkove i knjižnice (nismo toga vrijedni), u ovom je segmentu predstave iznimno dojmljiv lik Vuka. Njegovo mrko lice, pankerska frizura, duga krznena bunda i "činjenična" intonacija Sretena Mokrovića navode publiku na smijeh mračnog prepoznavanja: jasno je da živimo u sličnim uvjetima jalovog zavijanja, pod istim političkim ključem, s jednako malo šanse da se utješimo pronađenim turističkim otpatcima. Još kad bacimo pogleda na BBB stadion kao remek-djelo Bandićevе arhitekture, dakako podignut točno preko puta zoološkog zatvora, dođe nam da potonemo još dublje u Magellijevu gnjecavu površinu *našeg grada*. Ipak, *Pentagram* ne djeluje kao tugaljiv nadgrobni natpis za peterostruko preminuli Zagreb. Naprotiv, u glumačkoj je izvedbi toliko drskosti i bespoštednosti da bismo opći tonus predstave mogli opisati kao jaki energetski val. Dobro, s nijansom pretjerane nostalgije za petokrakom nekadašnje socijalističke utopije (nacrtane čak i na potplatama Rajkijevе protagonisticе Bake), ali i s dovoljno kritičke budnosti da predstava ne upadne ni u bolju prošlost, ni u falsificirano optimističnu budućnost. *Pentagram* donosi pravu mjeru gledanja u oči proždrljivog i okrutnog Kronosa. Magelli nas izručuje sadašnjosti.

Informacija! A ne senzacija.

VJESNIK

HRVATSKI POLITIČKI DNEVNIK

Pretplatnicima odobravamo posebne popuste / na tromjesečnu pretplatu **5%** / na polugodišnju pretplatu **15%** / na godišnju pretplatu **25%**

Primjer uštede na osnovi godišnje pretplate

Pretplata **6*** dana u tjednu / **1** godina 2.100,00 kn / **-25%** / 1.575,00 kn / ušteda **525,00** kn
 Pretplata **5*** dana u tjednu / **1** godina 1.764,00 kn / **-25%** / 1.323,00 kn / ušteda **441,00** kn

Za umirovljenike dodatnih **5%** popusta

Pretplata / tel. **01 / 61 61 636** / e-mail: **pretplata@vjesnik.hr**
Marketing / tel. **01 / 61 61 669** / e-mail: **marketing@vjesnik.hr**

www.vjesnik.hr

KAKO SE ŠKOLUJU BUDUĆI GLAZBENICI?

**AKO GUDAČI MUZIČKE
AKADEMIJE ZVUČE TAKO
POVRŠNO KAO ŠTO
ZVUČE, NE TREBA ČUDITI
ŠTO NI NJIHOVI KOLEGE
U PROFESIONALNIM
ORKESTRIMA, PONAJPRIJE
ZAGREBAČKOJ
FILHARMONIJI, NE ZVUČE
NIŠTA BOLJE**

Koncert Zbora i Simfonijskog
orkestra Muzičke akademije,
Koncertna dvorana Vatroslava
Lisinskog, Zagreb, 4. travnja 2009.

TRPIMIR MATASOVIĆ

Ne tako davno, oratorijski su projekti ansambala Muzičke akademije redovito bili među vrhuncima svake koncertne sezone. Pamte se tako Mahlerova *Druga* i *Osmi simfonija*, Brittenov *Ratni rekvijem*, Mendelssohnovi oratoriji *Elias* i *Paulus* – da spomenemo samo neke zapaženije primjere. Posljednjih su se godina, međutim, takvi projekti smanjili, ne samo u smislu zahtjevnosti pojedinih djela, nego, što puno više zabrinjava, i u kvaliteti izvedbe. Moglo bi se pritom govoriti o danku tranziciji, Bolonjskom procesu ili recesiji, ali sve su to tek moguće izlike, a ne ozbiljno opravdanje situacije koja je sve samo ne blistava.

NEPRECIZNOST GUDAČKOG KORPUSA Potvrdio je to i koncert održan 4. travnja u Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog u sklopu takozvanog *Akademskog ciklusa*, premda bi se teško ciklusom mogla nazvati dva koncerta godišnje, umotana u paket "koncerata na dar" pretplatnicima ciklusa *Lisinski subotom*. Vodstvo je ovaj put povjerenje britanskom dirigentu Alunu Francisu, i već je u uvodnoj simfonijskoj pjesmi *Preludiji* Franza Liszta bilo jasno da stvari ne slute

na dobro. Dio krivice svakako je i na dirigentu, posebice kad je riječ o ustrajanju na gromoglasnom zvuku limenih puhača i udaraljki nauštrb svega drugoga što se događa u orkestru. No, kronična nepreciznost gudačkog korpusa, koju nije mogao spasiti ni potencijalno odličan koncert-majstor Marco Graziani, svakako ide i na dušu profesorima gudačkih instrumenata. Jer, uza svo pozivanje na "Humlovu školu", od njene visoke razine danas nije ostalo ništa. A, ako gudači Muzičke akademije zvuče tako površno kao što zvuče, ne treba čuditi što ni njihovi kolege u profesionalnim orkestrima, ponajprije Zagrebačkoj filharmoniji, ne zvuče ništa bolje. Dapače, kako je krenulo, pomaka na bolje očito neće biti tako skoro.

Dio problema leži i u činjenici što se instrumentaliste na Muzičkoj akademiji još uvijek školuje za soliste, a ne za orkestralne glazbenike ili pedagoge, što će većina njih jednoga dana postati. No, čak ni kao solisti oni ne funkcioniraju najbolje. U Šostakovičevom *Koncertu za glasovir, trublju i gudače* trubač Luka Dominik pošteno je odradio svoj dio posla, što se nipošto ne može reći i za pijanisticu Kristinu Kebet. Ova studentica profesora Dalibora Cikojevića uglavnom je točno odsvirala sve note, ali bez i trunke razumijevanja glazbe koju izvodi. Tehnička sprema joj je uglavnom na visokoj razini, ali glazbenoj smislenosti tu nije bilo ni traga, što je, nažalost, fenomen koji je danas sve rašireniji, i to i daleko izvan okvira Muzičke akademije.

KORAČNIČKO STUPANJE No, sve je to bio mačji kašalj u odnosu na središnje djelo programa – Haydnovu *Nelson misu*. I opet djelomičnu odgovornost snosi Alun Francis, čija koncepcija bučnog koračničkog stupanja kroz partituru nema nikakve veze s rafiniranim stilom bečke klasike. No, to su mogli znati i oni koji su ga angažirali, i koji bi trebali svoje studente obrazovati za poštivanje specifičnosti svakog glazbenog stila. Umjesto toga, nastavila se nečista grmljavina u orkestru, kojoj se zdušno pridružio i zbor. Sve što je napravila profesorica zbora Jasenka Ostojić Radiković bilo je natjerati gomilu mladih ljudi da neukusno skandiraju svoje dionice. Posve

nemuzikalno naglašavanje završnih slogova nešto je što vas inače već u prvim razredima osnovne glazbene škole nauče da nipošto ne smijete raditi, no ta je lekcija profesorici Ostojić Radiković očito promakla.

A što je s svijetom naše buduće pjevačke elite? Ni tu ne stojimo puno bolje. Jelena Kordić, Mario Bokun i Goran Jurić svoje su otpjevali uredno, ali je dojam narušila sopranistica Mia Domaćina. Profesorica Vlatka Oršanić s njom nije svladala čak ni temeljne elemente intonacije i jasnog

izvođenja koloratura, a o stilu da i ne govorimo. Ovakvu pjevačicu eventualno bi se, ako se baš mora, moglo tolerirati u operetnom repertoaru, ali glazba Josepha Haydna i ona, zajedno sa svojom profesoricom, žive u posve različitim svemirima.

I ne treba, na kraju balade, kriviti studente. Oni samo rade što im i kako im kažu njihovi profesori. A s ovakvim nastavničkim kadrom, Muzičkoj akademiji, a posredno i budućnosti glazbenog izvođaštva u Hrvatskoj, crno se piše.

Naslov predstave: *Doc Hihót i tajanstvene supstance*

Mjesto i vrijeme: Kazalište Vidra, 16. i 25. travnja u 20h

Teme: Zajedništvo, lutalaštvo, stvaralaštvo, donkizotizam, roditeljstvo

Autorski tim: Branko Cvjetičanin (svjetlo), Nenad Hrgetić (zvuk), Nataša Govedić (tekst), Vilim Matula (izvedba), Branka Trlin (izvedba), Branko Vodeničar (zvuk)

Upozorenje: Predstava nema redatelja jer se autorskom timu činilo da je zajednička muka plodnija od sigurne uprave

NAVRH JEZIKA / PROZAK Godišnji natječaj ALGORITMA i ZAREZA za najbolji neobjavljeni prozni i pjesnički rukopis autora do 35 godina starosti

Luka Kurvedžić, Što pamtim?

*Willu Oldhamu, Jay Farraru i
Townesu Van Zandt*

Duge i spore noćne vožnje predgrađem
i kakve veze one imaju s ljubavlju.
Ti ćeš znati.

I da sada zazvoni telefon
kome bih i što morao slagati.

Tjeskobu koja nestaje s jednim
tvojim dodirrom.

Taksi u kojemu sam te prvi put dodirnuo.

Tuga pluta na vodi.
Nakon sata hrvatskoga jezika profesorica
na šanku
pije bijelo vino.
Pola kutije cigareta.

Svi želimo ono najbolje.

Crne naočale i plava haljina onoga dana
kada je izašla iz trajekta.

Margarita mi je prošle noći rekla:
"Pa što ako se smijem kao vještica
ja sam vještica i postala".
Mrzila je spavati i Veneciju je
jednom nazvala starom kurvom.

Koga poznaješ?
Kome vjeruješ?
Tko te nagovara da govoriš?
Tko spašava tvoj dan?
Tko te rastuži kada ti govori
da treba otići iz ovog grada?
Hoću li ti nedostajati kada izgorim?

Lastavice, sleti jutrom na moj balkon
Dodi opet sutra.

Krevet za goste

Marini i Bošku

Vukovar – Vinkovci – Osijek – Beograd
– Zagreb.
Za kuhinjskim stolom u stanu mojih
prijatelja u Vlaškoj.
On je dobio posao u Zadru.
Ona mora iseliti do kraja tjedna.
Dopušta mi da koristim njen telefon
i da ju gledam kako hoda kuhinjom u
gaćicama.
Ne brinite se za mene.
Daje mi bocu votke i
namješta za mene posteljini na kauču,
a zatim odlazi u susjednu sobu i liježe u
krevet.
Kad joj pokušavam zahvaliti na tome
kaže
samo: "Kikiriki"
Ostavlja vrata otvorena tako da i dalje
možemo razgovarati.
Prvi put sam ovdje. Ona pali televizor.

Sumnja u vlastite motive.
Osjećaj koji je možda poput
dodavanja gasa na 180.
Možda. Sada više nisam tako siguran.

Ne znam što će biti sa mnom niti
s bilo kim od nas.

Kontrola bijesa, očekivanja koja neću
moći
ispuniti,
jezik koji je odgađanje u svojoj biti.
(iz časopisa koji mi je ostavila).

Brže, nego što to možemo razumjeti
naši životi će se promijeniti.

Njihova pjesma

Za nekoliko sati ona će postati djevojka
njegovog prijatelja.

U novogodišnjoj noći spavala je s njim i
to

je ono što mu je došla reći.
Našao joj je čašu. Pričali su do jutra,
O svemu onome o čemu prije nisu pričali:
o depresiji, abortusu, anoreksiji,
o bivšim ljubavnicima, privlačnosti,
o ljubavi i izostanku ljubavi.

Ustao se prije nje. Spavala je ili
je barem izgledala kao da spava. Napravio
je dvije kave
i zapalio cigaretu. Pustio je muziku.
Na kraju se morala ustati.
Čekali su je na poslu. Najprije je u torbi
potražila ključeve od auta. Zatim ju je
bacila
na stol.
Zagrllila ga je.
Plesali su.
"Znači, ovo je stvarno kraj", rekao je.
"Ovo je kraj", rekla je.
Poljubila ga je, kao što
ga nitko nikad nije poljubio, prostrujalo
mu
je kroz misli.
Zatim je otišla, bez riječi,
ostavljajući mu pola kutije cigareta.

Prišao je prozoru tresući se.
Zamisli mrak sobe osvjetljavao
vatrometom.
Pogledao je telefon, ali što mu može reći?
Bi li on napravio isto, da je imao priliku?
Obuzeo ga je osjećaj da je na početku
razumijevanja
nečeg važnog i tajanstvenog.
I odmah zatim spozna
da će, od sada, još dugo plaćati za svoje
pogreške.

Sunce

Agave, čempresi, spušteni prozori.
Obala i more u svjetlu farova.
Ljepota vožnje cestom po otoku
noću.

Jednom sam ti rekao da ne volim elektronsku
muziku,
ali onaj DJ, Englez,
neprestano s čašom u ruci.
Hoću reći kako mi se nikada prije nije
dogodilo ništa slično.

Plesali smo do jutra. Dižući ruke u zrak.

A zatim povratak u našu sobu,
na naš balkon.
Gdje smo nastavili razgovarati dok je
sunce
osvjetljavalo luku i stari grad.
Sunce na balkonu, na stolu,
u tvojoj haljini i na tvojim koljenima.
Sunce na krevetu unutra
gdje vodimo ljubav.

Zapamtio sam to
i kroz sve još jednom prošao
gledajući te kako spavaš.

Igra i svetkovina

*Za Darka Pecotića, Delimira Rešickog
i Belu Hamvasa*

Kada će doći ona?
Mala ginjola na božjoj ruci.
Koja zna kako pretvoriti bijele u žute,
žute u ljubičaste margarite.

Kada ću u Baranju?
Što će mi i na kojemu jeziku tamo šaptati
gljive
i procvjetale kajsije.
Hoću ili iz očiju jelena kada se budemo
gledali u čudu,
između stabala oraha,
znati prepoznati ono što će mi poručiti
On.

Hoću li time što mi poruči moći ispuniti
prazninu?

LUKA KURVEDŽIĆ rođen je
u Osijeku gdje trenutno i živi.
Diplomirao je filozofiju i studij hrvatske
kulture (kroatologiju) na Hrvatskim
studijima Sveučilišta u Zagrebu. Na
istom fakultetu 2008. godine upisuje
poslijediplomski doktorski studij
hrvatske kulture. Prevodi s engleskoga
jezika, pisao i objavljivao poeziju i eseje
u značajnijim i manjim časopisima. Od
prosina 2008. godine, zaposlen je kao
asistent na Umjetničkoj akademiji u
Osijeku.

Daniel Radočaj, Film

Andrej je dovoljno opušten tip da ne
zaključava ulazna vrata stana, čak ni
kad spava, za razliku od mene, koji se strogo
pridržavam pravila: jednom okrenuti ključ
iznutra, dva put izvana. To me dodatno po-
tiče ne kucati, i ne najavljivati svoje, moglo
bi se reći, česte posjete. Usprkos tome, ni-
kako uhvatit Gogu i njega u kakvoj zavidnoj,
ili blesavoj pozi.

– Pizda ti materina! – pozdravio sam
ga, odloživši na kuhinjski stol četiri oro-
šena Ožujska, i natjerao trudnu mu ženu
da nam posluži pivo, udobno se smjestivši
na kauč.

– Vama bi dvojici kite otpale da to sami
učinite! – progundala je ona. I bila je u
pravu.

Ručali smo. Ne znam točno što smo obli-
zivali s masnih jagodica prstiju, no strašno
je podsjećalo na okuse majčine kuhinje. Iz
rerne moje drage, takvo što nikada izišlo.
Zapisao sam ime proizvođača, pa da i mi
sebi pribavimo takvu.

– Goga, nemamo više piva! – doviknuo
joj je Andrej, dok je prala posude.

– Znaš gdje ti je trgovina! – odbrusila
je.

– Ma, znam gdje je, ali gledamo
Stožista.

– Mooolim te, Goga, da zalijemo
pečenje... – priključio sam se, nevinno.

– Zar vas doista nije sram da mene, ženu
u osmom mjesecu trudnoće šaljete po pivo,
kako biste vi mogli u miru gledati televiziju?
– pjenila se.

– Nije – odgovorismo jednoglasno.

Što je, je. *Stožista* je mrak. Budi u meni
nostalgiju na dane služenja civilnog vojnog
roka u Općoj bolnici, i na onih nekoliko
dragih medicinaru. Sa druge strane, Andrej

je nesudeni medicinski tehničar. Ili slikovito
rečeno: muška medicinska sestra.

Nakon što je Goga donijela pivo, pu-
stili smo *Harry Pottera*. Smjestila se između
nas.

– Goga, vidi, sinoć sam obrijao testise
– zborim, isprovociran podužim filmskim
najavama, izvadivši desni iz trenerke. Uz-
vratila je grimasom zgražanja.

– Nemoj zezat! – uključio se Andrej u
moju prezentaciju – ja sam ih isto danas
obrijao. – nastavio je izvadivši svoja oba.

– Jebote, kakvi su ti to testisi? – čudio
sam se.

– Kako kakvi? – bunio se on. – Obrijani,
glatki. Što im sad pobogu fali?

– Ne mislim na to. Bijeli su. Boležljivo
bijeli. Ha, ha, ha! – smijao sam se. Andrej
ima porculanska jaja...

– Ma, što me zajebavaš ti s tim svojim
crvendaćima! – branio se, zajapuren.

– Nazovi to zdravo crvenom bojom! –
podbadao sam ga i dalje.

– Doooostaaa! – kliknula je Goga.
Spremajte ta obrijana jaja, već mi je zlo
od obojice!

Počeo je *Harry*. Načeo sam posljednje
pivo.

– Znaš, ja ipak mislim da se tebi više
sviđaju moji testisi... – šapnuo sam Gogi
u povjerenju, prije no što su me ponijeli
snovi.

Andrej me probudio po završetku
filma. Dogovorili smo se idući dan pogle-
dati *The*

Simpsons movie, iako smo obojica dobro
znali da ću i s njima proći poput *Harryja*.

I onog od jučer. Horora, mislim. Ili
drame? Ma, tko bi se svih tih filmova mo-
gao sjećati.

DANIEL RADOČAJ (1979, Pula)
aforzime, poeziju i kratke priče
objavljivao po mnogobrojnim
kulturološkim tiskovinama širom ex-Yu.
U nakladi književnog kluba Branko
Miljković iz Knjaževca, 2006. objavio je
zbirku proznih stihova *Četrdeset i četiri
plus šezdeset deveta*.

POGREŠNE MISLI, LOŠI OSJEĆAJI

O KOLUMBIJSKOM KNJIŽEVNOM ČASOPISU *Malpensante* KOJI NE POKAZUJE SAMO KRITIČKU STROGOST KAKVA SE OČEKUJE OD TAKVE VRSTE PUBLIKACIJE NEGO I NIJANSU MLADENAČKE PERVERZIJE I NESTAŠNOSTI, KOJA JE DO SADA VEĆ POSTALA ODRASLA NESTAŠNOST

DAVID NORIEGA

Kad su godine 1996. Mario Jursich i Andres Hoyos osnovali književno-kulturni časopis *El Malpensante*, kolumbijski predsjednik Ernesto Samper upravo je bio oslobođen nakon niza sudskih parnica koje su otkrivala financijske veze između njegove predsjedničke kampanje i jednog od najozloglašenijih kolumbijskih narkokartela, Cartela de Cali. Oružani sukob između vojske, gerilaca i paravojskih skupina bio je došao do svog nasilnog vrhunca i uvukao se u gotovo svaku poru urbanog i ruralnog života. Cijela je zemlja bila uvučena u atmosferu kaosa i straha, toliko gustu i sveprožimajuću da se uskoro pojavila zlokobna nova mantra: *todos los colombianos somos secuestrables – svi Kolumbijci mogu biti oti.* To se može dogoditi svima: ne samo bogatašima i moćnicima. (Riječ *secuestrable*, koja je nezgodna za prevodenje, u španjolskom jeziku jezgrovita je i jasna te se u to vrijeme posvuda rabila.) Stanje straha u cijeloj državi ostavilo je malo mjesta za intelektualne zanimacije. *El Espectador*, najstarije novine u zemlji, ukinule su malo prije toga svoj nedjeljni podlistak koji je dugo bio usamljen bastion kolumbijske književnosti. Kada nisu izvješćivali o pokoljima i nekašnjenosti političkoj korupciji, razne tiskovine, televizija i radio pružali su utjehu skretanjem pozornosti – izborima ljepote, sapunicama i nogometom.

— HOYOS I JURSIK ODLUČILI SU STVORITI KOZMOPOLITSKI ČASOPIS KOJI BI PROMATRAO “KNJIŽEVNOST” KAO LEĆU KROZ KOJU PROMATRAMO SVIJET —

No književnost je i dalje postojala. Nemir i cinizam sredine devedesetih stvorio je novi naraštaj kolumbijskih pisaca koji su s odbojnošću gledali na pitoreskni ruralizam Gabriela Garcíe Márqueza i svojih prethodnika iz *booma* latinoameričke književnosti, odlučujući se radije za prljavi urbani realizam na koji je izravno utjecalo narkonasilje koje ih je okruživalo. Roman Fernanda Valleja *La virgen de los sicarios (Gospa od ubojica)* objavljen je 1994. godine i vjerojatno je najuspješniji primjer takve proze. No mladim je piscima nedostajala nekakva matična institucija, časopis koji će pouzdano objavljivati i raspravljati o njihovoj radu; kohezija, javna arena koja će njegovati kulturu kritike i društveni osjećaj estetskog vrednovanja.

El Malpensante je na više načina proizašao izravno iz te rupe u kolumbijskoj književnoj i intelektualnoj kulturi. Hoyos i Jursich odlučili su stvoriti kozmopolitški časopis koji bi promatrao “književnost” kao leću kroz koju promatramo svijet. Prvo izdanje, koje je ustanovilo podnaslov časopisa *Paradoksalna čitanja*, bilo je nezapamćeno u Kolumbiji po kvaliteti, opsegu i vitalnosti sadržaja. Naslovnica, na kojoj je bila crno-bijela fotografija gole žene prekrivene bojom od vrata nadolje, koja zavodljivo grize cigaretu, bila je istodobno provokativna i elegantna. Sadržaj prvog broja sastojao se otprilike u jednaku dijelu od izvornih te reizdanih i prevedenih tekstova (u prijevodu Hoyosa ili Jursicha) iz drugih izvora. Bili su tu eseji Gabriela Zaida (istaknuta meksičkog pisca) i Héctora Abada Faciolincea (koji je od

tada već postao istaknuta figura kolumbijske književnosti, djelomice zahvaljujući i *El Malpensanteu*); novela tada nepoznata kolumbijskog pisca Antonija Caballera i pisma također mlada (iako već pokojna) Kolumbijca Andrésa Caiceda, esej španjolskog benediktinca Benita Jerónima Feijósa iz godine 1746, kojim je uvedena rubrika tekstova iz daleke prošlosti, zatim prijevodi Marka Twaina (*Savjet mladima*), H. L. Menckena (*Protiv žena*) i Salmana Rushdija (*U obranu romana, još jednom*). Cijelo to vrijeme u Bogoti jedva da je postojalo mjesto na kojem ste mirno mogli čitati recenzije knjiga.

ZLO-MIŠLJENJE I KRIVO-MIŠLJENJE *El Malpensante* je od tada izlazio svakih mjesec i pol na devedesetak stranica. Svojim je izgledom negdje između magazina kao što su *The Believer* i *Harper's* iako više mjesta posvećuje ilustracijama i dizajnu. Tiskan je u boji na pomalo sjajnu papiru. Iako su neke reportaže ukrašene povezanim fotografijama, većina tekstova popraćena je djelima istaknutih i originalnih umjetnika, većinom iz Kolumbije i ostalih južnoameričkih država. (Zapravo, *El Malpensante* je izravno doveo do nastanka suvremene kolumbijske estetike dizajna koja prihvaća ulašten sjaj, utjecaj stripovske umjetnosti i učestalu uporabu digitalne obrade fotografija, kao što se vidi na čestim radovima bogotskog umjetnika Camila Macheche; no takvi su radovi često balansirani priložima koji uključuju diskretne crteže olovkom ili gvašom.) Prostor određen za oglase u *El Malpensanteu* većinom je posvećen kulturnim aktivnostima – novim knjiškim izdanjima, sveučilišnim programima, sajmovima knjiga – dok je zadnja stranica rezervirana za automobile, banke, satove ili viski.

Tekstove časopisa najlakše je opisati upućujući na značenja i implikacije njegova naziva. Riječ *malpensante* može se otprilike prevesti kao “zlomislić”. U kontekstu časopisa (referirajući na sebe i, u idealnim okolnostima, na svoje čitateljstvo), riječ opisuje nekoga tko je neprekidan kritičar ili skeptik, onoga koji je predisponiran da misli loše o svim stvarima dok ne uspiju dokazati svoju vrijednost. Također bi se mogla prevesti i kao “krivomislić”; onaj koji metodički bira misliti krive i nepodobne misli iz pobune prema mislima koje su službeno ustanovljene i javno dostupne. Izraz također priziva riječ *malpensado*, koja je česta u bogotskom idiomu – *malpensado* je jednostavno onaj koji ima prljave misli i sklon je tražiti opscena značenja iza svih gesta, izjava ili događaja. (Često se s ironijom primjenjuje na bilo koga tko upućuje na takva lascivna značenja u slučajevima kada su namjerno istaknuta da svima budu jasna.)

U svojim najboljim trenucima *El Malpensante* ne pokazuje samo kritičku strogost kakva se očekuje od takve vrste publikacije nego i nijansu mladenačke perversije i nestašnosti, koja je do sada već postala odrasla nestašnost. Pojavljuju se kratki tekstovi koji su ironični i šaljivi, no neumoljivo kritični. Ti se tekstovi bave raznim temama od, primjerice, vječitih rupa na bogotskim cestama i slučajnih aforizama Paris Hilton pa sve do vječito tematizirane “smrti poezije”. Književni tekstovi dolaze od mladih kolumbijskih pisaca u usponu te su često nasilni, prožeti seksom ili barem uznemirujući. Kao što mi je Jursich jednom i sam rekao, “otvorena namjera ovog časopisa jest uzrujati čitatelja”. Jedan broj počinje objavljenim pismom triju žena koje uskraćuju svoju potporu časopisu jer je

objavljena priča mladog kolumbijskog pisca Luisa Miguela Rivasa, a bijesne su zbog pretpostavljena nedostatka osjećaja prema prizoru silovanja njegova ženskog lika.

IZBJEGAVANJE PRIPADNOSTI LJEVICI Politički, *El Malpensante* predano izbjegava bilo kakvo deklariranje koje bi mu moglo prišiti optužbu pripadanja ljevici – što je razumljivo jer taj časopis egzistira u državi u kojoj su desetljeća nasilja marksističkih gerilaca učinile ideju ortodoksne ljevice mračnom i apsurdnom i gdje legitime lijeve stranke redovito ispadnu povezane s FARC-om, marksističko-lenjinističkom gerilskom organizacijom i njezinom infrastrukturom nasilja financirana drogom.

Tako je *El Malpensante* često kritički nastojen protiv južnoameričke ljevice – u mnogim člancima, primjerice, propituju ili otvoreno omalovažavaju politiku Huga Cháveza i njegovih saveznika. Jursich inzistira da je *El Malpensante* “neideološka” publikacija (tvrdnja prema kakvima općenito treba biti skeptičan); no mislim da on zapravo želi reći da je ideologija iza časopisa lijeva, ali da su duboko razočarani trenutnim konkretnim političkim stanjem ljevice. Tako, prividno odbacujući ideologiju, časopis nastoji ostati odansvome etosu zlomisljenja i krivog mišljenja o problemima ljevice te se tako boriti protiv zaostala dogmatizma koji je odveo toliko kolumbijskih i južnoameričkih političkih pokreta u korupciju, okrutnost i propast. *El Malpensante* se udaljio od politike kako bi izgradio utočište za umjetnost i kulturu; to je neideološki reprezentirana akcija, u političkom smislu više predanost nečemu nego povlačenje – ako se u nekom trenutku dotakne politike, učinit će to sa spoznajom da su i liberali i konzervativci podjednako odgovorni za iste pogreške te da zaslužuju jednaku kritiku.

Nevoljkost časopisa da bude obilježen kao ljevičarska publikacija (koja gotovo graniči sa strahom) dovela je nekoliko puta do taktike objavljivanja članaka koji zastupaju neoliberalne ili čak otvoreno konzervativne doktrine – najistaknutiji od tih slučajeva bila je objava prijevoda eseja istaknutog američkog neokonzervativca Edwarda Luttwaka *Dajmo šansu ratu*. U takvim slučajevima izgleda kao da je *El Malpensante* predan jednostavnu načelu provokacije; no “uzrujavanje čitatelja” može lako postati samo sebi cilj umjesto način njegovanja analize, kritike i rasprave.

Kad sam posjetio uredništvo *El Malpensantea* da popričam s Mariom Jursichem, istaknuo je objavljivanje teksta *Dajmo šansu ratu* kao vrhunski primjer neideološkog karaktera časopisa; učinio je to gorljivo i automatski, međutim, ipak se u tom trenutku nije mogao sjetiti imena njegova autora.

OBRAČUN S GERILCIMA U dvanaest godina postojanja *El Malpensantea* kolumbijska se politička i društvena klima promijenila te bi bilo teško tvrditi da se stvari nisu popravile. Vlast koja je nekad bila beznadno korumpirana i nesposobna nije više toliko neučinkovita: Kolumbijci nisu više masovno podložni otmicama, a posljednjih je mjeseci FARC doživio toliko jakih udaraca da se već nazire mogućnost, koliko god bila udaljena, njihova konačnog poraza. Od siječnja su trojica vrhovnih

— **“NE BIH REKAO DA SU KULTURA I UMJETNOST OVDJE U OČAJNU STANJU, ALI MNOGO VIŠE NEGO LUKSUZ ONE SU NUŽNOST, PRIJEKO POTREBNO ORUĐE KOJE NAM OTKRIVA TKO SMO, TKO MOŽEMO BITI...”** —

zapovjednika FARC-a umrla ili bila ubijena, a znatan je broj važnih talaca pobjegao ili bio spašen (među njima i Engrid Betancourt, francusko-kolumbijska političarka koja je bila zatočena šest godina i koja je pobunjenicima osiguravala važan ulog za cjenkanje s vlasti); vojska je uspjela doći do važnih podataka o unutarnjoj strukturi FARC-a i broju gerilaca te se njihova vojna snaga smanjuje. Sve to dogodilo se pod vodstvom predsjednika Álvara Uribea, kojeg neki opisuju kao političara centra, a drugi kao krajnjeg desničara, no u svakom slučaju otvorena militarista koji je bio najjači južnoamerički saveznik Georgea W. Busha, te je zbog toga mogao računati na milijarde dolara američkih kredita i vojne pomoći u sklopu Plana Kolumbija. Zbog toga što je smanjio nasilje, koje je prije bilo golemo i nesavladivo, te ga uspio staviti pod nadzor, Uribe je popularan čak i među inače nepopustljivo liberalnim Kolumbijcima. I to možda s pravom; nitko se ne može razumno protiviti spašavanju nevinih talaca ili uklonjanju straha od bombi u trgovačkim centrima i na javnim događanjima.

Ipak su metode koje stoje iza nedavnih uspjeha vlade upitne. Otkrivene su važne veze između vojske, vladinih dužnosnika i AUC-a, najveće kolumbijske desničarske paravojne skupine, koja je po svojoj okrutnosti i kršenju ljudskih prava ozloglašena jednako kao i gerilci koje nastoji istrijebiti. Nedavno je vrhovni zapovjednik kolumbijske vojske morao dati ostavku nakon niza istraga koje su otkrile široko proširenu vojnu praksu ubijanja nevinih, često siromašnih civila kako bi ih lažno stavili na popis gerilaca ubijenih u borbi. To postavlja pitanja o pravnoj prirodni napretka pod Uribeovom administracijom: dok je većina pokrajina i dalje zarobljena u neprekidnu krugu nasilja, posljednjih se godina povećao mir i prosperitet u gradovima kao što su Bogota i Medellín te izgleda da je to konačno postignuće krajnje upitne politike. Je li onda Kolumbija bolja zemlja zato što sada postoje društvena pravda ili politička odgovornost? Ili je Kolumbija bolja zato što imućna urbana elita sada može posjećivati svoje posjede na selima bez straha od blokada cesta?

Dok je kolumbijska intelektualna elita u posljednje vrijeme doživjela znatno poboljšanje kvalitete života, neki intelektualci nisu potpuno spremni priznati da ta poboljšanja duguju vrlo konkretnoj ideologiji, i to onoj koja – zasigurno u slučaju *El Malpensantea* – nije njihova: riječ je o ideologiji predsjednika Álvara Uribea i, posljedično, Bushove administracije. Te nove okolnosti stavljaju predanost tog časopisa ideološkoj neuhvatljivosti pod drugačije svjetlo: dok je nekad odražavao opravdan prezir kolumbijske inteligencije prema politici općenito, sada odražava nelagodu zbog činjenice što je, nakon katastrofalne propasti niza mirovnih pregovora koje je organizirao bivši predsjednik Andrés Pastrana, taktika novog predsjednika pucanja iz američkog oružja u konačnici, čini se, djelotvornija.

ČASOPIS ZA KOZMOPOLITSKU ELITU Neki su se čitatelji *El Malpensantea* pokušali pozabaviti tim problemom zahtijevajući od časopisa da održi čvršću političku perspektivu. Pismo čitatelja objavljeno 2007. karakterizira objavljivanje Lutwakova teksta i sličnih

tekstova u časopisu kao “otvaranje vrata propagandi” i kritizira *El Malpensante* zbog zastrašenosti od svojih vitalnih početaka i podilaženja samozadovoljnim, narcisoidnim i besramno elitističkim bogotkim buržujskim – “istina, konzervativnim šovinistima, no također kulturnima i rafiniranima.” Argumenti tog pisma snažni su i pronicavi te se morate zapitati je li to razlog zbog kojeg je u tom broju objavljeno samo to jedno pismo.

Opasnost sa “zlo-mišljenjem” jest što se lako može pretvoriti u razbibrigu za intelektualca u njegovu salonu na vrhu nebodera s kojeg puca pogled na kaotičan krajolik koji ne mora dodirnuti ničim osim kotačima svog velikog američkog automobila. Kada svakih šest tjedana stiže novo izdanje uredno zapakirano u celofan, *El Malpensante* predstavlja jedinstveno zadovoljstvo za obrazovanog, uspješnog Kolumbijca: zadovoljstvo koje prati spoznaja da je, unatoč kaosu i sramoti Kolumbija kulturna zemlja, civilizirana zemlja, i to ne više u smislu pronalaženja-ljepote-u-provincijskom-kaosu na način Garcíe Márqueza, više ne: mi smo, uvjerljivo tvrde urednici časopisa, sofisticirani kozmopoliti, jednako kao Amerikanci i Europljani iako su njihove ceste, škole i vlade bolje od naše.

— **OPASNOST SA “ZLO-MIŠLJENJEM” JEST ŠTO SE LAKO MOŽE PRETVORITI U RAZBIBRIGU ZA INTELEKTUALCA U NJEGOVU SALONU NA VRHU NEBODERA S KOJEG PUCA POGLED NA KAOTIČAN KRAJOLIK** —

To je djelomice ciničan način promatranja *El Malpensantea*, koji ima svoje opravdanje. No, promatrajući stvari iz tog kuta, prebrzo zaboravljamo na kulturu. Godine 2003. Silvana Paternostro, kolumbijska novinarka u egzilu, napisala je: “Vlada vjeruje da Kolumbija mora u prvome redu pobijediti pobunjeničku vojsku te da će tada svi Kolumbijci biti slobodni. *El Malpensante* postoji da bi podsjetio vladu da je slobodan tijek umjetnosti i ideja, mišljenja i ljepote jednako važan.”

Da se izrazimo manje egzaltirano: kultura je vrijedna sama po sebi. U izdanju za desetu obljetnicu *El Malpensantea* u studenom 2006. godine Hoyos je naznačio kakvo je stanje u vezi s kulturom u Kolumbiji: “Ne bih rekao da su kultura i umjetnost ovdje u očajnu stanju, ali mnogo više nego luksuz one su nužnost, prijeko potrebno oruđe koje nam otkriva tko smo, tko možemo biti, kamo idemo i kamo bismo mogli ići... Nesreće naše zemlje bacile su nas Kolumbijce u fatalizam: stvari su onakve kakve jesu i gotovo je nemoguće promijeniti ih, kaže kolektivno mentalno mrmljanje... No *zlo-mišljenje* pred pravom publikom aktivnost je koja nepogrešivo prenosi električnost kada netko zna da odluke te publike mogu uništiti uvriježene ideje, atmosferu lijenosti i

općeprihvaćen loš ukus, ali i zasaditi nemir u umovima ljudi koji ga prije nisu osjećali.”

POKRADENI SVI TELEFONSKI KABELI

El Malpensante velikim dijelom duguje svoj uspjeh i upečatljivost poslovnom njuhu i neskrivenu poštovanju prema logici kapitala: Hoyos je uložio dobar dio svog znatnog bogatstva pri pokretanju lista želeći se osigurati da će izlaziti barem tri godine. Od tada *El Malpensante* prati poslovni model koji ne samo da je održiv nego i relativno unosan (unosan književni časopis u Južnoj Americi sam je po sebi zadivljujuća stvar). To je napokon zacementiralo njegov status časopisa koji stvaraju bogati i obrazovani članovi urbane elite za sebi slične – i da u konačnici i nema namjeru biti išta drugo. Hector Abad Faciolince (koji piše za časopis od prvog broja) nazvao je jednom Hoyosa “jednim od nekolicine bogatih Kolumbijaca sklonih pokroviteljstvu kulture”; i taj privrženici, no blago bockavi opis može se primijeniti na cijeli projekt *El Malpensantea*: oni pomažu umjetnosti kao dobročinitelji i svakih šest tjedana doniraju velikodušnih 90 stranica papira reproduciranih 30.000 puta.

El Malpensante ima nekoliko srodnika u drugim južnoameričkim zemljama: peruanski časopis *Etiqueta Negra*, argentinski *La Mujer de mi Vida* i meksički *Reverso*, da navedemo samo neke, pokazuju isti afinitet prema literarnom kozmopolitizmu kao načinu da se naveliko interpretira kultura. Većina tih zemalja, kao i Kolumbija, pati zbog nestabilnosti – u Meksiku eskalira krvav rat između trgovaca drogom i vojske, a u Peru je bivši predsjednik, kojem upravo sude zbog korupcije i povrede ljudskih prava, uspio postići samo krhko primirje. U takvim kontekstima časopisi kao *El Malpensante* i *Etiqueta Negra* predstavljaju bunkere za književnu kulturu; oni čuvaju naša rafiniranija životna zadovoljstva od neprijateljske okoline.

Jednom sam proveo čitavo jutro neuspješno pokušavajući telefonom dobiti Jursicha u uredništvu *El Malpensantea*. Poslije mi je poslao e-mail u kojem mi je napisao da su svi telefonski kabeli u cijelom susjedstvu ukradeni. Čitav blok zgrada bio je “incomunicado”. Kad sam se napokon čuo s njim (preko mobilnog telefona), iskoristio je za taj događaj riječ “Macondiano”, što je aluzija na izmišljeno, neobično izolirano selo u Márquezovu romanu *Sto godina samoće*. Bila je to samo šala, no u njegovu se glasu mogla osjetiti nijansa očaja: možda smo i uspjeli izgraditi utočište, ali vani vjetrovi i dalje pušu.

S engleskoga preveo Zoran Lazinica.

Objavljeno u časopisu *n+1*, br. 7, 2008, također na www.nplusonemag.com/wrongthinkingillfeeling

UVJERLJIVIJE OD FOTOGRAFIJE

**SACCOV
AUTOBIOGRAFSKI
DOKUMENTARNI
STRIP PRIPOVIJEDA O
DANIMA KOJE JE PRED
KRAJ RATA PROVEO U
GORAŽDU, GRADU U
ZONI POD POSEBNOM
UN-OVOM ZAŠTITOM**

BOJAN KRIŠTOFIĆ

Tragedija nasilna i krvava raspada Jugoslavije poput nekakve morbidne trakavice ni danas nije dobila odgovarajući epilog – neke od ključnih osoba odgovornih za ratne sukobe i golema stradanja civila i dalje su na slobodi, a većem dijelu njihovih brojnih žrtava, posebno u Bosni, sudbina je nepoznata i za svoje su obitelji i sunarodnjake i dalje izgubljeni

**— OVO DJELO DOMAĆEM
ČITATELJU PRUŽA
PRILIKU DA JOŠ JEDNOM
REKAPITULIRA SVOJA
ISKUSTVA O PROTEKLIM
RATU, I MOŽDA PROMIJENI
ILI OJAČA SVOJ STAV O
NJEMU —**

premda se ishod potrage za njima može, nažalost, predvidjeti s priličnom sigurnošću. Ratko Mladić skriva se tko zna gdje. Apsurdni gafovi međunarodnih policijskih službi, neizostavan dio jalove potrage za Mladićem, optuženim za najgoru moguću zločinu, kao da se rugaju želji za pravdom obitelji žrtava i ostalih stanovnika bivše Jugoslavije. Radovan Karadžić duže je vrijeme živio pod lažnim imenom u samom centru Beograda, prerađen; čak je gostovao u televizijskim emisijama, da bi na kraju bio uhićen na autobusnoj stanici, tobože sretnim slučajem.

CRTANJE RATA Svakome tko je čuo te nevjerovatne, gotovo smiješne vijesti, moralo se grlo stisnuti od gorčine da ne bi prasnulo u histeričan smijeh. Kako li su se tek osjećale žrtve Karadžićeve nakaradne ideologije, koje su i ne znajući u Beogradu možda primile liječnički savjet od samoproglašena mistika i nadriliječnika? Prebacivanje Karadžića u haški zatvor i početak suđenja za ratne zločine svakako još nije dovoljna kompenzacija žrtvama, i njegov slučaj ne smije snaći isti kraj kao onaj Slobodana Miloševića.

Rat na području bivše Jugoslavije nije potresao samo onaj dio svijeta gdje se odigrao i samo ljude koji su imali nesreću

neposredno ga doživjeti, već su se njegovi odjeci mogli osjetiti na raznim stranama, pa i u samozadovoljnim, komotnim svjetskim centrima moći. Kakvu je samo ulogu međunarodna zajednica igrala u tom ratu! No stav stranaca prema ratu, srećom, nisu predstavljali samo njegovi licemjerni dirigenti, već se moglo čuti i neke individualne glasove, suosjećajne s civilima i zgrožene pokoljima i etničkim čišćenjima, ali i voljne poduzeti nešto, pa makar i neznatno. Neki od tih glasova pripadali su umjetnicima, na primjer autorima stripa, koji su među onima što su tada umirali imali velik broj vjernih čitatelja. U prijeratno doba putem domaćih strip-časopisa s njima su komunicirali gotovo svakodnevno. Javio se tako Hermann Huppen, jedan od najčitanijih strip-stvaralaca na području bivše Jugoslavije, vezan ne samo poslovnim, nego i prijateljskim odnosom sa svojim sarajevskim izdavačem Ervinom Rustemagićem. Dugotrajna opsada Sarajeva potaknula je Hermanna, izbezumljena ignorancijom visokih dužnosnika Europske Unije, da nacrti *Sarajevo Tango*, strip sav usmjeren na teške optužbe upućene neučinkovitim Ujedinjenim narodima te europskoj i američkoj administraciji, dok je jače portretiranje individualnih sudbina u ratom zahvaćenu Sarajevu, nažalost, izostalo. I premda *Sarajevo Tango* ne spada u kvalitativni vrh Hermannova opusa, ipak predstavlja vrijedno djelo i autentičan

tagraphic Books iz Seattlea objavio djelo *Zaštićena zona Goražde*.

OD PALESTINE DO GORAŽDA Joe Sacco stekao je novinarsku diplomu, a prve je stripove, nastale pod izrazitim utjecajem Roberta Crumba te autora okupljenih oko avangardnog časopisa *Raw* Arta Spiegelmana, objavio nakon svršetka studija. Rani Saccovi stripovi, kasnije objavljeni u albumu *Notes From A Defeatist* i drugima, bili su pripovjedno bliski američkim autorima autobiografske škole, dok su crtačim izrazom odavali borbu s uzorima i napor u oblikovanju vlastitog, funkcionalnog stila. Već u tim ranim stripovima vidljivi su začeci Saccova interesa za dokumentarno, no

trebalo je proći još nekoliko godina dok autor svoje novinarske ambicije i sve veću crtačku i pripovjednu umješnost nije počeo nadopunjavati u posve originalnoj, za svijet stripa čak i epohalnoj formi. Naime, Joe Sacco tvorac je onoga što se danas već uvriježeno naziva "strip-reportažom"; a prvi ju je put upotrijebio u svom (uz *Zaštićenu zonu Goražde*) najpoznatijem djelu *Palestine*. Taj strip prati ljude i događaje vezane uz vječiti arapsko-židovski sukob na Bliskom istoku od 1991. do 1992. godine, kada je Sacco kao ratni reporter boravio na tom području. Svoja iskustva i zabilješke nije, međutim, odlučio objaviti u obliku novinske reportaže, već je svoj pripovjedni i crtački talent usmjerio ka stvaranju studiozna, detaljima zasićena, istodobno naturalističkog i visoko stilizirana stripa, u kojem je svaka slika i svaka riječ bila zasnovana na stvarnim, proživljenim događajima. To je bio početak pravog dokumentarnog stripa koji će od tada kontinuirano napredovati, i u Saccovu opusu i u djelima poput *Persepolis* Marjane Satrapi, u prikazu građanskog rata u Iranu donekle bliske Saccu, dok se prethodnika takva pripovjednog pristupa može naći u američkom autoru Harveyu Peckaru. On je godinama pisao scenarije za serijal *American Splendour*, utemeljen na njegovu stvarnom životu u bezličnu američkom predgrađu, s mnogo autoironije i bez ikakve cenzure, dok je crtački doprinos tom serijalu dalo nekoliko autora, prije svih Robert Crumb, Saccov velik i trajan uzor.

Formu izbrušenu u *Palestine* Sacco je odlučio upotrijebiti i u priči o Bosni zahvaćenoj vjehom rata, konkretno o malom dijelu Bosne, gradiću Goražde u dolini Drine, koji je tokom rata, kao i Srebrenica, bio zona pod posebnom zaštitom UN-ovih vojnih postrojbi. Premda su UN-ovi konvoji naposljetku napustili Goražde, u njemu nije došlo do genocida, a Daytonskim sporazumom to područje bilo je posebnim koridorom povezano s dijelom Bosne koji nije ušao u sastav Republike Srpske. Sacco je u Goražde prvi put došao 1995, u zadnjoj godini rata, kad je dolazak stranih novinara u to područje postao moguć, te je krenuo upoznavati ljude i dokumentirati njihove životne priče kao i nade i strahove usmjerene prema Sarajevu i ostatku Bosne, u očekivanju neizvjesna kraja rata. U Goražde je do kraja rata navratio još

nekoliko puta te je stekao prijatelje među stanovnicima, kojima je njegova pojava često bila jedna od rijetkih veza s ostatkom svijeta, jer je on, za razliku od njih, u UN-ovim kamionima mogao proći kroz srpsku opsadu.

GLASNIK SA ZAPADA Saccova namjera nije bila ispričati potpunu, kompleksnu priču jugoslavenskog rata, pa čak ni na primjeru gradića kakav je Goražde ukazati na pojave koje mogu dati opću sliku cijelog rata. Budući da je strip bio prije svega namijenjen stranim čitateljima, a njegovo se bosansko izdanje, koje ovdje recenziram, pojavilo 2007. godine, Sacco na samom početku čitatelju daje neke osnovne informa-

**— SACCO SVOJIM
NAČINOM
PRIPOVIJEDANJA,
JASNO OBILJEŽENIM
NOVINARSKIM
ISKUSTVOM, OMOGUĆAVA
ČITATELJU OSOBAN
ODNOS PREMA
PRIKAZANOM, A NE SAMO
PUKO PRIHVAĆANJE ILI
ODBACIVANJE AUTOROVA
SVJETONAZORA —**

cije o političkom ustrojstvu SFRJ, njezinu nastanku i etničkoj raznovrsnosti, no njegov cilj nije analizirati političke uzroke krvava raspada Jugoslavije, nego naprosto prikazati ljudski doživljaj tako ekstremne situacije kao što je rat i opsada rodnoga grada. Pri tome ne treba pomisliti kako su ti osjećaji i traume toliko univerzalni da bi se mogli dogoditi u bilo kojoj zemlji zahvaćenoj ratom i u bilo kojem vremenu. Premda je politički i povijesni kontekst prikazan reducirano, u stripu zbog njegova dokumentarnog karaktera neizbježno dolazi do izražaja specifična bošnjačka kultura kao i autentični karakteri mladih i starih Muslimana, ali i nekih Srba, podjednako žrtava četničkih napada. Edin, lokalni učitelj i nesvršeni student, predstavnik je mlade generacije čiji su snovi i ambicije potisnuti ratom, i koja se unatoč većoj sigurnosti Sarajeva vraća u svoj rodni grad odlučna da od razaranja sačuva ono što se može. Brojne starije osobe koje su slične pokolje i uništenja već doživjele u Drugom svjetskom ratu rezignirano promatraju slom bivše države, a srpske tenkove dočekuju gotovo metafizički pomirene sa sudbinom. Ipak i u takvih osoba, u situaciji neposredne životne ugroženosti, dolazi do nezadrživa nagona za životom i očajničke želje za bijegom od ratnog sukoba. Djevojke, kojima je rat prekinuo srednjoškolsko obrazovanje, sanjare o također uništavanu Sarajevu kao o blještavoj metropoli, a Saccov dolazak njima je poput meleta koji na trenutak može ublažiti ratne rane, i u razgovoru s njim one daju oduška svojim maštanjima te od njega naručuju odjeću, kozmetiku i slično, sve ono što je njihovim dušama tako potrebno, a ratom im zanijekano. Sacco prihvaća ulogu poveznice stanovnika s vanjskim svijetom, glasnika što donosi vijesti s varljivo Zapada. U jednoj izvanredno dirljivoj sceni on prijatelju s velikom pažnjom prepričava sadržaj

Joe Sacco, *Zaštićena zona Goražde*
– Rat u istočnoj Bosni 1992-1995,
s engleskoga preveo Hajrudin
Hromadžić; Založba ZRC, ZRC
SAZU, Ljubljana & Buybook
d.o.o, Sarajevo, 2007.

iskaz humane angažiranosti tog autora. Svoj su doprinos dali i neki drugi autori, poput Joea Kuberta stripom *Fax From Sarajevo*, no ključan je umjetnički iskaz jugoslavenske, posebno bosanske tragedije potekao od Joea Saccu, malteškog novinara i autora stripa kojem je 2000. godine Fan-

SLAVA U NEGATIVU

MEMOARI PRVE SUPRUGE RAYMONDA CARVERA SVJEDOČANSTVO SU O GODINAMA NJEGOVA MUKOTRPNA PROBIJANJA DO KNJIŽEVNE SLAVE, PRAČENA ALKOHOLIZMOM I MUČNIM RASPADOM NJIHOVA BRAKA

DARIO GRGIĆ

Pretkraj života Carver je govorio kako je najvažnija stvar u njegovu životu činjenica da se ostavio alkohola. Alkohol je čest tematski motiv njegove poezije i proze, on je prizma kroz koju je moguće vidjeti očaj u kojemu se kuhaju njegovi junaci, a sam Carver nosilac je crnog pojasa iz karatea skidanja s vatrene vode na koju je bio osjetljiv kao kakav Indijanac – o tim je somnambulnim katama Ray, kako ga zove njegova prva supruga Maryann, znao doslovno sve, skidao se više-kratno, godinama, i na koncu riješio bijede. Život koji mu se dogodio poslije toga okarakterizirao je kao “čisti med”

SABLAST LJEPOTE Nakon što smo prije koju godinu čitali Tess Gallagher, na red je došla i Maryann Burk Carver, prva supruga toga u Hrvatskoj mitskog pisca. Ona je s budućim kulturnim autorom stupila u brak vrlo mlada, sa sedamnaest godina (ni Carver nije bio puno stariji, imao je devetnaest), bila je trudna i dvoje je djece, djevojčicu i dječaka, rodila jedno za drugim, u razmaku od dvije godine. Carver i ona radili su svakojake poslove i nastojali završiti škole, često su se selili, uvijek bili bez novca, Carver je bio orijentiran isključivo na pisanje, čitao

je sve redom i učio, pohadao je tečajeve kreativnog pisanja te usput radio kojekakve poslove. Maryann opisuje svoju bezgraničnu vjeru u njega; bila je uvjerena, kako priča pisac Dick Day, jedan od Carverovih učitelja, da se udala za genija i bila je spremna učiniti sve za njega.

Kada je napokon početkom sedamdesetih Carver počeo stjecati kakav-takav status, na pozornici njihovih života pojavljuje se spomenuti drugar alkohol, Londonov John Barleycorn, i par se raspada u paramparčad. Prije toga odvio se cijeli scenarij rasapa jedne veze: tučnjave, posjeti bolnicama, šavovi na glavi, raspala srca, nevjere, frakture lubanje, rasuto obiteljsko gnijezdo (djeca ih ne mogu trpjeti), i dvojen sjaj slave. Slave u negativu.

Carver je, kako zapisuje u memoarima, činio sve veće svinjarije i stjecao sve legendarniji status. Najpoznatiji kompanjon bio mu je pisac John Cheever, njihova su nalokavanja u studentarije poprimala gotovo mitski status; odmah čim bi se otvorile trgovine ta bi dva drugara pohitala u nabavku dnevne doze, i uvijek bi, kao svi pravi pijanci, kupili manje pića no što im treba, ma koliko ga kupili, no

— CARVEROVA JE ANTITETIČKA POETIKA SAČINJENA OD KRISTALNO JASNA POGLEDA UPERENA PREMA NEVJEROJATNO MUTNOJ, TAJNOVITIJ PROPASTI NJEGOVIH PROTAGONISTA —

srećom su postojale i trgovine koje rade cijelu noć. Maryann Burk Carver pojavljuje se u Carverovu pismu kao sablast ljepote, mirna života, razmontirane sreće, istočnoga grijeha; dani koje je proveo s njom za njegovu su imaginaciju ropotarij očajnih poteza, iznevjerenih nastojanja; tamo je mogao pronaći svoju kolekciju ljudi zdrobljenih pod teretom svakodnevnih trivijalija.

puna izražaja dolazi zrelost i funkcionalnost Saccova grafičkog izraza. On je usmjeren na detalje koje autor slika s naturalističkom preciznošću, te redukcijom kadra na bitno odgovarajuće interpretira stvarnost. Time pruža čitatelju priliku da mnogobrojne izolirane aspekte priče, kolaž likova, situacija i žestokih slika rata poveže u čvrstu cjelinu, koja svojom istinitošću i izravnošću stječe snagu i uvjerljivost.

Struktura priče temelji se na osobnim isповijestima stanovnika Goražda i autorovim komentarima; i premda je veći dio priče retrospektivan, izostanak izravna prijenosa ratnih akcija zapravo omogućava Saccu postizanje jačeg efekta, gdje je čitatelj istodobno veoma uživljen u tok priče i dovoljno distanciran od nje za osobni kritički sud, možda različit od općeg stava autora prema likovima i događajima. U tome je Sacco bitno različit od Hermanna, koji je svoju antiratnu poruku u *Sarajevo Tangu* uobličio možda i previše didaktički, i time reducirao mogućnost raznovrsne interpretacije.

Pulp Fictiona, koji ovaj očito nije mogao pogledati. Takve sitne usluge Sacco čini većini stanovnika, a njihovu sreću zbog toga što barem na trenutak mogu misli odvratiti od rata i predugih mirovnih pregovora prikazuje virtuozno, i time zaslužuje naslov velikog pripovjedača svjetskog stripa.

POSREDOVANJE INDIVIDUALNIH SUDBINA Premda u stripu ima komičnih i opuštenih trenutaka, veći dio sadržaja vrlo je mučan. Priče starog Muslimana Rasima, koji je pravim čudom izbjegao smrt od četnika, i dr. Alije Begovića, direktora gradske bolnice, možda su najpotresnije. Scena u kojoj Rasim u srpskom koljaču promatranu iz prikrajka prepoznaje svog nekadašnjeg susjeda, bivšeg mesara, jedna je od najtežih. Brojne krvave slike iz gradske bolnice, u kojima su nekolicina doktora i požrtvovan tim medicinskih sestara pokušavali spasiti barem neke od ranjenika, ponekad su previše izravne za prosječnog čitatelja. One često djeluju uvjerljivije od fotografija i u njima do

— ZANIMLJIVO JE PONOVO PRETRESTI UTJECAJ UREDNIKA GORDONA LISHA NA CARVEROVU PROZU. ON JU JE PREKRAJAO DO BESVIJESTI I GLAVNI JE KRIVAC ZA MINIMALIZAM PRIPISIVAN PISCU —

Maryann Burk Carver, *Kako je to bilo*, s engleskoga preveo Borivoj Radaković; Profil, Zagreb, 2009.

PRESUDAN UTJECAJ UREDNIKA

Čitanje *Kako je to bilo* bit će zanimljivo svim pomnijim proučavateljima Carverova opusa, jer je on obilato crpio iz zdenca vlastite nesreće pa je tragove života moguće pratiti u njegovim jednostavnim pričama i pjesmama. Prodaja kabrioleta, opetovani posjeti lječilištima, sraz obiteljskog i kvaziavanturističkog života, proglašenja bankrota i niz sličnih drugih korijenja iz realija, bezbroj malih propasti svijeta, kojima je Carver nakrcavao svoju antitetičku poetiku sačinjenu od kristalno jasna pogleda upearena prema nevjerovatno mutnoj, tajnovitoj propasti njegovih protagonista, sve je to pobrojano u ovim memoarima kao svakodnevna činjenica jedne životne sudbine.

Zanimljivo je ponovno pretresti utjecaj urednika Gordona Lisha na konačni izgled Carverove proze. On je, naime, Carvera prekrajao do besvijesti i glavni je, po mišljenju mnogih karverovaca, krivac

za minimalizam koji se pripisivalo piscu. Carver u “originalu” navodno zvuči kudikamo baroknije, u njegovoj kuhinji bilo se našlo mjesta i za kojekakve umake. Lish je mijenjao naslove i izbacivao cijele dijelove priča, Maryann se zbog toga ljutila, Carver se, prema njenu mišljenju, “kurvao” govoreći da bi veći grijeh bio kada bi se njegove stvari nastavile kiseliti u ladici. Carver je smatrao kako će nadživjeti Lishove intervencije, i kako će jednoga dana njegove priče izaći u obliku koji im je dao on, a ne urednik. Tu bitku nastavila je voditi druga Carverova udovica, pjesnikinja Tess Gallagher, koja se ovdje pojavljuje potkraj knjige.

BILO JE GROZNO Što reći o memoarima Maryann Burt Carver, junakinje brojnih pjesama i prototipa za podosta ženskih likova u pisanju svoga supruga? Hrvatu, kulturološki predodređenu za simpatiju spram junaka njenih memoara, moglo bi izgledati nevjerovatno koliko se u Sjedinjenim Državama pisac može u odnosu na oficijalne, sveučilišne i svemoguće novinske krugove nalaziti dislocirano i daleko, koliko mu papagajstika može biti strana i odbojna.

Stara je to priča jednog drugog Raymonda, Francuza Queneaua, po kojoj američki pisac, za razliku od svoga kolege iz Starog svijeta, promijeni hrpu kojekakvih poslova, odreda bez ikakve veze s pisanjem, ali s itekakvom vezom prema tzv. životu, koji je, nažalost, morao upoznati iz prve ruke, što rezultira neakademske, živim glasovima od kojih odzvanja američka proza čije intencije možda nisu u odgovaranju na metafizička pitanja života, nego prije imaju veze s odgovorom na pitanje “kako je to doista bilo?”Bilo je grozno, hvala na pitanju, odgovorio bi možda Carver, ali donio sam med odozdo i nije ga bilo ni tako malo. Što bi rekla Maryann? Ona gorko ustvrđuje: prošnjacima nije dano da biraju.

Sacco, međutim, svojim načinom pripovijedanja, jasno obilježenim novinarskim iskustvom, omogućava čitatelju osoban odnos prema prikazanom, a ne samo puko prihvaćanje ili odbacivanje autorova svjetonazora. Na taj način Sacco svojim prikazom rata često nadmašuje dosege i najboljih fotografa, koji unatoč bilježenju potresnih prizora ne posreduju toliko individualne sudbine.

VAŽAN PRIJEVOD Svoj je lik, različito od ostalih ljudskih figura u stripu, Sacco prikazao apstraktnije i općenitije; i premda on u priči sudjeluje kao ravnopravan akter, a ne samo komentator, za čitatelja Saccova je najvažnija uloga ona svojevrсна “prozora u svijet”, gdje je autor lice s kojim se najlakše poistovjećujemo baš zbog njegove likovne i karakterne reduciranosti. On je Joe Sacco, ali je istodobno i čitatelj, koji sam šeće Goraždem i razgovara sa stanovnicima, i tu je na snazi postupak koji je Scott McCloud u svom metastripu *Kako čitati strip* nazvao “zakrinkavanje”;

odnosno takav način pripovijedanja u kojem autor omogućava čitatelju da postane lik kako bi ga lakše uvukao u svoj svijet. Sacco se tim postupkom koristi u gotovo svakom svojem stripu, i on je jedan od bitnih razloga njihove velike čitljivosti i uzbudljivosti.

Jasno je koliko je važno bilo prevesti ovakav strip na jezik kojim se u njemu zapravo govori – bosanski, odnosno hrvatski i srpski. Nužno je da se što više ljudi upozna s ovim djelom, koje domaćem čitatelju pruža priliku da još jednom rekapitulira svoja iskustva o proteklom ratu, i možda promijeni ili ojača svoj stav o njemu. Očekivati je da će se uskoro pojaviti prijevod drugog Saccova stripa o ratu u Bosni *The Fixer – A Story From Sarajevo*, a sljedeći logičan korak bio bi poziv tom umjetniku da gostuje na nekom od regionalnih festivala stripa te svojim ovdašnjim čitaocima izravno predstavi sebe i svoje djelo, što bi organizatorima i strip-publici trebalo biti od najvećeg interesa.

RANI BECKETT U PISMIMA

DUGOOČEKIVANU UKORIČENJU BROJNIH PISAMA MLADOG SAMUELA BECKETTA MOŽE SE UPUTITI VIŠE ZAMJERKI, ALI ZASIGURNO DONOSI ZANIMLJIV I VRIJEDAN MATERIJAL - I AKADEMSKOJ I "AMATERSKOJ" PUBLICI

NICHOLAS LEZARD

Upravo smo to toliko dugo čekali – naravno, osim na ostatak pisma T. S. Eliota (skandalozno je što je gotovo pedeset godina nakon njegove smrti objavljena samo jedna knjiga njegovih pisama). Beckett je bio poznat po tome što je čuvao svoju privatnost, no to ga nije spriječilo da napiše gomilu pisama. Urednici njegovih pisama imaju više poteškoća nego što je uobičajeno, ne samo zbog brojnih aluzija i aluzivnih te teško prepoznatljivih igri riječima koje čovjek i očekuje u pismima visoko obrazovanih ljudi koji su bliski ("ne zna se točno na što se odnosi 'nastorquemada nyles'", kažu urednici; ne mogu im zamjeriti) te činjenice da su neka pisma napisana na francuskom i njemačkom, već i zato što je Beckett imao šokantno ružan rukopis – toliko ružan da se i on sam ispričavao za svoju "nevaljanu ruku". U predgovoru urednici citiraju jednog (neimenovanog) primatelja pisama: "To nije rukopis Sama Becketta. Mogu pročitati svaku riječ."

OVAJ ŽIVOT JE STRAŠAN No s druge strane, urednici i čitatelji mogu biti iznimno sretni što je većina pisama upućena njegovu najboljem prijatelju, Thomasu McGreevyju, kojeg je upoznao kad je predavao na Ecole Normale Supérieure i kojem je pisao s potpunom iskrenošću i povjerenjem, kao intelektualno ravnopravnu sugovorniku i osobi od povjerenja. Pisma upućena takvu čovjeku od iznimne su važnosti te ponekad poželimo pročitati i pisma koja je McGreevey napisao Beckettu s obzirom na to da zasigurno nije bilo lako oduševiti tako zahtjevna kritičara. Pisma su izvor koji nam omogućuje da okusimo autentična ranog Becketta, bez umjetničkog posredovanja. Iako se možda oduvijek volio razmetati elokvencijom, ispod tog površinskog vatrometa krije se istinski humor, istinska bol. "Moj dragi Tome drago mi je što sam primio tvoje pismo. Svakako mi opet piši. Ovaj je život strašan i nije mi jasno kako to čovjek može izdržati", pisao je 1930. iz kuće svojih roditelja u Cool-drinagu (interpunkcijske, pravopisne i

gramatičke pogreške namjerno nisu ispravljene). "Volio bih da studeni traje vječno", napisao je u studenom 1935. "Čovjek se trudi da mu proljeće bude omiljeno, ali uzalud." Prisjetimo se odgovora koji je mnogo godina kasnije dao prijatelju s kojim je jednog sunčanog dana gledao kriket, a koji je vjerojatno zaboravio s kim razgovara. Kad mu je ovaj rekao da je zbog takva dana čovjeku drago što je živ, Beckett mu je navodno odgovorio: "Ipak malo pretjeruješ".

Tvrdio je da ga je to što je vrlo iskusnan u neuspjehu učinilo piscem; iz pisama vidimo kakav je bio kad ga je hladan val neuspjeha prvi put zapljusnuo. Prijateljica Joyceovih Nuala Costello rekla mu je da nikome ne može "uputiti nijednu dobru riječ" i da "priča samo o neuspjehu"; Beckett je zapisao da mu "već dugo vremena nitko nije rekao nešto tako lijepo". Kad je pokušao prodati svoj prvi roman, *Dream of Fair to Middling Women*, napisao je: "Roman ne prolazi. Shatton and Windup mislili su da je predivan, ali nisu mogli, jednostavno nisu mogli. Privatna ludnica Hogarth odbacila ga je kao što bi to učinio Punch. Cape, s lulom i odjeven u vuneni džemper, bio je duboko razočaran, kao i njegov škotski terijer. Grayson ga je ili izgubio ili se obrisao njime." (Posebno mi se sviđa to što svi dobro znamo na što je mislio kad je rekao da se romanom "obrisao".)

NEDOSLJEDNA SRAMEŽLJIVOST Beckettov snažni jezik jedna je od stvari koje njegovim pisama daju oštrinu i energiju; činjenica da ona ni na koji način ne izgledaju kao da pripadaju prošlom vremenu također svjedoči o bistrini, surovosti i snazi njegova izričaja, osim ako njegove kulturalne reference već nisu *passé*. (Možda ne biste pogodili da je ulomak koji je gore naveden napisao 1932). Čak i osudno poznavanje Beckettova djela pripremit će vas na opscenost ponudnog književnog djela: "Kad zamišljam ostavim 'dva kruga zašiljena na oba kraja'. Ukaljat ću vas tim kolutom sa svoje lopate." Iznenadit će vas samo to što je ono upućeno izdavaču – ali izdavaču koji mu je bio pri-

— TVRDIO JE DA GA JE TO ŠTO JE VRLO ISKUSAN U NEUSPJEHU UČINILO PISCEM; IZ PISAMA VIDIMO KAKAV JE BIO KAD GA JE HLADAN VAL NEUSPJEHA PRVI PUT ZAPLJUSNUO —

jatelj. (Čovjeku punu razumijevanja, Charlesu Prenticeu iz Shatton and Windupa – pardon, Chatto & Windusa – koji je objavio *More Pricks Than Kicks* unatoč tome što njegovi kolege nisu bili oduševljeni knjigom. Primjerak tog izdanja danas će vas stajati oko 4500 funti.)

U knjizi nisu sadržana sva pisma. Usporedite li neka od zanimljivijih

pisama u biografiji Jamesa Knowlsona *Damned to Fame* s pismima u ovom izdanju, u mnogo ćete navrata ostati zatečeni. Početkom prosinca 1933. Beckett je napisao McGreeveyu da je "*de nouveau amouraché, fais la cour sans conviction*" ("ponovno pomalo zaljubljen i [da] udvara bez žara"); u pismu McGreeveyu napisanu 6. prosinca 1933, koje se nalazi u ovom izdanju, a koje je sigurno pismo koje spominje i Knowlson, te rečenice nema, no postoji elipsa u uglatim zagradama koja označuje da je dio izostavljen. Jesu li taj dio izbrisali jer su pokušavali nekoga

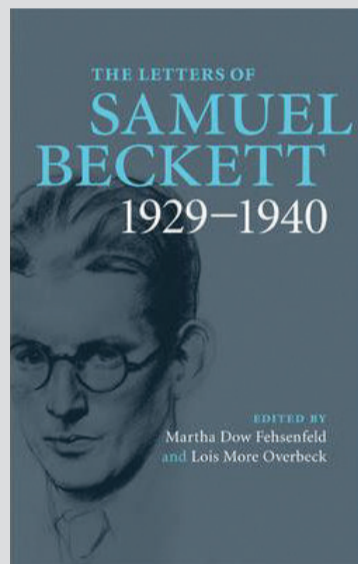
— PERIOD POKRIVEN PISMIMA OBUHVAĆA VRIJEME U KOJEM JE BECKETT OVLADAIO STILOM KOJI GA JE ČEKAO TE SE IZ PISAMA MOGU IŠČITATI MNOGI MOMENTI U KOJIMA SE ON DOISTA POČINJE RAZVIJATI —

riječi, kako nam je ljubazno objašnjeno, odnose se na "saksonski potporni sustav... tipičan za romansku arhitekturu u Sachsenu". Nećemo reći da urednici nisu marljivo odradili svoj posao iako su mogli pronaći nekog Britanca koji bi im rekao da su Optrex bile "kapi za oči", koje još postoje. (Beckett je uz niz drugih bolesti patio i od ječmenca.)

ELIOTOV UTJECAJ No to su sitni prigovori. Izdanje koje bi obuhvatilo sva pisma bilo bi nekoliko puta deblje i nešto se moralo izbaciti. A iz objavljenih pisma ionako možemo izvesti mnogo zaključaka. *Dream of Fair to Middling Women* (1932) – zgusnuta, zapetljana knjiga – i *Murphy* (1938) znatno se razlikuju što se tiče tehnike. Period pokriven pismima obuhvaća vrijeme u kojem je Beckett ovladao stilom koji ga je čekao te se iz pisama mogu iščitati mnogi momenti u kojima se on doista počinje razvijati. Opis ljudi sa zmajevima na Round Pondu lijep je bez obzira na to jeste li upoznati s ulomkom iz romana *Murphy* ili ne. Također saznajemo kako se intelektualno i estetski razvijao – na primjer, primijetio sam koliko je mjesta u njegovu unutarnjem krajoliku zauzimao T. S. Eliot. No najzamjetnija je Beckettova ljudskost. Onima koji su čitali biografije to neće biti ništa novo, ali sada možete još jasnije vidjeti da je usprkos svojoj suzdržanosti bio uljudniji nego što biste pomislili. Ovaj je opis njegova sustana u pansionu u Hamburgu simpatičan, a ujedno i stilski zahvalan: "A tu je i Irac po imenu Paul, koji nikad nije bio u Irskoj, koji se rodio u Gibraltaru, čiji je dom u Peruu, čiji su interesi u Španjolskoj i obitelji u Marburgu, čija je obitelj napustila Waterford, dok je odlaziti bilo dobro, u 18. stoljeću. Častio me ručkom u vegetarijanskom restoranu."

Knjizi se može zamjeriti nekoliko stvari: a) izostavljanje mladenačkih pisama (koliko je samo pisama napisao prije 23. godine!), b) tiskanje knjige na toliko debelu papiru da vam za čitanje treba nekakvo postolje te kao posljedica toga (c) što je knjiga toliko skupa da će amaterski čitatelj Becketta, takozvani neakademski čitatelj, dobro promisliti prije nego što je kupi. No ako je kupi, neće požaliti: knjiga zlata vrijedi.

S engleskoga prevela Monika Bregović. Objavljeno u *The Guardianu*, 21. ožujka 2009. Oprema teksta redakcijska.

The Letters of Samuel Beckett: Volume One (1929-1940), ur.: Martha Dow Fehsenfeld i Lois More Overback; Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

poštedjeti neugode? I koga to? Becketta, koji je već dva desetljeća mrtav? Ili možda osobu na koju Knowlson upućuje – i koji je po mojem mišljenju u pravu s obzirom na to kako joj se Beckett obraća u drugim pismima – Nuala Costello? Umrla je 1984. i to joj ne bi trebalo smetati. Postoje i druga mjesta na kojima se nešto taji. Gdje je pismo bez datuma u kojem se, prema Knowlsonu, nalazi Beckettovo priznanje kako se prethodne noći toliko napio da sljedećeg jutra nije mogao pronaći naočale? To je neobično jer je očito da urednici nisu dosljedni u svojoj sramežljivosti; dao sam oštrije primjere njegova jezika (kad razmišlja o gubitku posla na Trinity Collegeu u Dublinu zbog neke "dražesne pičke"), a imamo i njegov komentar iz Njemačke: "U Dresdenu sam koje sam god večeri poželio posjetio više kurvi, kurvi stare škole, nego od listopada nadalje i u svim gradovima zajedno nakon Hamburga. *Sächziger Stützwechsel!*" Posljednje dvije

Not to anyone's surprise, no one listened to the wise
 What started as a harmless trickle, soon had humans turning into pickle
 Oozing out instead of blood, was thick and slimy blue green mud
 It covered every bit of ground, where humans once proudly stood around

Cleared of all past features, we emerged as four odd types of creatures
 One-eyed simpletons allowed to roam the lands, next to one-eyed intellectuals
 forbidden to have hands
 Forced to face towards the sky, were heads tormented by the weather's cry
 Fourth and bottom of the pile, were bodies made of fuming pungent bile

Not before too long, evolution had sung another unfair song
 In this latest race, yet again the greedy and the selfish set the pace
 The bodies that grew a head and arms, drove fast cars to spread their charms
 Whilst those who appeared too weak, looked forward to a future that was bleak

chiu kwong man

Those who had ambitions to be strong, could not care less for right nor wrong
 Once that power had been tasted, even the smallest of morsel was not wasted
 Overrun with shock and grief, the head stared up in disbelief
 By its side was no friend, just an armless monster wishing for the end.

Rade Jarak, *Labirint*

Priča je dio zbirke u nastajanju, trećeg dijela opsežna proznog ciklusa *Enciklopedija očaja*, pod – kako se to već kaže – radnim naslovom *Dani i noći*, a zasad obuhvaća i priče: *Plave ruže* (objavljeno na BKG-u), *Ljeto u Iasiju* (Knjigomat), te neobjavljene priče: *Meluzina*; *Bal vampira*; *Trešnja*; *Malva* itd.

1 Tek sam došao, a moram ići. Nekako se tako dogodilo. Postoji neki stari dug. Nešto se dogodilo davno i vratilo se baš danas, a tek sam se nekoliko dana nakon dugog puta smirio u kući svog oca. Nešto neugodno, krvarina. Otac mi je rekao da nismo dovoljno jaki da povedemo rat, nego moramo se poslužiti lukavstvom. Bar pokušati tako poraziti neprijatelja. Mogao bih reći da je moje samopouzdanje sve dosad bilo izuzetno veliko, na svom putu prošao sam mnoge nevolje i susretao se s mnogim demonima. Ali ovaj kratki boravak u očevoj kući s počastima i njegovom naklonošću – kad sam već počeo gledati slobodne udavače – kao da ga je poljuljao za jedan mali dio, za jedan kamenčić koji se odbio od zida moje postojanosti. I je li sad taj zid postao klimav? Nadam se da nije, još u meni postoji snaga da ispunim bilo koji zadatak. Jutros je lađa spremna na obali i krećemo na ukrcaj. Zadnji put ću pomisliti na pokojnu djevojku, crnih očiju i gustih kosa, koju sam vidao u gradu. Unutra ubacujemo stvari koje je pripremio moj otac, konope i užad, crna i bijela jedra, nešto hrane, idemo bez ikakvog oružja. Mi smo taoci. Krećemo na put kao krvarina. Jedino sam u njedrima sakrio, po dogovoru s ocem, svoj stari nož.

2 Sunčano je i dosta tiho, ali je vjetar u moru. Diže valove koji šište dok udaraju u bok broda, a drvo stenje pod opterećenjem, pucketa, napreže se. Jedna djevojka plače, druge je tješe. Vjetar im upliče kose. Mladići se mole. Ponekad me pogledaju puni očaja i nade. Svi su oni kockom izvučeni. Jedino sam ja krenuo dobrovoljno. Stežem mač u njedrima i na ništa ne mogu misliti. Valovi odgovaraju šištanjem na naše jadikovke.

Pokušavam ne misliti na ono što nas čeka, ne gledam otoke, koji se pojavljuju pored nas, bliže ili dalje od našeg puta, nalik na kornjačine oklope što vire iz vode. Uzimam komad kruha i umačem ga u maslinovo ulje. Jedem. Uvlači li se to u mene strah? Pitam se dok gledam svoje ruke dok drže koricu kruha. Je li to strah, osjećaj koji još nisam spoznao?

Znam da neću zakazati kad konačno dođemo na određite i da ću se boriti kao nikad dosad. Ali putovanje je jako dugo i ostaje dosta vremena za razmišljanje. Noć je zvjezdana i svijetla, ali more je još nasrtljivije, željelo je prvo zaljuljati, a onda prevrnuti našu lađu, odvući je u dubinu zauvijek.

Svi su pred jutro zaspali, iscrpljeni od plača, molitve i zazivanja božice. A ja sam ostao budan. Imao sam predosjećaj da će ovaj put naša avantura završiti loše, da će je progutati kob, morska dubina, da je nama ljudima sudbina tako određena, da čak i kad pobijedimo tonemo u mrak, zapravo gubimo. Kao da će u ovoj našoj pustolovini, našoj priči, svi izgubiti. Kao da svi gube.

Kako se izmjenjuju dani i noći, more postaje sve oštrije, a meni svake noći dolaze vizije događaja u kojemu će svi izgubiti, u kojemu neće biti pobjednika. Zadnjeg dana more se smirilo, vjetar je jedva nadimao jedra i pred nama se ukazalo visoko južno kopno, otok na koji smo išli.

3 Kad smo došli u luku, mornari su plakali dok su vezivali brod. Stražari su se uskoro pojavili i odveli nas u palaču. Palača je ogromna građevina kojoj nisam mogao vidjeti kraja. Čekali smo na suncu dok se nije pojavio kralj, na visokom stubištu. Odmjerio nas je strogim pogledom. Nije nam ništa rekao.

U kraljevoj pratnji nalazila se jedna djevojka koja mi je odmah privukla pažnju. Vidio sam je izbliza, dok je pratnja prolazila pored nas. Bila je bogato odjevena i odmah mi se svidjela. Priznajem, možda vama ne bi bila lijepa, na trenutak se mogla pričiniti kao prava ljepotica, a na trenutak kao neko neugledno biće iz podzemnog svijeta. Međutim, njezin pogled mi je puno govorio. Zaljubio sam se. To je bila djevojka iz mojih vizija. Božica mi je rekla da ću je upoznati. Nije bila lijepa, ali negdje u podzemnom svijetu bogovi su isprepleli naše niti. Nismo mogli pobjeći od sudbine, znali smo to oboje, možda već prvog trenutka i bili smo spremni na sve. Naše su životne niti, negdje daleko od nas, snažno isprepletene. Pitanje je jesu li naši bogovi jači od njihovih, ali ovdje u ljudskom svijetu, mi ljudi vodimo bitku i ja se pouzdajem u svoju snagu.

Straža nas je zatim odvela u posebnu sobu. Kralj je naredio da ćete sutra svi u staru palaču, rekli su nam.

4 Najviše vrijede one dobre stvari koje se dogode u teškim vremenima, pa još sasvim iznenada i neočekivano. Navečer je u našu tamiću došla djevojka koju sam opazio u kraljevoj pratnji. Došla je i unijela tračak svjetla i nade, u naše sumorno iščekivanje u mraku. Ovaj put skromnije odjevena, u običnu laganu odjeću, koja je otkrivala koščato i vretenasto tijelo. Došla je u pratnji stražara s bakljom u ruci, treperava svjetlost presijavala se na njegovoj metalnoj kacigi s dugim štitnikom za nos. Ostao je pored vrata izbe, a djevojka je prilazila svakome od nas nudeći hranu i vino iz pehara. Kad je došla do mene – a bio sam posljednji u nizu – obratila mi se tihim glasom. Dok sam ispijao vino slušao sam njezine riječi: Sutra će vas odvesti duboko u staru palaču. To je posebno zdanje koje je podigao graditelj kakvome

nema premca na zemlji. Sastoji se od prolaza koji vode na sve strane svijeta i tko ude ne može više izaći vani, nego izgubi razum. Srećom po vas, ta je palača bila izgrađena za moju igru. Igrala sam se unutra kao dijete i provela tamo mnogo vremena. Isprva sam uvijek sa sobom nosila nit koju bih privezala za ulaz. Unutra sam bila na stotine puta, i ako čovjek ima dovoljno hrabrosti i vjere, može izaći vani. Ova nit, bit će ti potrebna sutra kao i najubojitije oružje.

To reče i pruži mi klupko prediva. Začuden, stavio sam ga u njedra, pored noža, tako da ga stražari ne vide. Njezina ruka, kojom mi je pružila predivo i koja me nakratko dotakla, bila je lijepa. Ali vlažna i hladna, kao da se radi o nekom podzemnom biću, a ne stvorenju s ovog svijeta. Čitave noći razmišljao sam o toj čudnoj građevini u koju ćemo sutra ući i borbi koja me unutra čeka.

5 Nismo znali kad je svanulo, ni koliko je sati. Kad su nas konačno izveli vani, nakon duga čekanja, zabljesnulo nas je sunce. Opet sam primijetio kralja, ovaj put zaogrnutog bikovskom kožom s rogovima, i onu djevojku kako nas gledaju s trijema ukrašenog stupovima. Potom su nas uveli u staru palaču, u duboki tamni prolaz, pa još dalje, gdje više nismo vidjeli ulaz. Zatim nas ostave same. Stajali smo jedno vrijeme tako, ne znajući trebamo li se malo opustiti, ili još više bojati, jer nismo točno znali kakva nas kazna čeka, a trenutno nam se ništa loše nije događalo. Naglo, iz dubine zdanja, začuje se rika čudovišta. Djevojke stanu plakati, i da ih umirim, pokazao sam im klupko i nož. Potom privežem predivo za jedan izbočeni kamen i krenem kroz najbliži hodnik prema riki i režanju koje se sve češće čulo. Ne bojte se, božica je uz nas – rekao sam i krenuo dalje.

Hodao sam i hodao, često mijenjao smjerove, uspinjao se i spuštao u dubinu, slijedeći jeku strašnog režanja. Ali ona mi je uvijek izmicala, i činilo mi se kao da je neuhvatljiva, kao da se to strašno biće poigrava sa mnom. Kao da je uvijek iza sljedećeg ugla, ali kad bih došao tamo, skupivši hrabrost za borbu, nije ga bilo. Zamislljao sam ga, u tom iščekivanju, kako izgleda i s kim ću se suočiti. Nisam se bojao previše, znao sam da je božica uz mene. Noćas mi se ukazala i rekla da se ne bojim jer ću pobijediti biće koje zapravo želi vlastitu smrt i pronaći izlaz natrag zahvaljujući niti.

Pronašao sam ga u jednoj širokoj prostoriji koja je možda bila u srcu stare palače. Bio je sve do ramena čovjek, ali u vratu i glavi bik, s ostrim iskrzanim rogovima. Zapravo, nije imao skoro više ništa ljudsko, režao je, slina mu je curila s usana, a velike i crne bikovske oči, u suprotnosti s njegovim izgledom, kao da su me molile i preklinjale. Gledali smo se nekoliko trenutaka dugih kao vječnost, a onda on pun mržnje krene prema meni. U tom trenutku božica pogurne moju ruku i ja mu zarinem nož u prsa.

Oči bika bile su opet tužne i činilo se kako to biće, puno više životinja nego čovjek, zapravo želi vlastitu smrt. Skljokao se na koljena i pao na pod. Bio je mrtav. Izvukao sam nož i pomoću niti, vratio se natrag.

Ilustracija: PABLO PICASSO, Umirući Minotaur

6 Na izlazu iz stare palače božica mi je stala iza leđa. Šapnula mi je: Stražari ne očekuju da ćete se vratiti, lako ćeš ih svladati. Požuri se u luku, prije nego što tvoj brod otplovi.

Poveo sam oslobođene taoce. Ubio sam dvojicu stražara na ulazu nožem na kojemu je još bilo guste krvi čudovišta. Vani je bila i djevojka koja mi je dala klupko, čekala je. Krenula je s nama.

Rijetki građani koje smo susreli putem nisu nam se usudili suprotstaviti. Mornari su taman podigli jedra kad smo nahrupili. Odvezali smo brod i otplovili prije nego što su naši neprijatelji stigli išta poduzeti. Nisu mogli ni pretpostaviti da bi netko mogao ubiti njihovo strašno čudovište, niti zamisliti da će lovina postati lovac.

Pred nama je bio lijep dan plovidbe. Naš brod bio je brz. A neprijatelj se nije stigao pribitati. Ubojstvo čudovišta u hodnicima napuštene palače, sigurno ih je potreslo. Bili su potpuno zbunjeni, obezglavljeni, i za nama, bar ne koliko smo mogli vidjeti, nije krenula nikakva potjera. Možda sam ih oslobodio velike nevolje. Tek u suton, dok je na horizontu crveno sunce tonulo u vodu, napetost je popustila, plovili smo na sjever, kući, sve jači vjetar napinjao je naša jedra.

Minojska djevojka pride mi na palubi. Zovem se Arijadna i kraljeva sam kći. Zvijer koju si ubio, moj je polubrat. Minotaur. Rođen je kao kazna bogova, nakon što je moja majka, svladana pohotom, spavala s bijelim bikom. Kad je rodila čudovište, bili smo užasnuti. Krili smo ga od svijeta, pokušavali ga odgojiti kao čovjeka, sina i brata, ali on je postajao sve nasrtljiviji, neobuzdaniji. Morali smo ga skloniti u palaču što ju je Dedal izgradio meni za igru, u njezine zamršene prolaze, koji, kao što si vidio, vode u svim smjerovima, i gore i dolje, i lijevo i desno. Ne mogavši ga obuzdati, hranili smo ga mladićima i djevojkama, krvarinom koju je tvoj otac nakon izgubljenog rata morao plaćati. Trajalo je to dugo, sve dok ti nisi stigao. A sad smo slobodni. Ipak, sloboda je nešto na što se treba naviknuti.

Legli smo skupa između užadi, na krmi. Iznad nas bile su zvijezde. Vjetar je snažno napinjao jedra. Naše su se sudbine konačno spojile i u zemaljskoj ljubavi.

7 Njezina koža bila je glatka i hladna, presijavala se na svjetlosti zvijezda. Oči su joj u mraku bile još dublje, još tamnije. Činilo mi se, dok smo vodili ljubav, kao da je u njima sam ponor vremena, ulaz u podzemno carstvo, veće i beznadnije od stare napuštene palače. Možda bih po prvi put ustuknuo, pred tolikom hladnom ljepotom, da božica nije odobravalu našu ljubav. Tijela su nam se spojila na mjesecini, šibana vjetrom, na konopcima poprskanim solju. Kao što je moj metalni mač danas nekoliko puta ulazio u tijelo čudovišta i minojskih stražara, tako je moj tjelesni mač, noćas, više puta ulazio u tijelo minojske djevojke, koja nije puštala ni glasa. Kao da i ona umire. Nikada neću zaboraviti njezine oči na mjesecini, kao dva duboka bunara, puna mraka. Njezina koža presijavala se na svjetlu noći, posebno otpozadi, dvije savršene polulopte, glatke, oble i hladne, kao krljušt ribe kad je izvuku iz dubokog mora.

8 Pred jutro, loša kob ovih dana, nastavi se. Dok je Arijadna spavala, skupljena u kutu broda, osjetio sam snažan nalet vjetra, koji je skoro pokidao jedra. Skočio sam da pomognem mornaru. Na horizontu, u cik zore, vidjeli su se crni oblaci. Bog mora, nečim naljučen, odlučio je da nas potopi. Zazivao sam božicu, ali nije je bilo. Tek što je svanulo, a već su valovi sustizali brod.

Za jedro je bilo kasno, prije nego što smo ga uspjeli skinuti, jaki vjetar ga je rasparao. Jedan veliki val udari o brod i svi se probude. Svanulo je, ali nije bilo sunca. Nije bilo ni božice, samo crni oblaci na nebu i bijes boga mora. Započela je duga borba, nas nejakih ljudi sa snažnim morem.

Čitav dan i čitavu noć borili smo se s valovima. Izbacivali vodu, kormilarenjem pokušavali održati brod da ga valovi ne prevrnu. Nisam mogao znati koji su razlozi što vode bogove. Isto tako nisam mogao znati zašto sam u isto vrijeme volio i nisam volio Arijadnu. Dok sam bio mokar od valova i borio se s ogromnom snagom vode, u dubini sebe bio sam nesretan. Duboko nesretan. Pitao sam se, koliko ćemo izdržati.

Trećeg dana, napuštene od bogova, more nas je bacilo na hridi nekog otoka. Brod se razbio, oštre stijene probile su njegovu utrobu. Izvukli smo ga na žal i počeli popravljati.

Oko sat hoda uz brežuljak koji se nadnosio iznad uvale, pronašli smo šumicu s malim izvorom. Tu smo se ulogorili.

Nekoliko dana kasnije, baš smo popravili brod i gurnuli ga natrag u more, kad netko na obzoru primijeti jedra. Minojska jedra, najbrža i najjača na čitavom moru. Morali smo se brzo ukrcati i krenuti. Dok smo se penjali u brod, sjetih se da je

Arijadna ostala gore u šumarku. Sama, ostavio sam je u dubokom snu, misleći da ću po nju doći kasnije.

Čekajte, Arijadna je ostala gore. Viknuo sam i pohitao natrag na obalu. Nisam mogao otići bez nje.

Ne možemo je povesti, viknuli su s broda. Izgubit ćemo prednost. Svi ćemo izginuti. Nemamo vremena, panično su odgovarali.

Svejedno, nisam ih slušao i krenuo sam kroz plićak. Nekoliko mornara i mladića skoči za mnom i na silu me odvuku na brod. Urlao sam, ali oni nisu popuštali. Gledao sam kako se udaljavamo od obale. Arijadna je ostala na otoku. Ostala je sama, u snu.

Gledao sam kako obala otoka postaje sve dalja. Još uvijek su me trojica držala.

Gledao sam kako otok postaje sve manji, shvatio svoje prokletstvo.

Iako sam pobjedio, kad sam izgubio Arijadnu, ja sam u stvari izgubio. Moje vizije bile su točne. Ovdje svi gube.

Nikad je više nisam vidio. Naučio sam se živjeti bez nje. Mnogo godina kasnije, u noćima božanske svjetlosti, zazivao sam je.

9 Iscrpljeni, jer smo prilikom žurnog ukrcanja skoro sve zalihe hrane i vode ostavili na obali, nekoliko dana jedrili smo između skupine otoka, u strahu od minojske flote. Svi su bili umorni, napeti, gladni i žedni. Svade su stalno izbijale skoro bez razloga, oko svake sitnice. Jedino se ja nisam miješao. Sjedio sam na krmi, gledao na jug, u pravcu onog otoka – ni ime mu nisam znao – gdje sam ostavio Arijadnu. Nisam ništa jeo, jedva da sam popio nekoliko gutljaja vode.

Ipak, bar jedna je stvar bila dobra – umakli smo minojskoj potjeri, više nismo vidjeli njihova jedra na obzoru. Ali naša kob odavno je bila zapisana. I naš dug tek smo trebali platiti.

Naše crno jedro napinjao je novi vjetar.

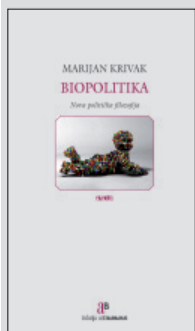
RAĐE JARAK (Dubrovnik, 1968) objavio je romane *Kiša* (2001); *Sol* (2003); *Duša od krumpira* (2005); *Enciklopedija očaja* (2006), zbirku priča *Termiti i druge priče* (2002) te dvije zbirke poezije: *Demon u pari kupaonice* (2000) i *Vlak za Bangalore* (2001). Uskoro izlazi knjiga priča *Crna svila* (Profil) i *Pohvala ulici* (esej, V.B.Z.).

IZLOG KNJIGA

Marijan Krivak, *Biopolitika – Nova politička filozofija*

Otkada je Michel Foucault započeo istraživanje onoga što je nazvao "biopolitikom", misleći pod time na premještanju moći na sve aspekte života (*bios*), taj je termin postao toliko raširen da mislioci poput Giorgia Agambena tvrde da upravo danas živimo u dobu biopolitike i "izvanrednog stanja". Nova knjiga Marijana Krivaka predstavlja prvi iscrpni pregled biopolitike i nove političke filozofije na hrvatskom govornom području, dajući pregled suvremene teorijske diskusije o politici koja nadilazi stranačke grupacije i ideološki proizvodnju. Baveći se tezama Ranciere, Virnoa, Hardta i Negrije, autor zaključuje da se ulazak u doba biopolitike poklapa s drukčijim razumijevanjem fenomena života. Biopolitičku teoriju kao novu socijalnu filozofiju u spisima Giorgia Agambena autor smatra temeljnom za oblikovanje novoga načina povezivanja života, politike i moći.

258 str., 2008.,
izdavač: Antibarbarus d.o.o.

John Fowles, *Kolekcionar*

Kolekcionar na literarno briljantan način razotkriva psihologiju zločina te društvene anomalije, licemjerje i učmale kodove građanskog društva koji takve zločine potiču. Roman je to sumorne atmosfere, napetog ritma i istančane, dubinske karakterizacije, ispisan kroz dva sasvim oprečna glasa – glas mučitelja i glas žrtve. Strast za sakupljanjem rijetkih vrsta leptira prerasta ovdje u opsesiju za posjedovanjem jednog ljudskog bića, a okolnosti odrastanja i utjecaj sredine dovode do emotivne kastracije i izopačenosti. Lik kolekcionara iz engleske provincije postaje gotovo paradigmatički za lik zločinca uopće, koji je vrlo često – koliko god se tome stalno iznova čudili – običan, "mali čovjek" iz susjedstva. *Kolekcionar* je prvi roman engleskog pisca Johna Fowlesa, i u njemu su već vidljivi veliko pripovjedačko umijeće i izuzetna psihološka pronicljivost, koji obilježavaju i njegovu slavnu *Žensku francuskog poručnika*.

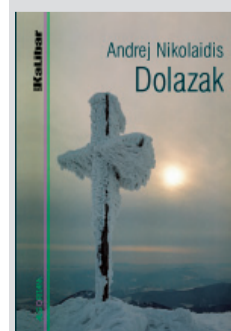
280 str., 2008.,
izdavač: Naklada Pelago
prevela: Nada Šoljan

Andrej Nikolaidis, *Dolazak*

Hoće li apokalipsa napokon doći ili će i dalje trajati "mučenje nadom"; je li povijest samo priča, fikcija, što o svemu misli psihijatar s Lacanovim portretom na zidu i kako se cinični detektiv koji bježi od sina i očinstva sa svime time nosi u gradu koji se raspada, u svijetu koji nestaje, u društvu koje je otrovano istinom? Sve su to pitanja novog romana jednog od najplodnijih suvremenih crnogorskih pisaca Andreja Nikolaidisa objavljenog u biblioteci KaLibar. *Dolazak* je napeta krimi priča koja, kao i u prijašnjim radovima Nikolaidisa (među kojima se ističu *Mimesis* i *Sin*), nerijetko odlazi u filozofska promišljanja. Zamislite da se Phillip Marlowe izgubio u kući koja podrhtava i prijeti da se uruši, koju je Hitcock sagradio po Lacanovim nacrtima, a interijer opremio i rasvjetu uveo apostol Ivan, osobno.

109 str., 2009.,
izdavač: Algoritam

Konrad P. Liessmann, *Budućnost dolazi! -eseji*

Riječ je o aktualnoj i kritičnoj zbirki eseja angažiranog filozofa K. P. Liessmanna, autora niza znanstvenih i esejističkih knjiga o obrazovanju, o estetici, filozofiji kulture, filozofiji medija, pisanoj stilom koji bi morao pobuditi zanimanje i znanstvene zajednice i šireg kruga obrazovanih čitatelja. U većem eseju *Budućnost dolazi!* po kojemu je naslovljena knjiga, Liessmann kritički preispituje stavove koji se poput prijatne nadvijaju nad suvremeno društvo. U sedam eseja koji slijede Liessmann kritički propituje neke od ključnih tema današnjice koje se smatraju samorazumljivima, pri čemu se pita o mogućoj uspostavi drukčijeg društvenog poretka od vladajućeg u većem dijelu svijeta. A to bi trebalo potaknuti - pogotovo studente društveno-humanističkih znanosti - na postavljanje novih pitanja.

176 str., 2008.,
izdavač: Alinea
preveo: Samir Osmančević

NOGA FILOLOGA

SLOVO TVRDO UK FRT

filologanoga.blogspot.com

SUKOB DVIJU KULTURA U ŠEST PISANIH SLOVA. ODGOJ DJECE I PREODGAJANJE RODITELJA. JE LI ONO NAJSITNIJE SLOBODNO OD SIMBOLIČKOG NABOJA? ŠTO SE MISLI I KAKO SE MISLI? NAŠI STARCI, NEDOVOLJNO KOMPETENTNI. JUČER JE BILO ONAKO, DANAS JE OVAKO, SUTRA ĆE OPET NEŠTO PROMIJENITI; STALNO NEŠTO MIJENJAJU. HRVATSKA POČETNICA I NOVI BUKVAR

NEVEN JOVANOVIĆ

Iz roditeljske bilježnice. Naš je sin u prvom razredu osnovne škole, i uči pisati pisana slova. Ne ide mu lako – nema baš previše strpljenja – i moramo mu provjeravati zadaće. Tako smo zamijetili nešto što nas je iznenadilo. Izgleda da djeca rođena ovih “nultih” godina – koja, dakle, u nultima i uče pisana slova – pojedina slova pišu drugačije no što pišu njihovi roditelji (rođeni šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih, učili pisati kasnih šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih).

TAJNA SLOVA U slučaju našeg sina – čiji razred radi po početnici *Tajna slova 1*, Terezije Zokić i Jadranke Bralić (Školska knjiga, Zagreb, 2008) – razlike su u velikim slovima S i Š, C i Č i Ć, i H. Osobno su me ta slova negdje 1975/76. učili pisati tako da više nalikuju tiskanima; slično su učili i moju ženu, i sve prijatelje s kojima smo o tome razgovarali. Naš sin, s druge strane, ta slova piše “krasopisno”; s petlji sličnim zavijutkom pri vrhu (a H s jednim potezom manje od našega). Tako je učila pisati moja mama, njegova baka, u prvim godinama nakon Drugog svjetskog rata.

Ta me razlika najprije zbunila. Pošto smo ustanovili da je u udžbeniku stvarno tako, da nije naše dijete nešto krivo razumjelo, osjetio sam se malo bespomoćno. Ne, bespomoćno nije prava riječ: rascijepljeno. Da bih pomogao svome sinu da pravilno uvježba pisanje slova koje uči, moram odustati od onoga čemu su mene učili. Da bih pomogao njemu, moram se odreći svoga.

jezika na individualno mišljenje (i tematski i kronološki Klemperer se doima bliskim Orwellu).

Po analogiji – srećom, po analogiji većega s manjim – i sitnica poput školske promjene načina pisanja par pisanih slova može biti znak intervencije, simptom nastojanja da se utječe ne samo na ono što se misli, nego i kako se misli.

KRATKO SPOJENE GENERACIJE

Velika pisana slova daju svoj obol razlikovanju. Kultura školaraca po njima biva malo sličnijom kulturi djeđova i baka, malo manje sličnom kulturi očeva i majki. Generacije se “kratko spajaju”; ili premoštavaju, isto onako kao što to vidimo i na primjerima pravopisnih intervencija (“zadatci” i “strjelica” i “ne ću”), leksičkih odabira (“šport”, “bojnik”), vlastitih imena (“Trg bana Jelačića” umjesto “Trga Republike”). Učenje povijesti uopće da i ne spominjemo.

Koje su moguće posljedice? Do čega može dovesti niz takvih sitnih promjena kad se, polako i kumulativno, oblikuju u grudu koju nosi vlastita inercija (sjetimo se, nacisti su intenzivno utjecali na javni jezik od 1932. do 1934., gotovo deset godina prije početka Drugog svjetskog rata)?

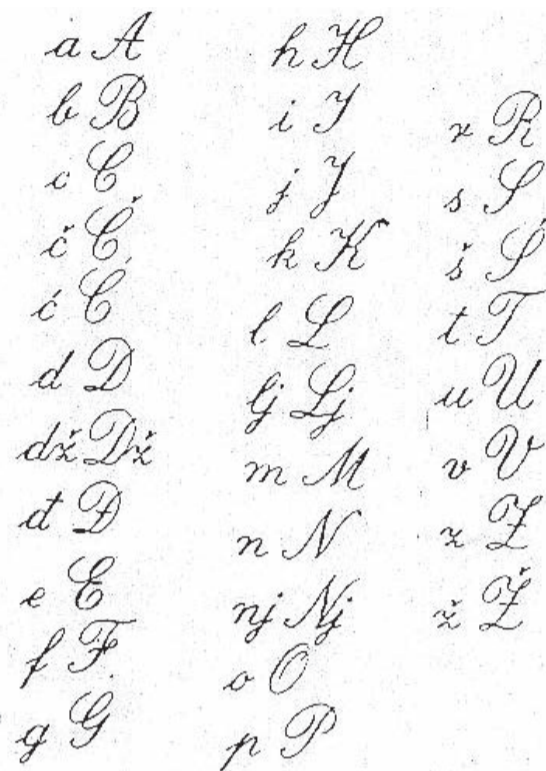
Jedna mogućnost koju vidim jest dvostruka akulturacija: odgajanjem djece predgajaju se i roditelji. Učeci iznova zajedno sa svojim sinom, trudeći se da mu pomognemo pri učenju, i mi ćemo malo-pomalo zaboraviti ono što su nas naučili i usvojiti ovo “novo” što škola propisuje.

TALIČNI TOM I RELATIVIZAM

Druga je mogućnost razdvajanje roditelja od djece: “naša” je kultura očito drugačija od “njihove”; ono što “nam” šapću instinkti – što sugerira pobuna koja se zove odrastanje – sada nam potvrđuje (na možda paradoksalan način) i ustanova koja je ovlašten nositelj prihvaćenih vrijednosti: “naši starci” nisu dovoljno kompetentni za ovaj svijet. U krajnjoj liniji – nemamo s njima što razgovarati. Kako o ovome, tako i o bilo čemu drugome.

Donekle je korelat ovoj drugoj mogućnosti potreba roditelja da zaštite i legitimiraju tu svoju zanijekanu kulturu; ovaj put vodi u “jugonostalgije”, “pionir partyje”, u mrmljanje o Taličnom Tomu i Paji Patku, kao i – vjerojatno – u tvrdokorno inzistiranje na “starom” pravopisu i krasopisu. (Ponekad, valjda, i djeca mogu pristati uz tu alternativnu roditeljsku kulturu, tumačeći je kao opreku etabliranoj djeđovskoj; ali onda već pišu slovo S s petljom odozgo.)

Napokon, otvara se i put u relativizam: nama je bilo onako, danas je ovako, sutra će opet nešto promijeniti, stalno nešto mijenjaju, Kurta sjaše, Murta uzjaše; najbolje što mi možemo jest da se prilagodavamo “u hodu”.

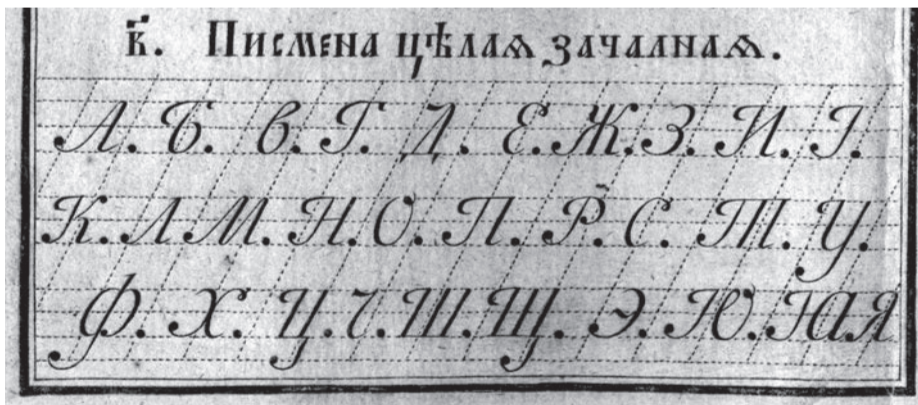

OD POČETNICE DO BUKVARA I NATRAG

Pokušao sam, naravno, ustanoviti kad je i kako došlo do ove tihe reforme krasopisa. To nije lako: recimo, o ovoj temi mreža svih mreža uglavnom šuti. Možda je pitanje inherentno ne-internetsko. Našao sam tek nekoliko roditeljskih svjedočanstava i jedno reagiranje Ane Jurić-Šimunčić u *Vjesniku* (19. studenog 2002.), gdje “profesorica defektologije i vlasnica tvrtke Dijak za dnevno učenje djece svih uzrasta u Karlovcu” daje svoju ocjenu spektra osnovnoškolskih početnica iz hrvatskog i matematike: “Recimo da su se vremena promijenila i trebalo je donijeti nešto novo i suvremenije. Mi smo najprije [oko 1993] ponudili *Hrvatsku početnicu* koja je unijela opći nered u učenje početnog čitanja i pisanja.” Nekoliko početnica o kojima govori Jurić-Šimunčić “nudi pisanje pisanih slova prema svojem konceptu”; “slovo ‘a’ piše na dva načina [...] a pisana slova se obrađuju prema [autoričinu] konceptu”.

Usput je internet na vidjelo iznio i članak iz beogradskog *Vremena* od 5. septembra 2002. (*Novi bukvar: Šta danas radi Džafer, Nebojša Grujičić i Sonja Ćirić*) po kojem bi se dalo zaključiti da se sličan proces odvijao gotovo paralelno i u Hrvatskoj i u Srbiji: “Većina tekstualnog sadržaja [novog bukvara] ostala je ista, dok su potpuno promijenjeni kompletan ilustrativni deo, kao i oblik pisanih slova, a urađene su i manje izmene koje se tiču leksike i metodike.” “Najveća novost u najnovijem Bukvaru su pisana slova. Profesor Stjepan Fileki, autor rukopisnog pisma [...], kaže za *Vreme* da su pisana slova kakva će učiti prvaci ‘zasnovana na ćiriličnoj rukopisnoj tradiciji koju smo imali u vremenima do pre Drugog svjetskog rata.’”

U (glagoljskoj i ćiriličnoj) azbuci, iza slova koje se zove “slovo” – i označava glas s, koji će naš sin zapisivati drugačije od nas – dolazi slovo “tvrdo” (za glas t). Slovo tvrdo. Na iskušenju sam da i u ovaj slijed počnem učitavati dublja značenja. A tek kad se sjetim kako ide dalje: “slovo tvrdo uz frt?..”

DANAS U GOVORU, SUTRA U UMU

Stvar je sitna, reći ćete. Dramatizirajte. Radi se o nekoliko slova! Da, ali: ako je stvar sitna, zašto su je uopće išli mijenjati? I, ako je sitna, ima li još takvih sitnih (koje će se zajedno zbrojiti u nešto krupno)? I, ako je sitna, podrazumijeva li to i da je slobodna od simboličkog naboja?

Možda najstravičnija spoznaja knjige Victora Klemperera o jeziku u Trećem Reichu (*LTI: Bilježnica filologa*, napisana 1946.; hrvatski prijevod Disput, Zagreb, 2007.) jest kako je LTI, *lingua Tertii Imperii*, mnoštvom svojih sveprisutnih, svakodneвно ponavljanih riječi, fraza, pa i sintaktičkih oblika doprla doslovno posvuda – i do govora protivnika nacističkog režima, i do govora žrtava toga režima; a ono što je u govoru, smatra Klemperer, *nužno je i u umu*. Klempererova je bilježnica upravo analiza tih veza, analiza posljedica općeg

— nastavak sa stranice 2

Savarese, Jill Dolan, Katarzina Kozyra. Znanstveni dio programa konferencije odvijat će se na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a izvedbeno-umjetnički najvećim dijelom u Zagrebačkom kazalištu mladih. Cjelokupan program konferencije bit će dostupan na web-stranici konferencije sredinom travnja. U radu konferencije može se sudjelovati i kao gost. Jedini je uvjet da se na vrijeme registrira, čime se postaje i član svjetske organizacije Performance Studies International.

BOOKtiga

Međunarodni festival pročitanih knjiga, BOOKtiga, održat će se od 23. do 25. travnja 2009. od 10 do 19 sati na Maraforu, najstarijem antičkom trgu u Poreču. Manifestacija, putem novog oblika popularizacije knjige i čitanja uz prodaju, razmjenu i darivanje rabljenih knjiga, obraća se najširoj javnosti uz poziv na kulturni dijalog. Natječaj je bio otvoren za sve kreativce: amatere, profesionalce, udruge, osobe svih dobnih skupina i afiniteta, čije se umjetničko izražavanje može prikazati na otvorenom prostoru. Tema i interpretacija jesu slobodne – u sebi uključuju sve vidove umjetničkog izraza, od glazbeno-scenskih, pjesničkih nastupa, likovno umjetničkih projekata do raznih tipova uličnih akrobacija, performansa i slično. Za sudjelovanje u programu BOOKtiga stage jedini preduvjet bio je kvalitetan i zanimljiv program, a sudionici će biti i nagrađeni.

Tulum, zabava, rođendan, parti, domjenak, druženje, soareja, žur, slavlje, dernek, ples, razonoda, konverzacija...

Dodite na proslavu 10 GODINA ZAREZA

**u utorak, 21. travnja,
u klubu Gjuro II (Medveščak
2, Zagreb) od 22 sata**

Prije dvije pune petoljetke, 255 brojeva i nebrojeno mnogo članaka, odabrali smo ime za koje nam se činilo da najbliže označava naša nastojanja: u pisanju zarez spaja misli i razdvaja ih, nadovezuje suprotnosti, otvara prostor novom, izmiče tiraniji konačnih i nepromjenjivih stavova... i, u svemu tome, stvara kontinuitet.

Ovim brojem predstavljamo vam najnoviji u nizu naših zarez - Zarez sada pišemo malo drukčije, novim fontom i novim stilom. A još uvijek prepoznatljivo. Barem se tomu nadamo...

Bit će nam drago da dođete na našu rođendansku proslavu i kažete nam što mislite o Zarezovu novom ruhu. Vidimo se!

Uredništvo

U 254. broju Zareza od 2. travnja u tekstu *Deset godina Istrakona* potkrala se tehnička greška u opremi teksta. Kao autorice teksta navedene su Milena Benini i Andrea Zlatar, a treba stajati: *Milena Benini i Manuela Zlatar*. Ispričavamo se čitateljima i autoricama.

**NA NASLOVNOJ
STRANICI:
PUMA 34, NO. 48**

IMPRESSUM

zarež, dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva
Vodnikova 17, HR-10000 Zagreb,
tel: +385 1 4855 449, 4855 451
fax: +385 1 4813 572

e-mail: zarez@zg.htnet.hr

web: www.zarez.hr

uredništvo prima
pon-pet 12-15h

nakladnik
Druga strana d.o.o.

za nakladnika
Andrea Zlatar

v.d. glavne urednice
Katarina Luketić

zamjenici glavne urednice
Nataša Govedić, Srećko Horvat i Marko Pogačar

izvršni urednik
Nenad Perković

poslovna tajnica
Dijana Cepić

uredništvo
**Dario Grgić, Silva Kalčić,
Suzana Marjanić, Trpimir Matasović, Nataša Petrinjak, Boris Postnikov, Srećko Pulig, Zoran Roško i Gioia-Ana Ulrich**

dizajn
Ira Payer (suradnica: **Tina Ivezić**)

lektura
Dalibor Jurišić

prijelom i priprema za tisak
Davor Milašinčić

tisak
Tiskara Zagreb d.o.o.

Tiskanje ovog broja omogućili su:
**Ministarstvo kulture
Republike Hrvatske
Ured za kulturu grada
Zagreba**

Treći program HR

**umjetnost, znanost, glazba i riječ
0-24 dnevno
sedam dana tjedno**

IZDVAJAMO

Četvrtak, 16. 4. u 22:30 Poezija Marka Pogačara pod nazivom *Predmeti*

Subota, 18. 4. u 20:00 OPERA NA TREĆEM - EBU OPERA: Christoph Willibald Gluck: *Ifigenija u Aulidi* - izravni prijenos iz Rimske opere

Nedjelja, 19. 4. u 22:30 ZNACI VREMENA: B. Josef Joffe: *Bogati, ali sretni*; Jan Simon: *Bolje mrtvi no siromašni*

Utorak, 21. 4. u 22:30 DNEVNICI I PISMA: Michel Houellebecq: *Umrijeti*

Petak, 24. 4. u 22:30 EURO JAZZ: Izravni prijenos iz Irske

